

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT BOSNE I
HERCEGOVINE
PRAVNI FAKULTET**

**MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA PROBLEM
BOSNE I HERCEGOVINE**

- DOKTORSKI RAD -

M e n t o r:

Akademik Prof. dr. Nedeljko Stanković

K a n d i d a t:

Mr. Jusuf Pušina

Brčko, april 2017.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT BOSNE I
HERCEGOVINE
PRAVNI FAKULTET**

**MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA PROBLEM
BOSNE I HERCEGOVINE**

- DOKTORSKI RAD -

M e n t o r:

Akademik Prof. dr. Nedeljko Stanković

K a n d i d a t:

Mr. Jusuf Pušina

Brčko, april 2017.

S A D R Ž A J

Predgovor	6
I UVOD	10
1. Opći pojam maloljetničke delinkvencije i maloljetnika	10
2. Ciljevi istraživanja maloljetničke delinkvencije	22
2.1. Naučni ciljevi istraživanja	23
2.2. Društveni ciljevi istraživanja	24
3. Osnovne hipotetičke postavke o maloljetničkoj delinkvenciji u BiH	25
4. Teorijsko-metodološki pristup i metode istraživanja	27
5. Naučni i društveni značaj i opravdanost istraživanja	31
II DRUŠTVENI OSNOVI I UVJETI MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJA U BOSNI I HERCEGOVINI	33
1. Osnova i uvjeti preddelikventnog ponašanja	38
1.1. Osnovi i uvjeti preddelikventnog ponašanja djece	38
A) Osnovi i uvjeti preddelikventnog ponašanja djece koja zbog uzrasta pretežno borave u porodici	39
B) Osnovi i uvjeti preddelikventnog ponašanja djece koja pretežno borave u porodici i predškolskim odgojno-obrazovnim institucijama	43
C) Osnovi i uvjeti preddelikventnog ponašanja djece koja pretežno borave u školi i u porodici	46
a) Osnovi i uvjeti preddelikventnog i delikventnog ponašanja djece do 12 godina starosti	49
b) Osnovi i uvjeti preddelikventnog i delikventnog ponašanja djece od 12 do 14 godina starosti	52
2. Osnovi i uvjeti preddelikventnog i delikventnog ponašanja maloljetnika .	55
3. Specifičnosti maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini	74
III OBLICI I SADRŽAJI MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	79
1. Maloljetnička delinkvencija i BiH kao oblik ispoljavanja potreba za raznim oblicima socijalne zaštite i pomoći	79
1.1. Nekriminalni oblici društveno neprilagođenog ponašanja	81
1.2. Lakši oblici prestupništva	85
2. Oblici krimogenog ponašanja	87
2.1. Teži oblici prestupništva	88
2.2. Kriminalna djela	90

IV	SUBJEKTI MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE, NJIHOVO SOCIJALNO PORIJEKLO I SOCIJALNE KARAKTERISTIKE...	95
1.	Socijalne karakteristike maloljetnih delinkvenata kojima se pruža socijalna pomoć bez neposredne primjene penoloških mjera	96
1.1.	Subjekti - delinkventni koji poslije pružanja socijalne pomoći usklađuju svoje ponašanje sa normama društva	
1.2.	Subjekti - delinkventi koji ponavljaju svoje asocijalno - atipično ponašanje kršenjem moralnih normi	99
2.	Socijalne karakteristike subjekata koji čine prekršaje normi zakona o javnom redu i miru	102
2.1.	Socijalne karakteristike delinkvenata koji poslije primijenjenih mjera ne ponavljaju prekršaje	103
2.2	Socijalne karakteristike subjekata koji ponavljaju prekršaje (povratnici) .	105
3.	Socijalne karakteristike delinkvenata koji krše krivično-pravne norme ..	106
4.	Problemi klasifikacije maloljetnih delinkvenata po bitnim socijalnim obiježnjima	112
V	RASPROSTRANJENOST MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BIH	116
1.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije u BiH po mjestu izvršenja djela	117
1.1.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije na prostoru FBiH	118
1.2.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije na prostoru RS	116
1.3.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije na prostoru Distrikta Brčko	121
2.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije od rata 1992. i poslije toga po godinama	122
3.	Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije po mjestu rođenja i mjestu stalnog boravka	125
VI	MJERE SUZBIJANJA MALOLJETNICKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	127
1.	Mjere u sferi djelovanja porodice i socijalnog okruženja	127
2.	Mjere institucija obrazovanja i odgoja	129
3.	Mjere institucija kulture, a posebno konfesionalnih institucija, medija, sportskih organizacija i sl	131

3.1	Mjere konfesija-religija	131
3.2.	Mjere Medija	132
3.3.	Mjere sportskih organizacija	133
4.	Mjere afirmisanja pozitivnih orijentacionih vrijednosti i uzora	135
5.	Mjere, izrade i afirmisanje normi pozitivnih društvenih ponašanja, uključujući i zakone	138
6.	Mjere i aktivnosti institucija socijalnog rada	140
7.	Mjere u materijalno-ekonomskoj sferi	143
8.	Mjere institucija specifičnog socijalnog rada i mjere resocijalizacije	144
VII	OSNOVNE TENDENCIJE KRETANJA MALOLJETNIČKOG KRIMINALA U BIH I DRUŠTVENE POSLJEDICE SADAŠNJEG STANJA I TENDENCIJA	148
1.	Osnovne karakteristike sadašnjeg stanja	149
2.	Ispoljene tendencije kretanja maloljetničke delinkvencije u BiH	150
VIII	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	152
1.	Teorijsko-metodološka problematika	152
2.	Problematika maloljetničke delinkvencije kao društveni realitet	155
IX	OPĆE PREPORUKEMJERA ZA SUZBIJANJE MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE.....	158
X	IZVOR I LITERATURA	161
a)	Izvori	161
b)	Literatura	162

Predgovor

Na prvi pogled, tema maloljetnička delinkvencija, kao problem bilo koje zemlje, izgleda potpuno jasna i određena. Dodamo li tome da je maloljetnička delinkvencija empirijska pojava koja se ostvarivala i ostvaruje u svim postojećim svjetskim i poznatim društвima, vjerovanje o jasnoći i određenosti teme raste.

Ali, ako sa dodavanjem naučne ozbiljnosti razmotrimo društvenu praksu i teoriju delinkvencije i maloljetništva, nailazimo na mnoštvo problema shvatanja i definisanja sadržina i formi kako delinkvencije tako i maloljetništva. Čak i ako problem sužimo samo na savremena društva, čak i ako zanemarimo bitna pitanja koja pred nas postavlja historija ljudskog društva, ostaju mnogobrojna pitanja u vezi s delinkventnošću i maloljetštvom.

Dvije su osnovne vrste problema sa kojima se susrećemo. Prvo grupu problema nazvat ćemo *teorijskim problemima*. Ovi problemi mogu se smatrati teorijskim zbog toga što se javljaju u obliku napora da se i sada veoma raznovrsna praksa uopćи, podvede pod jedan sistem pojmova i termina u utvrđenom poretku, kao i da se utvrde opće odredbe, pravilnosti i zakonitosti predmetne pojave. Razrješenje teorijskih problema, sa kojima se neizbjеžno susrećemo, moguće je same na veoma visokom nivou apstrakcije zato što se ne može izbjеći veoma složeno pitanje izvora i karaktera normi i izvršenja normi. Važeće odredbe o normama društvenog (i pravnog) ponašanja, dakle, o delinkventnom i nedelinkventnom ponašanju u nekoj mjeri razrješavaju pitanja odnosa vlasti i moći da se ustanovi norma i da se osigura njen izvršenje; one ne razrješavaju pitanja i probleme prirodnosti izvorne društvenosti normi i stvarnog značenja njihovog izvršavanja, odnosno neizvršavanja. S obzirom na razuđenost i raznovrsnost društvenog života, sadržaja i oblika normi, načina njihovog izvršavanja, itd. Svaka nauka – naučna disciplina ima vlastita aksiološka polazišta i sisteme tumačenja i promišljanja. Imajući sve ovo u vidu, opće, sveobuhvatne odredbe ne mogu se drukčije shvatiti do kao veoma apstraktne i pogodne prvenstveno za osnov edukovanja - također apstraktnog.

Druga vrsta problema je nesporno metodološka, mada je istovremeno povezana sa teorijskom i sa empirijskom situacijom. Tri su bitne grupe pitanja. Prva se tiče pristupa, druga stvarne vrijednosti dosadašnjih rezultata istraživanja i treća valjanosti metoda istraživanja.

U prvoj grupi pitanja dominantna su ona o postulativnim shvatanjima delinkveticnog ponašanja. Pitanja odnosno postulativne postavke kojima se tvrdi da delinkventno ponašanje

postoji od kada postoji ljudsko društvo, ustvari tvrdi da je ljudsko društvo oduvijek živjelo u utvrđenom poretku i sa jasno utvrđenim vrijednostima i normativnim sistemom. Ne spada u zadatak našeg rada da istražujemo historiju delinkvencije, ali ne možemo da predvidimo da ovakva trvrdnja ipak ne odgovara na pitanje odnosa prirodnog života i organizacije - poretna društva. Štaviše, ona svojom uopćenošću omogućava shvatanje odnosa poretna, norme i delinkvencije kao proizvoljnih odredaba. Dovoljno je u tom kontekstu razmotriti samo nastanak održavanje ropsstva. Moćniji i silniji uspostavlja poredak primjenom nasilja, a delinkventno ponašanje je svako ono koje nije u skladu sa diktiranim normama ponašanja koje sila, vlast, moć propisuje. Ne sporimo ulogu sile i moći u uspostavljanju poretna, ali se kao metodološki problem javlja postulativni pristup. Pitanje je šta je stvarni osnov, sadržina i suština delinkvencije? Šta je to, osim narušavanja norme, što je zajedniška bit delinkventnosti? Da li zahtjev za slobodom i odbrana slobode i samobitnost može biti svrstano u delinkventno ponašanje zbog toga što je suprotno propisanim normama vlasti? Šta je u tom slučaju sa "prirodnim", "ljudskim" i "građanskim" pravima čovjeka i građanina? Očigledno, ovo je i veoma složeno filozofsko pitanje. Međutim, ono ostaje kao jedno od fundamentalnih metodoloških pitanja, čiji je odgovor nužan za osiguravanje kontinuiteta vazenja suštinskih odredaba pojma delinkvenciju raznim fazama razvoja društva i u raznim društvima. Činjenica da ovaj fundamentalni metodološki problem nije do sada valjano razriješen, vodi nas empirijskim generalizacijama, parcijalizacijama u okvirima pojedinih nauka i naučnih disciplina i, u najboljem slučaju, izvođenju teorija srednjeg obima u skladu sa shvatanjem Mertona.¹

U prvu grupu pitanja spada pitanje o vrstama istraživanja delinkvencije: da li fenomenološka ili etiološka istraživanja - da li istraživanja pojavnog, manifestnog ili istraživanja uzroka pojave. Mada je ovo pitanje steklo značajan status naročito u pravnoj nauci, nama ono izgleda vještačko. Naime, da bi jedna društvena pojava mogla da se opazi i evidentira, ona se mora manifestovati u vremenu i prostoru, u određenim uvjetima, određenim sadržinama i formama. Ona se mora javiti kao posljedica (dakle uzrokovanja) i kao uzrok određenih posljedica. Dakle, ne može se postaviti pitanje da li fenomenološka ili etiološka istraživanja, već se moraju vršiti cjelovita istraživanja. Drugo je pitanje logičkog redoslijeda. Nesumnjivo je da su moguća samo dva valjana redoslijeda: prvi - opis, identifikacija, pa istraživanje uzročno-posljedičnih odnosa; drugi - istovremeni obuhvati pojavnog i uzročno posljedičnog.

¹ Merton K. Robert ; O teorijskoj sociologiji, Centar društvenih djelatnosti SsoH, Zagreb, 1979.

Ocjena stvarnih vrijednosti dosadašnjih istraživanja sa stanovišta potreba savremenih istraživanja metodološki je bitna. Naime, raspoloživa naučna saznanja tiču se posebnih situacija na koja se odnose i u kojima su sticana. Koliko se ta saznanja mogu prihvati kao opća i trajno važeća? Šta je od njihovih rezultata, uočenih pravilnosti, uzročno-posljedičnih veza, sadržina, forme i tendencija događanja, itd. i sada u konkretnoj situaciji važeće? Problem postaje jasniji kada se pitanje operacionalizuje kroz odnos saznanja o delinkvenciji u jednoj zemlji (državi) u mirnodopskim uvjetima, sa definisanim sistemom vrijednosti i političko-pravnim poretkom i tokovima i karakterom delinkvencije na istim prostorima i uvjetima rata i, potom, poslijeratne obnove i izgradnje novog sistema. Ostaje otvoreno, veoma složeno pitanje: da li je u toku rata delinkventno ponašanje kršenje normi prethodno postojećeg porekla ili nastajućeg porekla. Uzmimo samo jednu konkretnu odredbu o životu kao najvećoj vrijednosti i bitne opredbe rata kao uništavanje "žive sile protivnika", pa će nam složenost pitanja postati sasvim jasna. I dalje, da se delinkvencija odnosi samo na norme propisane od vlasti ili i na druge norme - etičke, konfesionalne, itd. Već sama činjenica da istovremeno postoji više sistema normi i orijentacionih vrijednosti, a potom i u okviru svake od njih, otvoreno je pitanje delinkventnosti u odnosu na svaki normativni sistem. U ostalom, ovo se pitanje javlja i u okviru pitanja prve grupe o metodološko-teorijskim pristupima. Skloni smo da zaključimo da su samo opće, načelne postavke (kao što je, naprimjer, da pogoršanje socijalnog položaja utiče na rast delinkventnog ponašanja) trajnije vrijednosti i upotrebljivosti.

Treće grupa metodoloških problema prvenstveno se odnosi na izvore saznanja, izvore podataka, njihovu obuhvatnost, sistematicnost i pouzdanost, pogotovo sekundarnih podataka statističke evidencije sudskeih organa i organa socijalnog rada, kao i evidencije odgojno-obrazovnih ustanova. Istraživanja zasnovana na ovoj evidenciji veoma su organičena koncepcijom i formalnim rješenjima evidencije, koja je, prvenstveno, prilagođena drugim ciljevima. Sa promjenama države, sistema, društvene organizacije, itd, mijenjaju se i bitne odredbe sistema evidencije - po pravilu - na štetu kontinuiteta, obuhvatnosti i uporedivosti evidencije.

Problemi delinkvencije ne mogu se razmatrati nezavisno od problema društvene i pravne odgovornosti i od problema vinosti. Odgovornost se, kao pojam i termin, upotrebljava u veoma širokom dijapazonu značenja: (1) da li se u društvu mogu definisati članovi koji ne snose nikakvu odgovornost za svoje postupke i ponašanje i (2) postoji li odgovornost koja nije sankcionisana, odnosno koja nije nikakvom normom utvrđena i za čije nevršenje nije predviđena nikakva sankcija u vidu neke kazne ili bilo kakve druge prinudne mjere? I ako odgovore na ova pitanja vidimo kao teorijski i metodološki veoma problematične, izgleda nam

da je opravdano u konkretnom slučaju poći od stanovišta da ne maže biti članova društva bez ikakve odgovornosti - osim u strogo određenim izuzetnim slučajevima, kao i da ne maže biti istinske odgovornosti bez odgovarajućih normi i sankcija u raznim oblicima.

Ova dva stanovišta su izuzetno značajna u istraživanju maloljetničke delinkvencije. Njihov značaj proizlazi iz faktičkih odredaba i pojma maloljetstva. Bez tih bitnih pojmove (delinkvencija, odgovornost, vinost), kao i pojma maloljetstva, nije moguće definisati problem i predmet istraživanja ovog rada.

Naznačujući izložene teorijsko-metodološke probleme, samo smo pokušali da ukažemo na ograničene mogućnosti ovog istraživanja koja proizlaze iz stanja nauke i složenosti aktuelne situacije.

I UVOD

Za uspješno naučno istraživanje, u koje spada i tema ove doktorske disertacije, neophodno je jasno i naučno osnovano odrediti problem i predmet istraživanja, ciljeve istraživanja, osnovne hipotetičke postavke, metodološko-metodski istraživački okvir i opravdanost istraživanja. Svatajući njihova određenja kao nužno aksiomatsko-postulativna, kao neizbjegna polazišta cjelokupnog istraživanja, smatramo da njihovom obradom treba započeti ovo, prvenstveno, *teorijsko istraživanje*, te smo ih rasporedili u prvi uvodni dio izlaganja.

1. Opći pojam maloljetničke delinkvencije i maloljetnika

Ukazavši u predgovoru na teorijske i metodološke probleme ovog istraživanja, pokrenuli smo i pitanje mogućnosti valjanog definisanja maloljetničke delinkvencije, odnosno mogućnosti izbora određene vrste (određenih vrsta) definicije. U logici i opštoj metodologiji najvrednijim definicijama smatraju se karakteristične definicije do kojih se stiže analitičkim putem, polazeći od prvog višeg pojma.² S druge strane, istraživanja, posebno empirijska, nisu moguća bez operacionalnih definicija kojima se uspostavlja (otkriva) stvarni odnos između termina, pojma, značenja i realiteta na koji se odnosi. Kako je pojam maloljetničke delinkvencije složen i iskazan povezivanjem više termina u jedan, također, složen, jezički izraz (termin, iskaz), to nam se postavljaju pitanja: (1) da li je, u ovom slučaju, uopće moguće oformiti valjanu karakterističnu definiciju ? (2) da li je moguće izvršiti adekvatnu operacionalizaciju; (3) da li su nam samo karakteristična i operacionalna definicija zaista dovoljne?

Izvođenje karakteristične definicije je moguće zato što je moguće identifikovati prvi viši pojam koji se može iskazati kao delinkvencija u ljudskom društvu. Ako smo uspješno definisali opći pojam delinkvencije (u ljudskom društvu), onda analitičkim putem (analizom, specifikacijom, uključujući i klasifikaciju) nije naročito teško doći do specifične definicije prvog nižeg, posebnog pojma maloljetničke delinkvencije. U okviru Predgovora ukazali smo na osnove problematičnosti najopćijeg pojma delinkvencije (koji je u nas prvi viši pojam u karakterističnoj definiciji), ali se ponovo moramo vratiti na njega. Pojam i realitet delinkvencije moguć je samo u okviru shvatanja društva kao normama, vrijednostima i običajima uređenog,

² Šešić, Bogdan; Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd , 1978. , str. 45-47; Termiz, Dževad -Milosavljević, Slavomir; Uvod u metodologiju politikologije, DAX Trade, Sarajevo, 1999., str. 105-115.

u kome postoji sistem negativnih i pozitivnih, Unaprijed poznatih sankcija (kazni i nagrada), mehanizam izvršenja sankcija, mehanizam socijalizacije i svijesti o društveno-ispravnom, poželjnom ponašanju i društveno nepoželjnom ponašanju. Shodno ovom shvatanju delinkventnim ponašanjem (delinkvencijom) moglo bi se smatrati svako verbalno ili faktičko ili spoj realnog i faktičkog ponašanja koje odstupa od duha i forme norme društveno prihvatljivog ponašanja. Ovakva definicija jeste obuhvatna i sadržajna, ali se postavlja pitanje njene primjenljivosti. Nije li, ovako formulisana, preširoka? Pitanje je utoliko više opravdano ako se razmotre realiteti na koje se pojам delinkvencije odnosi. Kroz historiju društva poželjno i nepoželjno, dobro i zlo, dozvoljeno i zabranjeno, mijenjalo se zavisno od društvenog razvoja i njegovih karakteristika, od bitnih odredaba društvenog i političko-pravnog sistema i od strukture društva i njegovog (njegovih) sistema vrijednosti. U savremenim društvima (pod kojima podrazumijevamo istovremeno postojanje u jednom odsječku vremena, a ne i neke druge kvalitativne odredbe) postoje mnoge organizovane i neorganizovane (spontane) strukture unutar sebe određene vlastitim normama i na normama uređenim odnosima prema drugima. Ovo se ne mora dokazivati, jer svakodnevno iskustvo svakog pojedinca demonstrira ponašanje u skladu sa raznovrsnim normativnim i vrijednosnim sistemima. Nisu svi normativni i vrijednosni sistemi podjednako prihvaćeni, ni podjednako legalizovani. To se najbolje vidi kada se uporede norme ponašanja konfesija, pojedinih političkih partija i sindikata, uzusi, običaji i tardicija pojedinih nacija, etničkih grupa ili lokalnih zajednica, itd. Sva ova raznolikost postavlja pitanje hijerarhije i prioriteta normativnog i vrijednosnog sistema i odnosa prema njima. Čak i površna analiza stvarnosti pokazuje da izvjesni normativni sistemi mogu da budu u mnogo čemu vrijednosno suprotstavljeni, ali da se kršenje ili neuvažavanje njihovih normi ne može smatrati delinkventnim ponašanjem u opštem smislu. Naime, delinkventno ponašanje u jednom sistemu ne mora da bude i delinkventno ponašanje u svim drugim normativnim sistemima. Dakle, delinkventnim društvenim ponašanjem može se smatrati samo ono koje je u neskladu sa normama dominantnog normativno-vrijednosnog ponašanja koje je zasnovano na principima najšire prihvaćenim u datom vremenu i prostoru. No ovdje se susrećemo sa problemima kriterija i utvrđivanja dominantnog, najšire prihvaćenog i primijenjenog normativnog sistema. U vrijeme stabilnih društvenih odnosa, konstituisane, stabilne države, stabilne ekonomije i bez dubljih konflikata u raznim društvenim sferama, dominantan normativni sistem je moguće izvesti na osnovu tri bitna postulata. Prvi je sistem normi u važećim pravnim (državnim i na njima zasnovanim) propisima. Norme ovih propisa smatraju se rezultatom, a u izvjesnom slučaju i sintezom pozitivno određenih društvenih normi o društvenom ponašanju. Drugi normativni sistemi su neformalizovana pravila o dobrom

društvenom ponašanju, prvenstveno konstituisana kao običajna i tradicionalna. I treći normativni sistem je sistem orijentacionih normi koje usmjeravaju ponašanja.

Savremenu situaciju karakteriše i postojanje međunarodnih normi. Ne poričući njihovu ulogu sintetičkog i orijentacionog faktora, kriterija i mjerila, moramo naglasiti problematičnost njihove primjene bar zbog sljedećih momenata: 1) njihove općosti pa zbog toga i nedovoljne određenosti, što ostavlja mogućnosti različitog tumačenja i razumijevanja ; 2) zbog općosti i preventivnih funkcija, ovi normativni sistemi nisu uvijek prikladni za konkretne, naročito ratne i poratne situacije; 3) svjetski normativni sistemi (normativni sistemi međunarodne zajednice) su proistekli iz vrijednosno normativnih sistema bogatog, tehnološki i privredno dominantnog krišćanskog Zapada i instrument su novog globalnog poretku, što ima za posljedicu nedovoljno uvažavanje faktičke posebne situacije .

U svakom slučaju, uz odgovarajući naučnoistraživački napor, moguće je, s osloncem na norme o ljudskim i građanskim demokratskim pravima i uvažavanje normi propisa, uzusa i tradicija izvesti normativni sintetički sistem koji bi bio dominantan u određenom vremenu i na određenom prostoru, te koji bi omogućio da se delinkventnim ponašanjem smatra svako odstupanje od normi tog sistema.

Navedeni razlozi su, naročito kod pravnika, otvorili pitanje uže ili šire definicije delinkvencije.³ Potpuno je jasno što se većina pravnika - naročito kriminologa - opredjeljuje za užu definiciju, smatrajući je jasnijom i određenijom. Ova definicija faktički se zasniva na odredbama krivičnih i prekršajnih zakona i zakona koji predviđaju krivicu počinioca i odgovarajuću kaznu za učinjeno djelo, dakle na potpuno definisanoj odgovornosti za činjenje ili propuštanje činjenja. Volja i svijest o činjenju - nečinjenju se podrazumijevaju. Po toj, užoj definiciji, delinkventno ponašanje je svako ponašanje koje odstupa od propisane norme i za koje je predviđena kazna srazmjerna krivici. Zaista, jasnoći, potpunosti i preciznost ovakve definicije, u načelu, ne može se prigovoriti. Međutim, ovakva definicija zapostavlja problem neobaviještenosti, problem sukoba normi u hijerarhijskom poretku, problem širine i raznovrsnosti faktičkog ljudskog života, itd.

Zagovornici šire definicije delinkventnog ponašanja uočili su problem uže definicije i s pravom ih kritikovali.⁴ Nažalost, probleme šire definicije ni oni nisu sasvim uspješno razriješili,

³ Dr. Slobodanka Konstantinović-Višić , dr. Vojislav Đurić; Kriminalitet maloljetnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1992.

⁴ Lopez - Rey. M.: La prevention et la traitement de la delinquene juvenile Jasović, Z.: Kriminologija maloljetničke delinkvencije, Beograd, 1983., str. 43.

te ostaje obaveza svakog autora da, polazeći od općih postavki, formira svoju širu radnu definiciju. U nekoj mjeri mi smo to već učinili. Naše stanovište je da je delinkvencija prvenstveno društveni, pa u okviru toga i pravni problem, te da je delinkvencija oblik neprilagođenog društvenog ponašanja socijalno ugroženog lica kojem je potrebna socijalna intervencija, opredjeljuje nas za širu definiciju. Mi je formulišemo na sljedeći način: **Delinkventno ponašanje je svako ponašanje koje odstupa od zahtjeva normi dominantnog normativnog sistema koji čine propis, uzusi, dobri običaji i humani sistem orijentacionih vrijednosti koji povezuje lokalne i međunarodne normativne sisteme.** Ova definicija je mnogo šira i obuhvatnija od bilo koje pravne definicije, jer obuhvata i materiju koja nije regulisana pravnim propisima države, već i drugim društvenim normama. Stepen njene određenosti je relativno visok, jer se njeno važenje ograničava postojanjem društvene (negativne) sankcije koja se primjenjuje nezavisno od pravne norme i volje subjekta *koji krši, vrši prijestup* društvene norme. Ove sankcije kreću se od ispoljavanja nepovjerenja, neprihvatanja u određene društvene grupe, niskog vrednovanja na ljestvici društvenog vrednovanja (nepouzdan, nestabilan, nedovoljno sposoban, nesolidaran, itd.), do iskazivanja prezira i izricanja mjera, koje mada imaju odgojno-obrazovni karakter, istovremeno sadrže i moment krivice i karakter kazne. Ma koliko savremene koncepcije insistirale na postavkama o odgojno-popravnom karakteru mjera, ipak u svakoj od njih sadržan je karakter prinude, odmazde i prijetnje. Dovoljno je razmotriti samo moment prekoračenja samoodbarne vlastitog života i svojine, s jedne strane, ili moment isključenja iz škole, s druge strane, pa otkriti sve momente krivice, kazne, prinude i prijetnje. Društvena suština zaprijećene kazne krivicu-delinkventu i jeste u saopćavanju da će prekršitelj normi snositi nesrazmjerno veću štetu od one koju čini kršenjem normi. Ovo zaprećivanje mjerom, odnosno kaznom (negativnom sankcijom) ima preventivnu, ali terapijsku, kurativnu funkciju. Shvatanje da je kršenje normi, odstupanje od normi u faktičkom ponašanju sociološka pojava, logički vodi ka tome da je zaprijećena kazna preventivna, da ima značenje upozorenja i pouke, a da je primjena, izvršenje kazne demonstracija upozoravajućeg primjera.

Ipak, predložena definicija ima izvjesne slabosti koje se njome ne mogu prevazići. Za prevazilaženje spomenutih slabosti i ograničenja potrebno je šire shvatanje društvenog konteksta. Naime, društvo treba shvatiti kao razvojno. U kontekstu shvatanja društvene razvojnosti nije svako odstupanje u verbalnom stvarnom ponašanju delinkventno ponašanje, već ono maže da bude i progresivno. Ono može da bude i demonstracija neprilagođenosti normi zahtjevima i potrebama društva u razvojnem procesu na određenom nivou razvoja. Stoga su moment selektivnosti i društvenosti bitni za definiciju delinkvencije.

Druga bitna kategorijalna odredba u funkciji specifikacije i definisanja samog predmeta istraživanja je maloljetništvo. Etimološki gledano, značenje maloljetništvo je jasan i određen pojam. Pojednostavljeni rečeno, značenje maloljetništva je u suštini tvrdnja o nedovoljnoj starosti, nedostignutom starosnom dobu koje je uvjet za preuzimanje određenih prava, dužnosti i odgovornosti, i za obavljanje određenih uloga i funkcija u određenom društvu. Dakle, maloljetništvo je u suštini utvrđena normativna starosna granica ili starosna dob kojom se označava završetak jedne i započinjanje druge društveno priznate pozicije pojedinaca.

Bivstvovanje čovjeka podrazumijeva prolazak kroz razne starosne dobi, od ranog djetinjstva, do mladosti, zrelog doba, poznjih godina i starosti. To su etape u biološkom, psihičkom i društvenom (socijalnom) razvoju svake ličnosti. One se, mada slično, ne odigravaju isto i istovremeno za sve pripadnike iste starosne dobi. Šta više, period maloljetstva unutar sebe veoma je različit i u velikoj mjeri determinisan prirodnim, biološkim faktorima. Tako je rano djetinjstvo karakteristično po potpunoj zavisnosti od društvenog neposrednog životnog okruženja. Tek rođena beba je egzistencijalno zavisna od roditelja ili drugih koji vrše roditeljske funkcije i u potpunosti izložena njihovim socijalizatorskim djelovanjima posredstvom odgoja i obrazovanja. U ovom periodu ona još nema oformljenu društvenu svijest i volju, sposobnost rasuđivanja, itd. Sve to dolazi tek docnije.

Osnovana je tvrdnja da uzrast ima svoje evidentne konsekvene u mnogim oblastima društvenog života, pa i u pravu, koje je sistem normi kojim država, tj. eksponenti zaštite interesa dominantnih, vladajućih slojeva, uređuje najvažnije oblasti društvenog života. U tom pogledu značaj starosnog doba - uzrasta ima veoma veliki značaj u građanskem pravu (npr. u sticanju poslovne sposobnosti; u radnom pravu - npr. u ispunjenju propisanih normi za zapošljavanje ili pravu na penziju); u porodičnom pravu (npr. u sticanju prava na zasnivanje legalnog braka i sticanje prava na vršenje roditeljskih prava i dužnosti); u oblasti prava na odbranu države (npr. ispunjenje kriterijuma za sticanje prava i dužnosti na služenje vojnog roka); u oblasti ostvarivanja političkih prava (npr. sticanje pasivnog i aktivnog biračkog prava), itd. Gotovo da nema oblasti ljudskog života u kojem je u određivanju društvenog položaja, prava i obaveza, odgovornosti i ovlaštenja, vršenja uloga i funkcija, ne sudjeluje propisanom ili običajnom normom određena starosna dob.

Dva su načina određivanja starosne dobi, odnosno starosnih granica prava odgovornosti. Prvi je određivanje starosne dobi i starosnih granica u apsolutnom smislu. Kriteriji i mjere ovog određivanja je kalendarska godina, odnosno njeni dijelovi (mjeseci, sedmice, dani, itd.). Prednost ovakvog određivanja starosne dobi - starosne granice je u određenosti stabilnosti,

jednakopravnosti, pa i u odlikama pravičnosti. Već u ovaj kriterij i mjeru ugrađeni su elementi nivoa biološkog, psihičkog i socijalnog razvoja pretežnog broja prosječno normalnih ljudi. Međutim, ma koliko apsolutno određivanje starosti - starosne dobi i njegovih granica bilo je iskustveno zasnovano i principijelno opravdano, ono ima i mnoge slabosti, naročito kada su u pitanju maloljetnici. Ako se doba maloljetništva shvata i ispravno identificuje kao doba kretanja od početne tačke biološke, psihičke i socijalne razvojne tačke ka tački bio-psihičke i socijalne zrelosti, mora se konstatovati da se svi pojedinci i grupe maloljetnika ne razvijaju podjednako u sve tri sfere razvoja, kao i da je svaka od njih zavisna od mnogih činilaca - počev od podneblja i klime do bitnih svojstava društva i konkretne društvene situacije. Upravo stoga ovaj mehanički način apsolutnog određivanja starosnog doba i starosnih granica nije dovoljan u tretmanu maloljetnika. To se u pravu, posebno krivičnom pravu, uočilo već krajem XVIII i početkom XIX vijeka, kada se sa pojavom pozitivističke i sociološke kriminalističke i pravne škole čine prvi napor za korigovanje odnosa dopunu apsolutnog određivanja starosti maloljetnika i njihove odgovornosti. Prvi pokušaji korekcije su učinjeni uvođenjem institucije "RAZBOR" u krivično-pravno i procesno-pravno postupanje u procesima maloljetničke delinkvencije.

"Razbor" je, u suštini, velika prekretnica u odnosu prema maloljetničkoj delinkvenciji, odnosno maloljetničkom kriminalu. Ipak, institut "razbora" je parcijalan, pa zbog toga nedovoljan. On podrazumijeva uvažavanje intelekta - svijesti - sposobnosti delinkventa da razumije i shvati delinkventnost čina, a slobodu volje podrazumijeva. Bitan nedostatak "razbora" kao korekcije apsolutnog određivanja je upravo u nejednakom odnosu prema intelektu i volji.

Drugi način određivanja starosne dobi, odnosno starosne granice odgovornosti je tzv. "relativan način određivanja". On podrazumijeva da se u svakom posebnom slučaju, na osnovu bio-psiholoških i socijalnih nivoa razvoja koje subjekt dostiže, utvrđuje njegova "relativna starost" nezavisno od kalendarske starosti.⁵ Nama izgleda da način relativnog određivanja starosnog doba, odnosno starosne granice ne može opstati kao samostalan i dovoljan čak ni u slučajevima utvrđivanja krivičnopravne odgovornosti maloljetnika. Opravdano je da u okvirima apsolutne odredbe maloljetstva-punoljestva i odgovornosti - posebno krivičnopravne odgovornosti, način relativnog određivanja bude korišten kao dopunski, odnosno kao pomoćni. Na ovo ukazuje i klasifikacija maloljetnika prema krivičnoj odgovornosti, po kojoj se razlikuju: prvo, **djeca** sa maksimalnom starosnom granicom do sedam godina - izuzetno do 12, 15,

⁵ F. Hajran - M. Singer; Maloljetnici u krivičnom pravu, Zagreb, 1978.

godina, koja su izuzeta od krivične odgovornosti i koja su nekažnjiva; drugo, **maloljetnici** od 14 do 18 ili 21 godine starosti ili od 12 do 18 godina. Maloljetnici su dakle svi ispod 18, odnosno 21 godine starosti, ali se oni dijele na **mlađe** (po pravilu do 16 godina starosti) i **starije** sa preko 16 godina starosti. Ova podjela je opravdana na osnovu bio-psihičkih i socijalnih kriterija zrelosti kada se ima u vidu prosjek normalne populacije.

U društvu postoji priznata kategorija mladih - omladine koja se proteže sve do 25, pa i do 30 godina starosti. Uvažavajući upravo kriterije psihofizičke i socijalne zrelosti, u krivičnom pravu javlja se i kategorija "mladi punoljetnik" star do 21 godine. Ova kategorija ne spada u okvire našeg predmeta istraživanja.

Izložene donje i gornje granice krivične odgovornosti koje ulaze u okvire našeg predmeta istraživanja (donja granica 7, gornja 18, odnosno 21 godina) moramo naglasiti da naša definicija delinkvencije i maloljetništva ne može u cijelini da uvaži prethodne odredbe . Tako mi moramo razlikovati "preddelinkventno" ponašanje od delinkventnog. **Preddelinkventnim ponašanjem smatramo svako ponašanje koje narušava društvene norme ponašanja i ako nisu sankcionisane krivičnim zakonom.** Otuda se razlikuje i shvatanje odgovornosti i starosnih granica odgovornosti. Mi nužno razmatramo ponašanje u skladu sa porodičnim normama, normama predškolskih i školskih ustanova, općim pravilima - običajima i drugim - dobrog ponašanja, kao i ponašanja u skladu sa normama prekršajnih i krivičnih propisa. To nas vodi u nešto drukčije klasifikacije "maloljetnih delinkvenata"⁶ Naime, gornja granica društvene odgovornosti spušta se na otprilike starost od 1,5 godine - dakle na starosno doba u kome dijete već govori, razumijeva i počinje da se odgovorno ponaša prema izvornim pravilima i zahtjevima porodice. To je, smatra se, do napunjene 3. godine period intenzivnog odgoja, a odgoj podrazumijeva, uz poduku i razvijanje odgovornosti. U tom periodu dijete je već u mogućnosti da krši određene norme: da nanese štete i povrede drugima i sebi. Ono je u situaciji da bude u porodici kažnjavano (počev od prijekora do drugih oštijih mjera), kao i da bude stimulisano na određeno ponašanje.

Međutim, pojam djeteta ovim nije zaokružen. U savremenim okolnostima opravdano je razmotriti pojam djeteta u predškolskom uzrastu u kome je već podvrgnuto intenzivnim procesima socijalizacije pohađanjem obdaništa, odnosno odgovarajućih predškolskih odgojno-obrazovnih ustanova ili kroz proširenje kruga djece sa kojom se druže u parku, susjedstvu i (ili) djece roučenika, poznanika i prijatelja. Nesporno je da je ovo jedan od najznačajnijih perioda izgradnje socijalizovane ličnosti djeteta u kome se ostvaruje veoma duboki i trajni uticaj na

⁶ „HEUNI“ - Helsinki institute for Crime, Prevention and Control, affiliated with United Nations Helsinki Finaland 198., Criminal Justice Systems in Europe, Publication series No.5, Government Printing Centre, Helsinki, 1985.

ličnost djeteta, a u kome dijete već i samo manifestuje sposobnost da shvati odredbe normi, instrukcije o ponašanju, pravila o dozvoljenom i zabranjenom. U tom periodu se još intenzivnije razvija svijest, navika i običaj o solidarnosti, saradnji, disciplini, odgovornosti i manifestuju određene sklonosti na koje se utiče porukom, nagradom i kaznom, primjerom i uzorom. Već u ovom periodu manifestuju se izvjesne radnje koje se mogu svrstati u preddelinkventno ponašanje, kao što su nasilno ponašanje, prisvajanje tuđih stvari, neuvažavanje uputstava, samovolja itd. Nema sumnje da će organi i personal obdaništa, odnosno drugi subjekti koji obrazuju i odgajaju primjenjivati određene mjere radi suzbijanja društveno neprilagođenog i nepoželjnog ponašanja, odnosno razvijanja socijalizovanog ponašanja. Za društvo i organe socijalnog rada u dječijem uzrastu od posebnog su interesa neka pitanja. Prvo, to je pitanje sadržine i oblika neprilagođenog - nepoželjnog, nesocijalizovanog i neprosječnog negativnog ponašanja. Drugo je pitanje učestalosti i intenziteta takvog ponašanja i stepen izraženog otpora uticajima i mjerama usmjerenim na oktlanjanje nesocijalizovanog (još uvijek nesocijalnog) ponašanja. Treće pitanje je pitanje izvora i uzroka takvog nesocijalizovanog ponašanja. Ovo treće pitanje je od izuzetne važnosti. Izvor nesocijalizovanog ponašanja može da bude porodica, srodničko ili drugo nesrodničko okruženje, pogrešni odgoj i neprilagođenost, čak sukob odgojnih mjera itd. Pravovremeno otkrivanje istinitih odgovora na postavljena pitanja može da omogući sprečavanje izgrađivanja osnova za daljnji razvoj asocijalnog ponašanja I sklonosti ka takvom ponašanju. Značaj otkrivanja istinitih odgovora proizlazi i iz činjenice da izvjesna odstupanja od postavljenih normi (npr. zabrana - kao što je zabrana igranja oružjem, uzimanje i korištenje određenih stvari kao što su vrata, kiseline, itd.; uzimanje i upotreba novca bez dozvole, itd.) mogu dovesti do neprihvatljivih posljedica kako po samog počinjoca tako i okolinu u materijalnom i društvenom smislu. Pravovremena socijalna intervencija, gdje god za to postoje nužni uvjeti, veoma je blagotvorna, a ona također u sebi sadrži i elemente sankcije.

Sa stanovišta naše šire definicije opravданo je posmatranje osnovno-školske grupe starije od sedam godina pa do godina puberteta (12-14 godina), kao i grupe (ili podgrupe) od 14 do 16 godina - koja se inače po kriterijima krivičnopravnog i krivičnoprocesnog određenja definiše kao grupa mladih maloljetnika. Stariji maloljetnici su podgrupa starijih od 16 godina do godina punoljetstva.

Da li je izložena klasifikacija suprotna prethodno izloženoj krivičnopravnoj, odnosno krivičnoprocesnoj klasifikaciji? Nama izgleda da nije. Bitne razlike su u tome što su uzrasti djece shvaćeni kao grupa u okviru *općijeg* određenja "maloljetnika" i što je specifirana, a ne ukinuta njihova svaka društvena odgovornost - koja nije identična krivičnoj odgovornosti.

Pojam donje i gornje granice krivične maloljetničke odgovornosti su ugrađene u kriterije klasifikacije, a zadržano je razlikovanje mlađih i starijih maloljetnika delinkvenata.

Koliko je složen problem određenja donjih i gornjih granica maloljetničke delinkvencije možda se najbolje vidi iz razlika njihovog određenja i određenja punoljetstva i maloljetštva u Evropi - sa kojom smo i najbliži. O tome jasno govore sljedeći primjeri zvanične starosne granice krivične odgovornosti. Prema nivou koje ćemo izložiti u narednom pogledu, starosna granica se može podijeliti u deset grupa:

Grupa 1) - sa najnižom starosnom granicom krivične odgovornosti - 7 (sedam) godina:

1) Austrija , 2) Bangladeš, 3) Barbados, 4) Belize, 5) Gana, 6) Kipar, 7) Hong Kong , 8) Irska, 9) Jordan, 10) Kuvajt, 11) Liban, 12) Mijanmar, 13) Namibija, 14) Nigerija, 15) Pakistan, 16) Sudan, 17) Sirija, 18) Tajland, 19) Trinidad, 20) Tobago, 21) Zimbabwe. U ovu grupu, kao što se vidi, spadaju samo 3 (tri) evropske zemlje (Austrija, Kipar i Irska).

Grupa 2) - starosna granica krivične odgovornosti 8 (osam) godina:

1) Australija, 2) ACT, 3) Sent Kipe, 4) Šri Lanka, 5) Škotska. U ovu grupu od evropskih zemalja (dio države) spada samo Škotska.

Grupa 3) - starosna granica 9 (devet) godina obuhvata samo tri zemlje:

1) Etiopija, 2) Irak, 3) Filipini - dakle ne obuhvata nijednu evropsku zemlju.

Grupa 4) starosna granica 10 (deset) godina:

1) Australija , 2) Fidži, 3) Nepal, 4) Novi Zeland, 5) Nikaragva, 6) Sijera Leone, 7) Velika Britanija (bez Škotske) 8) Vinuapu. U ovu grupu ulazi samo jedna evropska zemlja - Velika Britanija bez Škotske.

Grupa 5) - starosna granica 12 (dvanaest) godina:

1) Kanada, 2) Honduras, 3) Jamajka, 4) Republika Koreja, 5) Maroko, 6) Uganda. U ovu grupu ne spada nijedna evropska zemlja.

Grupa 6) - starosna granica 13 (triest) godina:

1) Alžir, 2) Benin, 3) Burkina Faso, 4) čad, 5) Francuska, 6) Gvineja, 7) Madagaskar, 8) Nigerija, 9) Poljska, 10) Senegal, 11) Togo, 12) Tunis. U sastav ove grupe ulaze samo dvije evropske zemlje: Francuska i Poljska.

Grupa 7) - starosna granica krivične odgovornosti 14 (četrnaest) godina:

1) Bugarska, 2) Kina, 3) Hrvatska, 4) Njemačka, 5) Mađarska, 6) Španija, 7) Japan, 8) Libija, 9) Mauricijus, 10) Paragvaj, 11) Rumunija, 12) Rusija, 13) Ruanda, 14) Slovenija, 15) Vijetnam, 16) Jemen, 17) Srbija. Ovoj grupi pripada 9 (devet) evropskih zemalja.

Grupa 8) - starosna granica krivicne odgovornosti 15 (petnaest) godina:

1) Česka, 2) Danska, 3) Egipat, 4) Finaska, 5) Island, 6) Lao PDR, 7) Maldivi, 8) Norveška, 9) Peru, 10) Sudan, 11) Švedska. Čak šest evropskih zemalja (više od polovine sastava ove grupe) pripadaju posmatranoj grupi.

Grupa 9) - starosna granica krivične odgovornosti 16 (šesnaest) godina:

1) Argentina, 2) Azerbejdžan, 3) Bjelorusija, 4) Bolivija, 5) Čile, 6) Kuba, 7) El Salvador, 8) Indonezija, 9) Mongolija, 10) Portugalija, 11) Španija, 12) Ukrajina. Pet evropskih zemalja ulazi u sastav ove grupe.

Grupa 10) - starosna granica krivične odgovornosti 18 (osamnaest) godina:

1) Belgija, 2) Kolumbija, 3) Kostarika, 4) Ekvador, 5) Gvatemala, 6) Meksiko, 7) Panama, 8) Peru, 9) Urugvaj. U ovu grupu svrstava se samo jedna evropska zemlja.

Prikazan pregled, zasnovan na jednom istraživanju UNICEF-a (United Nations Children's Fund International Child Development Centre), objavljenom 1998. godine, prvo, ne obuhvata sve evropske zemlje, pa među njima ni Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Grčku, Moldaviju, Litvaniju, Letoniju, Estoniju, Slovačku, itd. Dakle, on se ne može smatrati potpunim. Drugo, njegovom analizom - pa ni dubljom komparativnom analizom ne možemo doći do nekih pravilnosti koje se mogu argumentovati. Jedini zaključci do kojih možemo doći su: (1) na određivanje granice krivične odgovornosti utiču u raznim zemljama razni faktori; (2) između dominantnih i civilizacijski najuticajnijih evropskih zemalja postoje veoma velike razlike; (3) većina evropskih zemalja opredjeljuje se za starosnu granicu krivične odgovornosti od 14 (četrnaest) godina pa naviše. To su sljedeće evropske zemlje: (1) Bugarska, (2) Hrvatska, (3) Njemačka, (4) Mađarska, (5) Italija, (6) Rumunija, (7) Rusija, (8) Slovenija, (9) Srbija, (10) Česka, (11) Danska, (12) Finska, (13) Island, (14) Norveška, (15) Švedska, (16) Azerbejdžan, (18) Bjelorusija, (18) Portugalija, (19) Španija, (20) Ukrajina, (21) Belgija, (22) Bosna i Hercegovina. Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da se evropske zemlje opredjeljuju za starosnu granicu od 14 do 16 godina kao za tipičnu. Međutim, ovaj zaključak

je teško prihvatiti jer se među zemljama koje se opredjeljuju za tu starosnu granicu ne nalaze Velika Britanija, Francuska, Austrija i druge.

U shvatanju maloljetstva i asolutnog određenja starosne granice krivične odgovornosti treba naglasiti da se ne pravi razlika između subjekata ženskog i muškog spola, mada je poznato da su najveće razlike u stepenu biopsihičke društvene zrelosti upravo u periodu puberteta i adoloscencije.

Potpunija saznanja o razlozima primijenjenih načina određivanja maloljetništva i granica krivične odgovornosti steći ćemo vjerovatno tek analizom pravno- normativnog i pravno-procesnog sistema raznih (evropskih) zemalja. U ovom momentu, na osnovu svega izloženog, možemo reci da je **predmet našeg istraživanja imenovan kao maloljetnička delinkvencija složen, relativno stalan, dinamičan proces kršenja društvenih i pravnih (prekršajni i krivičnih) normi od strane subjekata koji još nisu formalno pravno stekli status punoljetnog građanina**. Ovaj proces shvatamo kao trajan u tom smislu što se on odigrava u svim do sada poznatim vremenima i u svim poznatim društvima. On je dvostrano trajan. S jedne strane, on je trajan, postojeće pitanje odnosa punoljetstva i maloljetstva, a, s druge strane, kao odnos između izgradnje i formulisanja normi (društvenih i pravnih normi koje važe), u čemu maloljetnici, po pravilu, nemaju pravo da učestvuju i ne učestvuju, kao i faktičkog ponašanja u skladu s odredbama važećih normi. Diskrepancija između normativnog i stvarnog je trajno obilježje dinamike stvarnih društvenih odnosa i društvenog razvoja. Dakle delinkvencija-uključujući i maloljetničku je empirijska pojava koja se može identifikovati i mjeriti, koja je uzrokovana raznim činiocima, koja se odigrava u raznim uvjetima, koja ima svoje subjekte koji obavljaju određene (delinkventne) radnje i činove iz nekih svojih razloga i na svoj način, izazivajući pritom određene (nepoželjne) društvene efekte. Uz date odredbe moramo dodati da je maloljetnička delinkvencija pojava sa tendencijom širenja u tri pravca: prvo, u pravcu porasta broja subjekata - delinkvenata; drugo, u pravcu broja i raznovrsnosti izvršenih delinkventnih djela; treće, u pravcu snižavanja donje starosne granice - činjenja delinkventnih radnji u sve ranijem dobu. Određeni ambijenti situacije pogoduju širenju delinkvencije uopće i maloljetničke delinkvencije.

Poslije ovog, relativno iscrpnog izlaganja o predmetu istraživanja, o njegovim činiocima i sadržajima i pojmovnim određenjima, ostaje nam da obrazložimo zašto maloljetničku delinkvenciju istražujemo kao problem Bosne i Hercegovine. Maloljetnička delinkvencija je problem svakog društva, svake države, pa u tom, smislu i Bosna i Hercegovina zato što je maloljetnička delinkvencija dio delinkvencije uopšte i zato što je maloljetnička delinkvencija jedan od osnova opstanka delinkvencije i kriminala uopšte. U tom pogledu to je opšti problem

savremenog društva, a samo uslovno poseban problem Bosne i Hercegovine kao pojedinačnog društva. Međutim, nekoliko veoma značajnih odredaba društvene situacije Bosne i Hercegovine čini maloljetničku delinkvenciju posebnim i naglašenim problemom Bosne i Hercegovine.

Sadašnja situacija u Bosni i Hercegovini je situacija poslije završetka rata. Sva svojstva rata pogoduju svakoj vrsti delinkvencije i stimulišu delinkvenciju razarajući postojeće normativne i vrijednosne sistema i mehanizme njihove zaštite. Umjesto jedinstvenih, do tada postojećih sistema, javljaju se novi, međusobno suprotstavljeni sistemi. Agresivnost, nasilje, nepoštovanje svojine, razaranje, mržnju, itd. rat afirmiše umjesto da ih, kao što se čini u mirnodopskom periodu, osuđuje i potiskuje. U nekim slučajevima rat nameće ponašanja koja se smatraju delinkventnim u mirnodopskim uvjetima, kao uvjet opstanka. Rat, u Bosni i Hercegovini pa i svaki rat, nezavisno od konačnog ishoda je proces stradanja i osiromašenja naroda. Nepovoljni ekonomski uvjeti su povoljni uvjeti i podsticaj za delinkventno ponašanje. Štaviše, mnogi autori smatraju ih primarnim faktorom delinkvencije.

Drugo, Bosna i Hercegovina je novonastala država, sastavljena od dva entiteta, koji su bili u međusobnom ratu i konstituisani tako da svaki od njih sadrži i elemente državnosti. U svakom od njih je pretežno koncentrisano stanovništvo određene nacionalnosti i vjeroispovijesti, dakle sa normativnim i vrijednosno orijentacionim sistemom naglašenih osobenosti. Otuda i specifičnosti u pravnoj regulativi, a posebno u njenoj primjeni. Sadašnja suverenost Bosne i Hercegovine i uloga predstavnika, organa i snaga međunarodne zajednice i odredaba Dejtonskog sporazuma ne osigurava pravnu i vrijednosno orijentacionu unifikaciju sistema niti njegovo potpuno odvajanje od normi ranijeg (samoupravnog) sistema i potpuno uklapanje u sisteme određene međunarodnim standardima. Sve to je dovoljno da dođe do izrazitih diskrepancija između stvarnosti i normativnog sistema: između normativno-vrijednosnih važećih sistema i njihove primjene. Sadašnja situacija još se nije konstituisala i učvrstila tako da vlada uvjerjenje da ono što je dobro (ili hrđavo) za Bošnjaka dobro je (ili hrđavo) i za Srbinu i Hrvata, za muslimana, katolika i pravoslavca. Dakle nema ujednačenosti stanovišta i prakse.

Treći moment je činjenica je Bosna i Hercegovina zemlja u tranziciji - i to na početku tranzicije. To je nužan period pogoršanja ukupnog ekonomskog i društvenog položaja stanovništva, što je veoma podsticajno za razvoj i najosjetljivijih oblika delinkvencije.

Veoma velike migracije su posebno naglašena karakteristika situacije u Bosni i Hercegovini. Za potrebe našeg istraživanja razlikujemo : 1) **prisilne i prinudne** migracije kao promjene mjesta boravka pod prisilom i prinudom i odlaska: A) u druge krajeve i sredine unutar Bosne i Hercegovine, donosno njihovih entiteta; B) odlazak u inozemstvo u svojstvu izbjeglica

ili iseljenika ; 2) ekonomске migracije, privremene i trajne, izazvane ekonomskim razlozima, u: A) okvirima Bosne i Hercegovine ili B) usmjerene ka inozemstvu.

Navedene migracije moraju se posmatrati kao dvosmjerne (odlazak i povratak), mada su za sada dominantne one u odlasku, a moraju se posmatrati i kao kretanje A) porodica u cjelini ili B) kretanja dijela ili pojedinog člana porodice, uz cijepanje porodice.

Promjena sredine u nepovoljnim okolnostima ometa adaptaciju i integraciju u sredinu, a podstiče neprilagođeno i devijantno ponašanje.

Iznijeta obilježja situacije u Bosni i Hercegovini dovoljan su razlog da se tendencije širenja maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini smatraju izrazitijim, da na njih djeluju i drugi uticaji osim ubičajenih te da stoga imaju i određene specifičnosti. Jedna od njih je da u praksi dolazi do spoja maloljetnog delinkventa kao žrtve okolnosti i počinjoca delikta. Naše istraživanje koncentrisano je na period od usvajanja Dejtonskog sporazuma, mada se u nekim segmentima mora vraćati u period postojanja SFRJ. Također, ono je nešto više koncentrisano na Federaciju Bosne i Hercegovine, mada se odnosi na Bosnu i Hercegovinu kao cjelinu, Republiku Srpsku i Brčko Distrikt.

2. Ciljevi istraživanja maloljetničke delinkvencije

Istraživanje naučno i društveno značajnih, aktuelnih problema, u kakve neosporivo spada savremena maloljetnička delinkvencija u Bosni i Hercegovini, po pravilu, ima višeslojne i višestepene, međusobno uvjetovane ciljeve. Poseban problem u njihovom određivanju je neophodnost razlikovanja između ciljeva i zadataka istraživanja, što mnogi istraživači nedovoljno diferenciraju. Polazeći od stanovišta da svako naučno istraživanje mora (treba) da bude naučno i društveno svrhovito, dakle da bude u funkciji rješavanja naučnih i društvenih problema, to je neophodno postaviti valjane naučne i društvene ciljeve istraživanja, opisati ih i obratložiti.

Pođimo prvo od izdvajanja zadataka istraživanja kako bismo mogli da jasno i precizno utvrđimo ciljeve istraživanja koji, određeni i formulisani, obavezuju na ostvarivanje nivoa saznanja.

Zadaci ovog istraživanja - ove doktorske disertacije - mogu se, u najkraćem, odrediti na sljedeći način:

- 1) da opću temu i problem maloljetničke delinkvencije naučno artikulišemo u predmet naučnog istraživanja primjenom naučne teorijsko-metodološke procedure i aparature;

2) da se primjenom naučnoistraživačke aparature i procedure, korištenjem odgovarajućih naučnih metoda, pribavi istinita, naučnoteorijska i empirijska saznanja o predmetu istraživanja;

3) da se stečena saznanja sistematično iskazu na način pogodan za naučnu (teorijsku i metodološku-metodsku) i praktičnu upotrebu u određenoj naučnoj i društvenoj sferi.

Na te zadatke ukazivali smo u Predgovoru i Predmetu istraživanja, a na njihovoj elaboraciji ovdje smo se zadržali samo zato što je neophodno razjasniti odnos između problema, predmeta i ciljeva istraživanja.

2.1. Naučni ciljevi istraživanja

Iz podnaslova se vidi da se u ovom istraživanju ne opredjeljujemo samo za jedan naučni cilj istraživanja. Da li je to naučno i metodološki korektno? U načelu, mogući su kako pozitivan tako i negativan odgovor, što zavisi, prvo, od shvatanja i formulisanja predmeta istraživanja, drugo, od shvatanja i formulisanja samog naučnog cilja istraživanja.

Predmet istraživanja formulisali smo kao faktički, empirijski proces o kome postoji relativno bogato opće saznanje kao o trajnom, široko rasprostranjenom procesu koji ima tendenciju svestranog širenja. O općim svojstvima predmetnog procesa i pravilnostima njegovog odigravanja postoje provjerena naučna saznanja. No to nije ni pretežni ni glavni predmet istraživanja, te saznanja o njemu ne mogu biti determinanta našeg naučnog cilja istraživanja. Suštinski, nas predmet istraživanja je specifičnost ostvarivanja pojave (maloljetničke delinkvencije) u vremenu koje je određeno specifičnim i neuobičajenim zbivanjima i na strogo definisanom prostoru koji karakteriše specifični ambijent i specifični društveni odnosi. O svemu tome ne postoje validna naučna saznanja, kao što ne postoje ni odgovarajuća naučna saznanja o odnosu tog specifičnog i naučnog saznanja o općem, standardnom odigravanju predmetne pojave. A upravo to je osnov opredjeljenja za naučni cilj ovog istraživanja koji se može odrediti kao kompleksan. Takav naučni cilj može da bude samo NAUČNO OTKRIĆE.

Naučno otkriće, kao naučni cilj, shvaćano je bar na dva načina: prvo, kao saznanje o novom, dotle potpuno ili djelomično nepoznatog i u tom smislu posebnog naučnog cilja; drugo shvaćanje, polazeći od postavke da je zadatak i cilj svakog, čak i verifikatornog, istraživanja da saznaće, otkriva, novo, samo uvjetno prihvata mogućnost formulisanja naučnog otkrića kao posebnog naučnog cilja.

Formulišući naučno otkriće kao naš kompleksan naučni cilj stigli smo na stanovište da je tome osnov karakteristična pretežnost nivoa novog naučnog saznanja, dakle da je to saznanje o specifičnom novo i da o njemu postoji samo saznanje o postojanju pojave, ali ne i o njenim specifičnim svojstvima. Time nije negirano opće saznanje o pojavi.

Ovakvo shvaćeno naučno otkriće, kao kompleksan cilj, u sebe uključuje i naučnu deskripciju, naučnu klasifikaciju i tipologizaciju i određeno konstatovanje pravilnosti, uzročnosti i tendencija. Dakle, naučno otkriće određeno je kao novo naučno saznanje o spoljašnjim i unutrašnjim, kvalitativnim, suštinskim, sadržinskim i formalnim odredbama pojave, pri čemu ono ne mora i ne može biti uvijek istog nivoa. U tom smislu je ovdje rečeno da se radi o naučnim ciljevima istraživanja obuhvaćenim kompleksom naučnog otkrića.

2.2. Društveni ciljevi istraživanja

Shvatajući i definišući maloljetničku delinkvenciju kao sociopatološku pojavu koja obuhvata samo izrazitu manjinu maloljetnika i kao štetnu društvenu pojavu koja zahtijeva preventivne i kurativne sistematske socijalne intervencije i terapije, bitni društveni ciljevi ovog istraživanja su dvojaki: prvi cilj je izgrađivanje naučne osnove za formiranje društvene svijesti i svijesti upravljača društva o svojstvima i tendencijama pojave i potrebnom odnosu prema njoj; drugi cilj je formiranje naučno zasnovanih preporuka za izgradnju i usavršavanje mehanizama i metoda za ograničavanje i potiskivanje - onemogućavanje maloljetničke delinkvencije.

Mehanizmi i metodi sprečavanja maloljetničke delinkvencije moraju biti znatno raznovrsniji i suptilniji od onih za suzbijanje delinkvencije odraslih jer su maloljetnici uopće - pa u okviru toga i maloljetni delinkventi - posebno društveno i pravno zaštićena kategorija. Otuda, cilj je istraživanja da preporukama uputi na preventivne socijalne i odgojanoobrazovne mjere kao prioritete, a tek potom specifične pravno sudske mjere i procedure. Treći društveni cilj, koji proizlazi iz prethodna dva, je stimulisanje društvene zajednice i upravljača društva na hitno preuzimanje mera za suzbijanje maloljetničkog kriminala koje odgovaraju značaju te pojave i to u dva smjera: u smjeru naučnog istraživanja i naučne obrade pojave i u smjeru razvijanja i primjena praktičnog sistema suzbijanja maloljetničkog kriminala.

3. Osnovne hipotetičke postavke o maloljetničkoj delinkvenciji u Bosni i Hercegovini

Naše osnovno polazište da je maloljetnička delinkvencija prvenstveno socio- patološka, pa tek potom pravna i krimogena pojava, ne dozvoljava nam da sistem hipoteze redukujemo samo na krivičnopravni i krivičnoprocesni aspekt, što je u literaturi veoma često. Naprotiv, podrazumijeva se šira i složenija struktura sistema hipoteza koja će imati socijalni pristup i sadržaj. U tom smislu generalna hipoteza ovog istraživanja mogla bi da glasi: “**U savremenoj situaciji poratnog uspostavljanja nave države sa specifičnim odlikama i ostvarivanja tranzicije, pod djelovanjem raznovrsnih uzroka maloljetnička delinkvencija ima tendenciju svestranog širenja i rasta, a ona se maže izmijeniti i preokrenuti samo svestranim stabilizovanjem društva i države Bosni i Hercegovini**”.

Ovu hipotezu gotovo da ne treba obrazlagati. Ona je po karakteru radna hipoteza koja osnovano tvrdi: 1) da je Bosna i Hercegovina država u tranziciji; 2) da je ona specifične strukture i organizacije vlasti, uticaja i odnosa; 3) da se ona nalazi u tranziciji; 4) da njena ukupna poratna situacija, mnogim raznim uzrocima i uticajima omogućava i podstiče širenje maloljetničke delinkvencije; 5) da maloljetnička delinkvencija ne mora nužno da raste i da se širi, već da je to pojava na koju društvo može da utiče, ali da je preuvjet uspješnog društvenog djelovanja na suzbijanju maloljetničkog kriminala svestrana društvena stabilizacija Bosne i Hercegovine. Ova posljednja tvrdnja maže se dvojako razumjeti.

Prvo, može se razumjeti kao hipotetička pretpostavka da je neophodno da se izvrši potpuna stabilizacija društva Bosni i Hercegovini, pa da se potom pristupi suzbijanju maloljetničke delinkvencije. To je pogrešno razumijevanje hipotetičkog stava jer svestrana potpuna stabilizacija društva, koje je dinamično pa, prema tome promjenjivo razvojno, nije moguće. Osim toga maloljetnička delinkvencija kao i delinkvencija uopće činilac je destabilizacije pozitivnih i progresivnih trendova u društvu u Bosni i Hercegovini.

Drugo, ispravno razumijevanje ove tvrdnje je da je uspješno suzbijanje (predupređivanje, onemogućavanje i potiskivanje) maloljetničke delinkvencije samo jedan od mnoštva istovremenih, međusobno uvjetovanih procesa stabilizacije koji se shvataju kao dinamičko ostvarivanje pozitivnih i progresivnih tendencija i težnji društva.

Na prikazani način formulisana i shvaćena generalna hipoteza omogućava izvođenje mnoštva posebnih i pojedinačnih radnih hipoteza i utvrđivanje njihovih indikatora. Izgleda da ipak potrebe ove doktorske disertacije akceptiraju sljedeće posebne hipoteze:

1) “*Pozitivna stabilizacija i povoljan razvoj ekonomskih uslova života i rada slabe i otklanjaju bitne primarne uvjete i uzroke i ne stimulišu maloljetničku delinkvenciju*”. Ova hipoteza jasno i decidirano izražava stanovište da se mnogi bitni primarni uzroci maloljetničke delinkvencije nalaze u materijalno- ekonomskoj sferi i da je evidentna uzročno-posljednička

veza između potreba i težnji maloljetnika u toj sferi i mogućnosti njihovog zadovoljavanja. Međutim, stav hipoteze ne tvrdi da je to potpuno nezavisan i apsolutan faktor koji u svim slučajevima neposredno djeluje. Kada bi se to tvrdilo, stav hipoteze bi bio neosnovan i pogrešan, a svi čije se želje i težnje u materijalno-ekonomskoj sferi ne ostvaruju, bili bi delinkventi. U shvatanju i tumačenju stava ove hipoteze potreban je odgovarajući stepen relativiziranja."

2) "*Društvene institucije i instituti svojim pozitivnim progresivnim razvojem jačanjem djelovanja zasnovanog, na valjanim i društveno progresivnim zakonima, normativnim i običajnim sistemima, radikalno suzavaju prostor podsticanju, nastajanju i razvoju maloljetničke delinkvencije raznih oblika težine.*" Osnovni stav ove hipoteze je da bitne odlike društvenih institucija instituta i bitna svojstva njihovog djelovanja ograničavaju i znatno slabe mogućnosti nastajanja i razvoja maloljetničkog kriminala. Pojmom - terminom "društvene institucije i instituti" obuhvata se veoma širok i raznovrstan krug realiteta, a u prvom redu: A) porodica, B) predškolske odgojno-obrazovne ustanove; C) školski sistem; D) sistem institucija duhovne i fizičke kulture; E) konfesije; F) institucije vlasti - pa do običaja, tradicije, porodičnog i drugog okruženja, itd. Polazište stava hipoteze je da prihvaćen i stalno afirmisan sistem orijentacionih vrijednosti stvaran kroz raznovrsne oblike i sadržine, oblike djelovanja, konstituisan kao svijest o dobru i zlu, korisnom i štetnom, formira veoma snažan otpor prema podsticajima delinkvencije.

3) "*Stabilizovanje, usaglašavanje i sistematično afirmisanje i djelovanje pozitivnih odredaba društvenih orijentacionih vrijednosti u svim sferama, a naročito u kulturnoj (obrazovno odgojnoj, medijskoj, umjetničkoj, sportskoj komunikacionoj) kao i u sferi materijalno-ekonomskoj uključujući i sferu rada u noj, slabe i otklanjaju djelovanje negativnih uzroka, neosnovanih privida 'lažne stvarnosti' i zabluda i doprinose 'formiranju pozitivne duhovne i racionalne orijentacije - što je bitna prepreka maloljetničkoj delinkvenciji.*" Ova hipoteza je, kao i dvije prethodne - a naročito druga, zasnovana na istim osnovanim stanovištima i saznanjima. Međutim, njihova vrijednost, osnovanost i prodornost bitno opađaju ako se odvoje od konteksta generalne hipoteze koja veoma uvažava činjenice stvarnosti. Naime, bila bi zabluda da mogućnosti i perspektivne stvarnosti mogu da uključe neosnovane i (ili) ideologizirane vrijednosne prepostavke.

Razumljivo je da je moguće oformiti cijeli sistem valjanih radnih hipoteza o uvjetima i uzrocima maloljetničke delinkvencije, o subjektima i njihovim motivima, o delinkventnim aktivnostima i sredstvima i metodama, kao i o efektima njihovog izvršenja. Međutim, s obzirom na to da se ovdje ne izlaže projekt istraživanja već samo osnovne postavke

pristupa, teze sadržane u onima koje smo eksplisirali i da se njihov sadržaj obraduje u daljem analitičko-sintetičkom tekstu, odgovaraju istraživačkom zadatku.

4. Teorijsko-metodološki pristup i metode istraživanja

Već u okviru izlaganja u Predgovoru i docnije o predmetu istraživanja naznačili smo osnovne teorijsko-metodološke probleme i teškoće koje iz njih proizlaze. Njih možemo svrstati u slijedeće osnovne grupe: 1) problemi pristupa, aksiomatizovanih polazišta; 2) problemi pojmovnih odredaba - definicija i njihovih odnosa sa realitetom ; 3) problemi klasifikacije - specifikacije i razgraničenja; 4) problemi izvora saznanja i podataka; 5) problemi primjene metoda istraživanja i 6) problemi vrijednosti i upotrebljivosti postojećih općih naučnih saznanja na konkretnu predmetnu istraživanu situaciju. U okviru klasifikacije, odnosno specifikacije, posebno se postavilo pitanje sistematizacije predmeta istraživanja - njegovo lociranje u okviru određene nauke. Ova je od značaja i za teorijsko-metodološki pristup te je neophodno odgovoriti argumentovano na pitanje kojoj nauci - naučnoj disciplini pripada predmet ovog istraživanja i koje je vrste istraživanje. Naše daljnje izlaganje započet ćemo upravo pokušajem da odgovorimo na pitanje o sistematizaciji i klasifikaciji predmeta istraživanja i samog istraživanja.

Predmet istraživanja odredili smo kao monodiscipliniran, a locirali smo ga u pravnu nauku. Može nam se za to prigovoriti jer delinkvencija jeste prvenstveno pravna kategorija i pojava; ali delinkvencija ne može da se posmatra bez izučavanja tokova diferencijacije u društvu i bez bitnih svojstava društva, što je materija sociologije; da delinkvencija maloljetnika ne može da se izučava bez izučavanja biopsičkih svojstava, osobina i razvoja - što je predmet medicinskih nauka i psihologije; da se delinkvencija, posebno maloljetnička, ne može izučavati bez izučavanja etike, odgoja i obrazovanja, da se delinkvencija, zbog svog sadržaja i forme, ne može izučavati izvan izučavanja društvenih i ekonomskih odredaba društva, itd. Ove opaske poslužile su raznim autorima da predmet istraživanja shvataju označavaju kao interdiscipliniran u okvirima pravnih, socioloških i društvenih nauka; da ga označavaju kao interdisciplinaran, multidisciplinaran pa čak i transdisciplinaran. Mi ne osporavamo mogućnost postavljanja istraživanja maloljetničke delinkvencije kao inetrdisciplinarnog i multidisciplinarnog, pri čemu bi predmet istraživanja bio obrađen sa stanovišta svih nauka čijim sadržajem može da bude obuhvaćen. Istina, nije nam sasvim jasno kako bi se istraživanje maloljetničke delinkvencije moglo operativno postaviti kao transdisciplinarno, a da se izbjegne

interdisciplinarnost, odnosno multidisciplinarnost istraživanja. Zato to do sada nije bilo praktičnih primjera u nauci.

Naše opredjeljenje za interdisciplinarno (monodisciplinarno) istraživanje maloljetničke delinkvencije u okvirima pravne nauke zasnovano je na sljedećim argumentima:

1) maloljetnička delinkvencija jeste stvarna, trajna, pojava sa bitnim odredbama socijalno-patološke pojave koja podlježe socijalnoj intervenciji;

2) počinioci maloljetničkih delikata su manjinska maloljetnička grupa u negativnoj socijalnoj situaciji pod djelovanjem raznih, ali prvenstveno socijalnih faktora, te se javljaju kao potencijalni ili stvarni klijenti socijalne terapije;

3) manifestacije maloljetničke delinkvencije odigravaju se verbalnim i stvarnim društveno neprilagođenim ponašanjem koje ima svojstva preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja razne sadržine i oblika i negativnih efekta po društvo i počinioca razne težine;

4) maloljetnici, pa i maloljetnici delinkventi su zbog svoje bio-psihičke i društvene nezrelosti, u ineteresu društva, društveno naročito zaštićena kategorija;

5) problem društvene ugroženosti, društveno-socijalnog neprilagođenog ponašanja, socijalne terapije, itd. spadaju ne samo u sadržaj pravne nauke već, u fundamentalne i primarne sadržaje nauke o socijalnom radu i još evidentnije u sadržaje prakse socijalnog rada, koji impliciraju sadržaje i drugih nauka –naučnih disciplina I sadržaja određene vrste prakse;

6) ne osporava se dodirivanje i čak u nekim segmentima prožimanje sadržaja i metoda pravne nauke i prakse i nauke (i prakse) socijalnog rada sa drugim naukama i drugom stručnom praksom (što je naročito izraženo kroz timski rad). Međutim, potpuna je jasna razlika između izvornih predmeta drugih nauka i struka. Nauka i naučne discipline, kao i struke, koje spadaju u grupu društvenih, srodne su i u mnogome slične, te je normalno njihovo segmetarno i periferno prožimanje;

7) interdisciplinarna, intradisciplinarna (monodisciplinarna) istraživanja tehnički je lakše koncipirati i izvesti, predmet istraživanja i zaključci o njemu su jasnije i neposrednije određeni.

Izloženi argumenti dovoljni su za naše opredjeljenje.

Naše istraživanje je po svakom karakteru teorijsko-empirijsko, heurističko i jednokratno. Ono je teorijsko jer razmatra, koncipira i formuliše opće hipotetičke postavke i postavke empirijskih i statističkih generalizacija u postavke teorije. Ono je empirijsko u toliko što se oslanja na naučna i druga izvorna iskustvena saznanja o predmetu istraživanja, čime se izbjegava logička i teorijska ekvilibristika i osigurava valjan odnos s istraživanim realitetom. To, razumljivo, podrazumijeva visoki stepen selektivnosti, kritičnosti i neophodne kreativnosti.

Teorijsko-metodološki pristup može se uvrstiti u red integrativnih, sintetičkih pristupa. Prednost se ne daje nijednom teorijsko-metodološkom pravcu, već se najuspješnija i najplodonosnija rješenja međusobno povezuju uz odgovarajuće adaptiranje. Prigovor da je to eklektički pristup neosnovan je zato što se ne vrši mehaničko spajanje odredaba i stanovišta pojedinih stanovišta i rješenja, već se to čini traženjem i prihvatanjem zajedničkih suštinskih odredaba. Ne osporava se, već prihvata dijektičnost pojave, postojanje sistema antisistema, funkcionalnog, disfunkcionalnog ponašanja, uzročno-posljedičnih odnosa i odnosa uvjetovanost, teleološko i statistička objašnjenja, itd.

U skladu s navedenim pristupom ponuđene su, posebno u dijelu o predmetu istraživanja, odgovarajuće karakteristične, operacionalne i radno deskriptivne funkcionalne definicije.

Izloženi pristup omogućuje korištenje veoma širokog kruga raznovrsnih izvora podataka, počev od onih do kojih se došlo neposrednim iskustvenim uvidom, preko podataka koje emituju sredstva informisanja, podataka koje sakupljaju i sređuju određene institucije u vršenju svojih funkcija - a naročito centri za socijalni rad, sudske odgojno-popravne i odgojno-obrazovne institucije, službena statisika, naučnoistraživačke institucije naročito one čija istraživanja obuhvataju problematiku maloljetničkog kriminala ili se na njega direktno odnose kao neposredno sakupljanje podataka vlastitim istraživanjem. Pobrojani izvori podataka ukazuju da naše istraživanje podrazumijeva korištenje dvije vrste analize: primarne analize podataka neposredno usmjerenih istraživanja na maloljetničku delinkvenciju; sekundarne analize podataka sakupljenih u druge svrhe. U okviru grupne analize primarnih podataka predviđeno je i sakupljanje podataka o stavovima eksperata i stručnjaka za problematiku maloljetničke delinkvencije. Ovaj metod je poznat i relativno široko primjenjivan,⁷ ali njegova vrijednost nije verifikovana. Slično je i sa intervjuiima vođenim sa maloljetnim delinkventima zbog stepena i svojstava njihove svijesti i iskrenosti.

Naše istraživanje podrazumijeva primjenu općenaučnih metoda: 1) *statističke*, jer istražujemo masovnu pojavu prikupljanjem i izučavanjem pojedinačnih podataka, formiranjem serija, korelacija, trendova i uviđanjem statističkih pravilnosti i zakonitosti; *metodu modelovanja/uključujući i modelni (kvazi) eksperiment/* zato što se polazi od normativnih i vrijednosno-orientacionih modela ispravnog ponašanja da bi se došlo do modela raznih tipova delinkventnog ponašanja i odnosa prema maloljetničkoj delinkvenciji. U istraživanju je nužno korištena u određenim elementima i komparativna metoda u kompariranju sadržaja i oblika

⁷ O metodu analize više vidi u: Termiz Dž. – Milosavljević S.; Uvod u metodologiju politikologije str. 147-151 i 454-472.

delinkventnog ponašanja, odnosno perioda u kojima je ono demonstrirano, kao i kompariranja normativno predviđenog, društveno poželjnog i delinkventnog ponašanja.

Prikazani izvori saznanja i podataka i navedene opštenaučne metode obavezuju nas na primjenu svih osnovnih posebnih metoda (sistemske analitičko sintetičke metode), a naročito analize i sinteze, generalizacije i specijalizacije i indukcije i dedukcije.

Osnovne metode sakupljanja podataka u ovoj doktorskoj disertaciji, s obzirom na predmet istraživanja su: 1) analiza sadržaja dokumenata naznačenih kao izvori podataka i saznanja (počev od evidencije do finalne literature), što podrazumijeva primjenu kako kvalitativne tako i kvantitativne analize;

2) neusmjereni - slobodni intervju sa raznim subjektima (ekspertima i stručnjacima, pojedinim maloljetnicima i maloljetnim delinkventima, istraživačima ove problematike, itd.).

Relativno opširnim izlaganjem o metodu izrade ove disertacije nastojali smo da ostvarimo dva veoma vazna cilja: prvo, da otklonimo osnove izvjesnih mogućih nerazumjevanja ili pogrešnog i iskrivljenog razumjevanja; drugo, da doprinesemo razvoju fonda teorijsko - metodološkog saznanja pravne nauke. U tom smislu treba dodati da se istraživanja u okvirima ove disertacije i ona sama ne mogu odrediti kao akciona⁸, već kao standardna klasična naučna istraživanja teorijsko-empirijskog i metodološkog profila.

5. Naučni i društveni značaj i opravdanost

Maloljetnička delinkvencija i naročito maloljetnički kriminal kao njen najteži oblik, veoma je stara pojava evidentna u svim do sada poznatim društvima. Mada ona obuhvata relativno mali dio maloljetničke i omladinske populacije (od oko 04 % maloljetničke do najviše 0,06 % ukupnog stanovištva), ona je društveno značajna jer pokazuje stabilne tendencije širenja sa tehnološkim i urbanim, odnosno civilizacijskim razvojem društva. U određenim vanrednim i ekscesnim situacijama društva (ratne i druge krizne situacije) širenje maloljetničke delinkvencije pokazuje znatno agresivniju dinamiku i rasprostiranje. Ona se radikalno širi na prostore koji su joj do tada bili teško dostupni, obuhvata sve više i sve mlade maloljetnike, djela delinkvencije postaju sve teza, delinkventi postaju organizovani i sve su češće sprege maloljetnih i punoljetnih delinkvenata. Još se brže širi tzv. preddelinkventno ponašanje sa tendencijom da preraste u delinkventno i kriminalno.

⁸ O akcionim istraživanjima vidjeti : Halmi, Aleksandar; Metodologija istraživanja u socijalnom radu, Alinea, Zagreb, 1995.

Za svako društvo maloljetnička delinkvencija ima dva veoma značajna aspekta. Ona, prvo, lišava društvo djela veoma važnog stvaralačkog potencijala mladih. Drugo, formira se potencijalna osnova održavanja i rasta sve opasnije delinkvencije uopšte, što nanose ogromne štete društvu.

Naučni značaj ove disertacije je u nastojanju da se otkrivanjem svojstava i obim maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini, njihovog stanja i tendencije kao posebne društvene pojave i predmeta u sferi pravne nauke i njene prakse u datoј situaciji u Bosni i Hercegovini, Naučno saznavaju određene pravilnosti u odnosu uslova i posljedica, kako bi se priblizili naučnom objašnjenju. Naučna istraživanja su do sada prvenstveno opisivala i klasifikovala pojavu, ali nisu obezbjedivala naučna saznanja koja bi poslužila kao dovoljan i valjan osnov za sprečavanje, suzbijanje i otkrivanje maloljetničke delinkvencije. Rezultati ove doktorske disertacije i njena opravdanost treba da doprinesu otklanjanju ovog nedostatka.

Društveni značaj disertacije i njena opravdanost je bar dvojaka. S jedne strane, ona treba da doprinese otklanjanju uobičajene distance između naučnog saznanja i njegove primjene u praksi. Otklanjanjem ili bar ublažavanjem ove distance vodi funkcionalnom progresivnom prožimanju naučnog saznanja svojstava društvene prakse na obostranu korist.

Drugi aspekt društvenog značaja disertacije je u tome što ona, postavljajući valjanu dijagnozu maloljetničke delinkvencije kao socio-patološke pojave, nastoji da kritički i selektivno utvrdi efikasne mjere uspješne socijalne terapije moguće u datoј situaciji i da uputi na njih. Činjenica da do sada ni jedna društvena zajednica, uključujući i one u stabilnoj situaciji visoke razvijenosti i bez ratnih, tranzicijskih i drugih opterećenja koja karakterišu situaciju u Bosni i Hercegovini, nije uspjela da zaustavi tendenciju rasta maloljetničkog kriminala. Međutim, pred Bosnu i Hercegovinu se to postavlja kao jedan od bitnih imperativa.

II DRUŠTVENI OSNOVI I UVJETI MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Nekoliko je bitnih razloga što izlaganje o osnovama i uvjetima nastanka - nastajanje maloljetničke - pa i svake druge - delinkvencije započinjemo ukazivanjem na teškoće njihovog otkrivanja i shvatanja, kao i sumnji u dovoljan stepen njihove istinske, suštinske saznatosti. Više je izvora naše sumnje. Prvi je nesporna činjenica da je u svim društвima i na svim stepenima njihovog razvoja bilo delinkvencije i maloljetničke delinkvencije. Istovremeno, nesporno je da su bitne odredbe karakteristika društva i društvenih odnosa bili različiti u raznim etapama njihovog razvoja, kao i da su veoma velike razlike između savremenih društava - kako u proшlosti tako i danas. Uistinu, mogu se naći i neka obilježja društva kojima se može pridodati epitet vječitih. To je, npr. nužna proizvodnja raznovrsnih društvenih dobara, njihova distribucija i potrošnja. To je i raslojenost, stratifikacija društva koja podrazumijeva postojanje elite, srednjih slojeva, nižih i najnižih slojeva na različitim osnovama. Za ta dakle sva poznata društva, karakteristična je težnja i nastojanje pripadnika najnižih i uopće nižih slojeva (klasa, kasta, itd.) da promijene svoj položaj prelaskom u više slojeve.

Drugi izvor naših sumnji je u, također, nespornoj činjenici da većina pripadnika raznih slojeva ne spada u delinkvente. Isti ili približno isti uvjeti unutar svakog sloja iako, u principu,

djeluju isto ili približno isto, ne izazivaju delinkventna ponašanja kod svih, čak ne kod većine, već kod relativno male manjine.

Treći izvor naših sumnji je evidentna manjkavost dosadašnjih naučnih istraživanja kao osnova naučnog saznanja. Bitna svojstva tih istraživanja su sljedeća: 1) o osnovama i uvjetima se zaključivalo na osnovu pripadanja maloljetnih delinkvenata određenim vrstama porodica, odnosno određenim slojevima⁹; 2) na osnovu iskaza maloljetnih delinkvenata o osnovama, uzrocima, razlozima, itd. Njihove delinkvencije¹⁰, 3) na osnovu iskaza stručnjaka - eksperata koji su, nažalost, čak i dijametralno suprotni¹¹; 4) na osnovu iskaza društvenog i šireg okruženja; 5) na osnovu razlike u stavovima između delinkvenata i nedelinkventa¹², itd. Prvi način, mada nešto pokazuje, nije dovoljan ni uvjerljiv jer ne pokazuje zašto su isti uvjeti manjinu učinili delinkventima, a većinu nisu. Drugi način je manjkav zbog toga što, prvo, nema garancije da su iskazi delinkvenata iskreni, da nisu samo traženje olakšavajućih okolnosti ili prebacivanje krivice, odnosno izgovor, a nema dokaza ni da su maloljetnici zaista svjesni uzroka i uvjeta vlastitog delinkventnog ponašanja. Treći način ima nedostatke u tome što su stavovi eksperata nastali na osnovu uvida i iskustava samo određene sredine i nužno su u određenom stepenu subjektivna. Osim toga, veliko je pitanje koliko nedelinkvent može da prodre u unutrašnje razloge i podsticaje delinkvenata samo posmatranjem - ili čak empatijom, a o saznanjima posredstvom iskaza već smo govorili. Kao ni kod trećeg tako ni kod četvrtog načina nemamo istovremeni odgovor zašto isti uvjeti nisu djelovali na većinu ostalih. Isto važi i za peti način. Jednostavno rečeno, mi nemamo odgovor zašto isti ili gotovo isti uvjeti izazivaju razne posljedice, zašto od manjine čine delinkvente, a od većine to ne čine. Koja je to specifičnost koja prelama i dovodi do diferenciranja na prestupnike, kriminalce, delinkvente i na one normalne?

Poznata su stanovišta da iste situacije za sve grupe i pojedince ne postoje, kao i da iste stvari i situacije razni ljudi različito doživljavaju i na njih različito reaguju. Da li nam to uopćeno

⁹ U cijelokupnoj literaturi bitnim uslovom maloljetničke delinkvencije traži se u svojstvima porodice i materijalnom statusu. Vidi: Obretković, M. i Hosek, S; Uticaj rezidencijalnog statusa na delinkventno ponašanje maloljetnika, JRKK, Beograd, Vol. 36, 1998. Vidi i: Graham, J: Crime Prevention Strategies in Europe and North America, Helsinki, 1990.

¹⁰ Većina empirijskih istraživanja oslanja se na anketiranje i iskaze maloljetnika. O tom uvjerljivom argumentu daje Aleksandar Todorović u XII glavi svoje knjige: „Masovna kultura i maloljetničko prestupništvo“. Sa metodološkog stanovišta zanimljiva su istraživanja američkog psihijatra William-a Healy-a koji je vršio analizu svakog pojedinačnog prijestupnika - tražeći odstupanja od obilježja normalnog. Slično su radili Cyril Bart u Londonu, Sheldon i Eleonora Gluek (1940).

Iz ovih istraživanja proizašla je teorija o „multikauzalnom“ uzroku - koji mi nazivamo „multifaktorski“.

¹¹ Ibid.; Vidi knjigu: V. Mladenović, S. Konstantinović-Vilić, V. Đurić; Kriminalitet malolejtnica.

¹² Ibid.

saznanje daje za pravo da delinkventno ponašanje prvenstveno vežemo za ličnost subjekta? Koliko smo, u tom slučaju, daleko od Lombrozove teorije?

Do sada rečenim izgleda da smo dovoljno uvjerljivo argumentovali stanovište da ne raspolažemo pouzdanim saznanjem i objašnjenjem o osnovama i uvjetima i pogotovu uzrocima maloljetničke, pa i svake druge delinkvencije. Čak i naša teleološka objašnjenja su dosta nepouzdana - jer određeni uvjeti kod većine ne vode istoj posljedici te ne možemo izvesti čak ni statističku zakonitost.

Neopravdano bi bilo dosadašnjem saznanju odricati svaku vrijednost. Mi prihvatomo njegovu osnovanu hipotetičku vrijednost, ali ne i vrijednost otkrivene pravilnosti ili zakonitosti.

Naša osnovna hipotetička postavka je da je osnova i uvjet maloljetničke (pa i svake druge) delinkvencije sticaj okolnosti u koji uključujemo i predispozicije ličnosti. S tim se slaže i A. Todorovic, kao i većina drugih istraživača - u cjelini ili djelimično.

Pod sticajem okolnosti podrazumijevamo jednu od tri situacije:

1) skup međusobno povezanih spoljnih činilaca (faktora okruženja) koji objektivno djeluju kao podsticaj i uvjet, osnov i uzrok delinkventnog ponašanja u sprezi sa predispozicijom ličnosti;

2) nekoliko povezanih spoljnih činilaca (faktora okruženja) koji objektivno pogoduju i podsticajno djeluju na nastanak ostvarivanje delinkventnog ponašanja u sprezi sa predispozicijom ličnosti;

3) jedan dominantan, veoma snažan spoljni činilac (faktor okruženja) koji presudno djeluje na nastajanje i ostvarivanje delinkventnog ponašanja u sprezi sa predispozicijama ličnosti.

U sticaj okolnosti ubrajamo i određeni stepen prisustva i odsustva činilaca situacije i ličnosti koji djeluju protiv delinkventnog ponašanja - protiv njegovog nastanka i ostvarivanja, a koje ćemo nazivati "faktori kočnice". Sticaj okolnosti se ne može shvatiti kao situacija bez "faktora kočnica" jer oni istovremeno djeluju i uticu sa faktorima uvjeta i podsticaja delinkventnog ponašanja. Delinkventno ponašanje nastaje i ostvaruje se kada faktori kočnice budu potisnuti ili oslabljeni, a faktori uvjeta i podsticaja delinkventnog ponašanja prevladavaju.

Ovoj postavci, u načelu, nema se šta zamjeriti. Problem nastaje tek kada treba identifikovati i razlikovati jedne od drugih faktora. U stvarnosti, mnogi faktori za neke subjekte imaju svojstva podsticaja i uvjeta, a za druge ulogu kočnica za devijantno ponašanje. Uloga

"hrđavog primjera" je za to veoma ilustrativna . Ugledanje na "hrđav primjer" ima dvije strane: jedna kada on ima funkciju uvjeta i podsticaja - kada subjekt imitira "hrđav primjer", drugi, kada se subjekt, iz raznih razloga distancira od "hrđavog primjera". Razlozi distanciranja mogu biti nelagodnost koju subjekt osjeća, sukob "hrđavog primjera" sa sistemom vrijednosti subjekta, strah od posljedica koje su snašle "rđav primjer", itd. Otuda i nas decidirani stav da sticaj okolnosti, tačnije, djelovanje faktora spoljne prirode kao uvjeta i podsticaja devijantnog ponašanja ima smisla samo kada se posmatra u uzajamnoj vezi sa predispozicijama ličnosti.

Literatura razlikuje primarne - osnovne faktore od sekundarnih - pomoćnih i dopunskih¹³. Štaviše, promišljeno ili spontano, nude se "redoslijedi primarnosti" uz razne argumente. I mi smo skloni da prihvatimo tezu da svi faktori *nemaju istu učestalost* u spregama faktora uvjeta i podsticaja, kao i da neki od njih u više situacija snažnije djeluju nego neki drugi, ali nismo skloni apsolutizacijama. Čak na osnovu argumenata zagovornika čvrstog i stabilnog porijekla primarnosti faktora može se zaključiti:

- 1) u nekim razvojnim dobima društva neki se faktori uopće ne javljaju, a devijantno ponašanje ipak postoji;
- 2) u raznim situacijama javljaju se razlike sprege raznih faktora, a sve one dovode do istog osnovnog rezultata - devijantnog ponašanja;
- 3) i u odsustvu nekih od faktora koji se ističu kao društveno primarni (npr. loš društveno-ekonomski položaj, nepotpuna porodica, alkoholizam ili kriminal u porodici, itd.) javlja se delinkventno ponašanje pod uticajem drugih faktora.

Navedeni razlozi su dovoljni da podjelu faktora uvjeta i podsticaja devijantnog ponašanja na primarne i sekundarne, osnovne i pomoćne - dopunske samo uvjetno prihvatimo kao analitički instrument. Međutim, ipak postoje dva bitna faktora uvjeta i podsticaja za delinkventno ponašanje: 1) biofizička i psihička sposobnost za vršenje delinkvencije koja u sebi sadrži društvenu opasnost (dijete koje još nije prohodalo ne može se u tom smislu delinkventno ponašati, to ne može ni potpuno paralizovan subjekt - osim izuzetno) ; 2) postojanje normativnog sistema (običajnog, pravnog, institucionalnog itd., tj. bilo koje vrste i oblika) jer bez kršenja normi nema ni delinkventnog ponašanja.

¹³ Vidi: Fritz Bauer, Das ferbrechen und die Gesell-schaft, Ernest reinhard Verlag, Munchen, Bogel, 1957., str. 106; Jan Chazel, Etudes de Criminologie Juvenile, Presse universitaire de France, Paris, 1952., str. 85 i drugi.

Kao bitan činilac - faktor uvjet i podsticaj delinkventnog ponašanja označili smo predispozicije ličnosti. Štaviše, predispozicije ličnosti označavamo kao nužan faktor u svim uobičajenim situacijama. Pošto smo mu pridali značaj nužnog faktora, odredili smo ga i kao prioriteten, bitan osnovni faktor. To nas obavezuje da bliže objasnimo naše shvatanje predispozicije ličnosti i da se istovremeno zaštитimo od pogrešnih razumijevanja i shvatanja koja nas mogu povezati sa Lombrozovom teorijom ili sa psihološkim određenjima.

Predispozicije ličnosti su veoma složen pojam i još složeniji realitet. Njega čine bitne odredbe fizičkih svojstava (uzrast, snaga, brzina, izdržljivost, pokretljivost, stanje zdravlja, fizičke dimenzije i izgled, spol, itd.), psihičkih osobina (inteligencija, psihička stabilnost, staloženost, osjećajnost, itd.) društvene karakteristike (sistem orijentacionih vrijednosti, vjerovanja i uvjerenja, navike, društvena iskustva, odgoj, obrazovanost, društveni uzori, težnje i ciljevi, obaviještenost, komunikativnost, itd.). U istim ili gotovo istim društvenim i ekonomskim situacijama, zahvaljujući poborajnim odredbama predispozicija ličnosti, dolaze razne ličnosti do izbora raznih ciljeva, raznih puteva ostvarenja ciljeva i težnji i raznog osjećanja zadovoljstva i sreće.

Nesporno je da je svaka ličnost u određenom stepenu saglasna i nesaglasna, zadovoljna i nezadovoljna sobom i svojim statusom, svojim dostignućima i perspektivama. Gotovo je pravilo da većina ličnosti precjenjuje sebe i da smatra da je više zaslужila nego što je dobila u svim sferama života. Čak i u priznavanju vlastitih nedostataka ili krivice, evidentno je da gotovo sve ličnosti nastoje da ih opravdaju uvjetima i okolnostima i uticajima drugih ličnosti. Teška je osporiti da u toj oblasti postoje razlike između intimnog viđenja pred samim sobom i iskaza pred isповједnikom, rođakom, prijateljem ili nekim drugim. To ima bar dvije posljedice: 1) razlike; (često veoma suptilne) u ponašanju pojedinaca; 2) razlike u shvatanju, doživljavanju i iskazima pojedinaca.

Naglašavajući ulogu predispozicija ličnosti u nestajanju uvjeta i podsticaja delinkventnog ponašanja i njenu složenost, moramo naglasiti i njenu dinamičnost i promjenljivost. Neizbjegni činioci njene dinamičnosti i promjenljivosti izvorni su i uzrokovani procesualnošću psihofizičkog i socijalnog sazrijevanja. Ovo je važna odredba, jer je ona osnova za shvatanje maloljetnika (uključujući i djecu) kao ličnosti u formiranju, a ne kao potpuno formiranih ličnosti. Uostalom, iskaz o potpuno formiranim ličnostima je pogrešan. Sve ličnosti su ličnosti u formiranju jednostavno zato što je društveni razvoj u suštini proces društvenih promjena (namjerno ili ciljno izazivanih ili spontano nastalih) kojima se ljudi prilagođavaju, što znači da se resocijalizuju - preformiraju. Dakle, zbog društvene procesualnosti ne može se prihvati stanovište o apsolutnoj formiranosti ličnosti već o etapama, vezama i stepenima

formiranosti ličnosti. Sa stanovišta delinkvencije (maloljetnička delinkvencija) značajne su odredbe oformljenosti ličnosti koje se tiču usvajanja normi ponašanja u određenom društvenom poretku i normi ponašanja u procesu pozitivne i progresivne izmjene poretku.

Ma koliko težili harmoničnom društvu, a ono podrazumijeva relativno visok stepen konformizma, u svim društvima su prisutni oblici kritike društva (verbalne i činjenične - akcione), protivljenja stanju i pobune prema realnosti poretku. Delinkvencija i maloljetnička delinkvencija imaju sve elemente pobune protiv realne situacije u društvu i društvenog poretku, ali je njihovo usmjereno negativno i destruktivno. Ono kao ponašanje nije usmjereno ka poboljšanju i progresu društva. Faktički, umjesto harmoničnog društva blagostanja, društva ljudske solidarnosti stvarne ravnopravnosti, imamo društvo konkurenčije, raslojenosti i siromaštva i faktičke neravnopravnosti. Generalno uzev, imamo društvo koje stimuliše nezadovoljstva, kritike, proteste i pobunjenička ponašanja dijela društva i pojedinaca - što je, u načelu, povoljno za nastanak uvjeta i podsticaja za delinkvenciju i maloljetničku delinkvenciju.

Tokom ranijih izlaganja odredili smo šta podrazumijevamo pod maloljetničkom delinkvencijom i izvršili klasifikaciju raznih uzrastnih (starosnih doba) maloljetnika, a razmatrali smo i granice krivične odgovornosti - sve polazeći od širih definicija delinkvencije i maloljetništva. Ovdje moramo naglasiti da nisu svi uvjeti i podsticaji isti ni za preddelinkventno (radije neusklađeno) i za delinkventno ponašanje, kao ni za sva uzrastna (starosna) doba maloljetnika.

Razmotrimo prvo uvjete i podsticaje preddelinkventnog ponašanja koje se ne smije shvatiti kao ono koje nužno vodi delinkventnom ponašanju. Ovdje termin "preddelinkvent" koristimo u nedostatku boljeg termina.

1. Osnova i uvjeti preddelinkventnog ponašanja

Preddelinkventno ponašanje u ovom tekstu shvatamo nešto šire nego u standardnom značenju. U našem radu termin - pojam preddelinkventno ponašanje obuhvata i ponašanje djece ispod starosne granice krivične odgovornosti. Ovakvo shvatanje nameće nam potrebu da posebno razmotrimo osnove i uvjete ponašanja djece raznog uzrasta, a posebno osnove i uvjete ponašanja mladih i starijih maloljetnika.

1.1. Osnovi i uvjeti preddelinkventnog ponašanja djece

Da bismo kompetentno mogli razmotriti preddelinkventno ponašanje djece, neophodno je da prije svega operacionalno odredimo značenje tog pojma-termina u predmetnom tekstu. U ovom razmatranju, kada je riječ o ponašanju djece, termin - pojam *preddelinkventno ponašanje* znači ponašanje koje odstupa od normi koje vaze u porodici, predškolškim odgojno-obrazovnim ustanovama, tradicionalnih normi lijepog (dobrog) ponašanja i normi očekivanog ponašanja koje formira lokalno okruženje, normi škole, crkve-konfesije, sportskih, kulturno-umjetničkih i drugih sličnih pozitivno i humano orijentisanih organizacija. U taj krug ulaze, pretezno posredno, i pravne norme ukoliko se tiču položaja i prava djece. Djeca pravne propise, ne znaju.

Drugo, moramo da uspostavimo, pored već korištene, još jednu klasifikaciju djece prema mjestu pretežnog boravka. Po tom kriteriju razlikovat ćemo tri grupe: 1) djeca koja zbog uzrasta pretežno borave u porodici. Ne predviđamo da postoje specijalizovani domovi za napuštenu djecu bez roditelja, kao ni da postoje "jaslice", već imamo u vidu većinu djece; 2) djeca koja pretežan dio vremena provode u porodici (najužoj i široj) i susjedstvu i u predškolskim ustanovama; 3) djeca koja najviše vremena provode u porodici i školi.

Ovdje prikazano grupisanje zasnovano je na dva kriterija: a) uzrastna - starosna dob djeteta i b) subjekti komunikacije i uticaja na dijete kao izvori uvjeta i podsticaja ponašanja.

Prikazana podjela ima samo uvjetno i načelno vazjenje, a definisane grupe uopće nisu strogo odvojene. To je posebno očigledno u odnosu prve i druge grupe. U mnogim serdinama, naročito u selima i manjim mjestima predškolske odgojno-obrazovne institucije uopće ne postoje, a u gradovima u kojima postoje često obuhvataju samo manjinu djece. Druga grupa je stoga zamišljena kao prelazna, a glavne, dominantne su prva i treća grupa koje obuhvataju skoro svu djecu određenog uzrasta.

Termin uzrastna dob ovdje je korišten u cilju da iskaže dinamiku rasta i posebnosti etapa dostignutog uzrasta.

A) Osnovi i uvjeti preddelinkventnog ponašanja djece koja zbog uzrasta pretežno borave u porodici

Djeca svrstana u ovu kategoriju u principu su u starosnom rasponu od novorodenčadi do tri, odnosno do sedam godina starosti. Mada je taj raspon mali, razlike u mogućnostima intelektualne i druge aktivnosti djece su veoma velike. Naročito su velike njihove mogućnosti u prijemu odgojno-obrazovnih i informativnih uticaja roditelja, odnosno porodice. Smatra se da je odgoj do treće godine starosti stečeno za cijeli život i da je ono osnova svakog daljnog

odgoja¹⁴. Stoga možemo ka bitne uvjete i podsticaje delinkventnog - u ovom slučaju neprimjerenog ponašanja označiti: 1) propuste članova porodice u vaspitanju djeteta; 2) pogreške porodice u odgoju djeteta; 3) zanemarivanje odgoja djeteta; 4) uspostavljanje neadekvatnog ambijenta u porodici; 5) nemogućnost da se osigura odgovarajući materijalno-ekonomski status; 6) nemogućnost da se osigura odgovarajući društveni status; 7) demonstracije negativnih osobina članova porodice.

Dva su bitna izvora propusta u odgoju djeteta: 1) nedovoljna sposobnost za odgojnu ulogu; 2) objektivna ili subjektivna spriječenost da se posveti pravilnom odgoju. U prvim danima odnosa u prvoj godini života, najznačajniji subjekt-odgajatelj je majka. Ona u tom periodu uspostavlja prve norme ponašanja i privikava dijete na autoritet, disciplinu, povjerenje, ljubav kroz standardizaciju vremena dojenja - hranjenja, prepovijanja, kupanja; kroz dovoljne količine rado uzimane hrane i rado korištenih higijenskih preparata, temperatura vode i kroz njezno postupanje i obraćanje djetetu. Uloga drugih lica (oca, starije sestre i brata, babe/nane/nene i dede/djede, kućne pomoćnice, itd.) je samo pomoćna ili čak sporedna. Na taj način se stiče početna navika na poredak, normu, disciplinu i nadzor, ali i na slobodu izražavanja potreba, na komunikaciju, povjerenje i sigurnost. Nedostatak čvrstog reda i izostajanje odgovarajućeg načina ponašanja majke, osnov je za frustracije i izostajanje ili ograničenje pozitivnih osobina - osjećanja i saznanja djeteta, njegove sigurnosti i povjerenja. Dijete postaje nervozno i neposlušno, sklono destrukciji, što ispoljava demonstracijom prilikom hranjenja i spavanja, bacanjem i razbijanjem predmeta, plačem i ucjenjivanjem, odbijanjem komunikacije, itd. pa i raznim oboljenjima.

Da li je to stvar porodice ili je to stvar društva? Imajući u vidu da ovi propusti mogu djelovati na formiranje ličnosti osjetljive na uticaje koje mogu da vode delinkvenciji, stvar je institucija socijalnog rada i zdravstvenih institucija da ostvare uvid u položaj novorođenih i da osiguraju određenu edukaciju majci, odnosno porodici. To ne mora da bude samo jednokratno.

Pogreške u odgoju također imaju više izvora. Jedan od najčešćih je nedovoljna obrazovanost za odgojne funkcije. Druga je heterogenost obrazovanosti članova porodice koji neposredno ili posredno sudjeluju u odgoju djeteta. Treći je preokupiranost drugim

¹⁴ O tome govori ova psihološka i pedagoška literatura. Vidi: Pastuović, Nikola: Edukološka istraživanja, Školske novine, Zagreb, 1987., str. 20, 48-50; Stevanović, Borislav: pedagoška psihologija, Zavod za udžbenike nastavna sredstva, Beograd, 1958., str. 58-59.; P. Josipović - dr. N. K. Goncarov: Pedagogija, Prosveta, Beograd, 194 ., str. 66-84; Tomenović, Tomislav: Psihologija, naučna knjiga, Beograd, 1964., str. 41-45; Krneta Ljubomir, Potkonjak, Milena i Potkonjak, Nikola: Pedagogija, Zavod za izdavanje udžbenika RS, Beograd, 1965., str. 76-91; Grupa autora: Socijalna psihologija, rad, Beograd, 1968., str. 77-110 (Nenad Havelka - Socijalizacija ličnosti); Dejvid Kreč - Ričard Kračfeld (David Krech and Richard Crutchfield): Elementi psihologije, Naučna knjiga, Beograd, 1969., str. 42-45.

obavezama ili, četvrti, nebriga i neodgovornost. Peti izvor je, ako je dijete neželjeno ili je iz prethodnog braka, odbacivanje djeteta. U svim spomenutim slučajevima događaju se bar sljedeći negativni momenti: 1) izostaju pozitivne, a nastaju negativne navike. Umjesto navike na poredak, disciplinu, odgovornost, uzajamno razumijevanje, saradnju, povjerenje i poštovanje, dolazi do suprotnih orijentacija; 2) umjesto prihvatanja pozitivnih primjera, prihvataju se negativni; 3) ne afmirmišu se pozitivni uzori, već negativni; 4) ne uspostavlja se pozitivni porodični i društveni autoriteti, već se oni negiraju sa ili bez upostavljanja negativnih autoriteta; 5) ne razlikuju se pozitivni ciljevi i metodi njihovog ostvarenja, već se zamjenjuju negativnim. Npr. demonstrativan plač, lapanje nogama i rukama i tome slično da bi se nešto iznudilo, ako se ne otkloni pravovremeno, vodi formiranju samovoljne neuviđavne ličnosti. Nije rijetko da iz milosti djed ili neki drugi srodnici uče muško dijete da psuje, da čupa brkove ili kosu, da udara slično, pa tako formirane navike treba docnije otklanjati.

Postoji u porodicama ponekad sukob autoriteta i uticaja, što dijete dezorijentiše i stavlja ga u ulogu arbitra, odnosno u poziciju da se ono opredjeljuje "kome će se prikloniti carstvu", odnosno da lavira zavisno od slučaja. To se ponekad pretvara u borbu za "ljubav" djeteta, što može da dovede do veoma loših posljedica.

Zanemarivanje odgoja djeteta ostavlja dijete bez valjanog usmjerenja i oslonca na porodicu i ostavlja prostor za mnoge negativne uticaje.

Neadekvatan ambijent u porodici znači neskladne odnose i konfliktne odnose između članova porodice, svađe, uvrede, tuče, neispunjavanje dužnosti, nevjerstva - faktički negiranje pozitivnih vrijednosti na kojima počiva stabilno društvo. To je stalni niz negativnih primjera koji na dijete vrše pritisak da se na njih ugleda ili u njemu izaziva duboke strahove i animozitet.

Naporom članova porodice opisane situacije mogu se oktloniti ili ublaziti, mada to praksa ne potvrđuje. Međutim, postoje porodične situacije koje se veoma teško mijenjaju, a na djecu negativno djeluju. To su loš materijalni status porodice, što podrazumijeva probleme rada i zaposlenosti, probleme prihoda i potrošnje, problem stanovanja i uopće perspektive porodice. Siromaštvo, oskudica, loša perspektiva za društvenu promociju, u literaturi,¹⁵ smatraju se osnovnim izvorom uvjeta i podsticaja za nastanak i ostvarivanje delinkvencije. S obzirom na to da je težnja za brzom izmjenom socijalnog položaja jedan od čestih motiva maloljetničke delinkvencije, to oskudica koja trajno ostaje u svijesti djeteta, može da formira osjećaj osujećenja i trajnog onemogućavanja, od čega je do istinskog preddelinkventno ponašanja,

¹⁵ Miladinović, Vidoje, Konstantinović-Vilić, Slobodanka, Đurić, Vojsilav: Kriminalitet maloljetnica, opšti citat, str. 62-70; Singer, Mladen - Mikšaj - Todorović, Ljiljana: Delinkvencija mladih, Globus, Zagreb, 1989. str. 140; Bener Fritz: Das Ferbrechen und die gesellschaft, Ernst Reinhardt Verlag, München-Basel, 1957.

odnosno nepoželjnog i neprilagođenog ponašanja kao protesta i pobune samo korak. Činjenica je da je u svakom zdravom ljudskom biću veoma podsticajan, urođen i svojstvima spoljne sredine podržan mehanizam samoodržavanja, radoznalosti, afirmacije i samoostvarivanja. Neki antropolozi među bitne ljudske potrebe uvrstili su i potrebe za sigurnošću, pripadanjem i afirmacijom¹⁶. Dijete starosti do tri godine je u dobu kada najbrže i najviše stiče razne bitne psihofizičke sposobnosti i znanja¹⁷; to je starosno doba u kome se odigravaju tako značajni događaji bitni za cijeli život, kao što su: govor i smisleno mišljenje, uspravan hod, korisna upotreba udova i drugih organa, koordinacija i orijentacija, usvajanje orijentacionih vrijednosti, formiranje osjećanja naklonosti i ljubavi, povjerenja, nepovjerenja i straha, itd.¹⁸ Značaj radoznalosti, težnje za otkrivanjem novog i promjenama karakteristična je osnova cjelokupnog razvoja svijeta i osnova socijalne dinamike, što ne treba posebno dokazivati. Ako porodica u ovom periodu u kome je apsolutno dominantna u obrazovanju i odgoju djeteta ne ostvari sistem saznanja i osjećanja kod njega da je to njegova osnova zajednica koja ga štiti, podstiče i pozitivno, u njegovu korist, usmjerava i otvara mu perspektive, ona je ostavila mogućnost da ga docnije uticaji odvedu ka težim oblicima preddelinkventnog ponašanja. Naravno, ovim ne tvrdimo da i u ovom periodu nema konkurenčkih unutar porodičnih i vanporodičnih uticaja, niti da je moguće uspostaviti apsolutnu, primjernu harmoniju. Dalja rodbina, prijatelji, susjedi i njihova djeca komuniciraju sa djetetom i oni se susreću sa ponašanjima atipičnim za porodicu. U drugoj godini dijete već izlazi u dvorište, park, na dječije igralište, ide u posjete, biva ostavljen na čuvanje - a u ruralnim sredinama izlazi i na ulicu. Tu je izloženo otkrivanju vanporodičnog ambijenta, otkrivanju vanporodičnih činjenica i konkurenčiji u komunikaciji sa drugom djecom i drugim subjektima spoljnog svijeta. To su ipak slabiji uticaji od porodičnih i porodica je u obavezi da djeluje na selektivan izbor vrijednosti, primjera za ugledanje i imitiranje, uzora, simpatija i naklonosti, odnosno sklonosti koje nastaju.

¹⁶ Vidi Milosavljević, Slavomir: Politička akcija, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1977., str. 105-112 (navodi: Maslow-a i Kluckhahn - Strodbeck; Mardoka i Supeka).

¹⁷ O tome govori ova psihološka i pedagoška literatura. Vidi: Pastuovic, Nikola: Edukološka istraživanja, školske novine, Zagreb, 1987., str. 20, 48-50; Stevanović Borislav: Pedagoška psihologija, Zavod za udžbenike nastavna sredstva, Beograd, 1958., str. 58-59; B. Josipović - dr. N. K. Goncarov: Pedagogija, Prosveta, Beograd, 1947., str. 68-84; Tomenović, Tomislav: Psihologija, naučna knjiga, Beograd, 1964., str. 41- 45; Krneta, Ljubomir, Potkonjak, Milena i Potkonjak, Nikola: Pedagogija, Zavod za izdavanje udžbenika RS, Beograd, 1965., str. 76-91; Grupa autora: Socijalna psihologija, rad, Beograd, 1968., str. 77-110 (Nenad Havelka - Socijalizacija ličnosti); Dejvid Kreč - Richard Kračfeld (David Krech and Richard Crutchfield): Elementi psihologije, Naučna knjiga Beograd, 1969., str. 42-45.

¹⁸ Ibid.

Sa protokom vremena i rastom djeteta broj njegovih htijenja i zahtjeva kao protivljenja i odbijanja raste jer je to i period nastajanja volje¹⁹. Manifestacije i demonstracije postaju raznovrsnije, suptilnije i evidentnije, a zbog mjesta, vremena, okruženja, sadržine i forme i neprijatnija. Nema spora da treba uticati na otklanjanje i ublažavanje demonstrativnog ponašanja (od durenja preko odbijanja savjeta, uputstava i zahtjeva) pozitivnim, stimulativnim sredstvima. Međutim, ostaje otvoreno pitanje sankcija, odnosno kaznjavanje djece u posmatranom periodu. Ova su pitanja na kraju koja nam pedagogija još nije uvjerljivo odgovorila. Prvo, šta sve treba shvatiti kao kaznu i da li treba kažnjavati djecu u ovom uzrastu? Drugo, ako se kažnjava, kakva kazna maže da bude, kako se pritom može ponašati, koliko često se može kažnjavati i koji se efekti mogu očekivati²⁰? Ovdje ne možemo ulaziti dublje u spomenuta pitanja, ali moramo napomenuti da u porodičnoj praksi postoje nagrade i kazne za određeno ponašanje. Nama izgleda da bi izostajanje adekvatnih kazni (i nagrada) i njihove adekvatne primjene u porodici ostavilo dijete nepripremljeno za društvenu realnost i otvorilo mogućnosti za nastanak uvjeta i podsticaja za teze oblike preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja u docnjim periodima.

B) Osnovi i uvjeti preddelinkventnog ponašanja djece koja pretežno borave u porodici i predškolskim odgojno-obrazovnim institucijama

Djeca starija od tri godine, a mlađa od sedam godina (nazivamo ih predškolskim uzrastom) manje su zaštićena i usmjeravana porodicom od ranijeg uzrasta i znatno više izložena vanporodičnim uticajima. Ti vanporodični uticaji imaju raznovrsne izvore, sadržaje, forme i usmjerenosti i javljaju se kao konkurentska u odnosu na porodične. Porodični autoritet i sistem znanja i odgoja djeteta koje je u prethodnom periodu izgradila nalazi se u ambivalentnom odnosu: dijelom je osporavan novim porukama, vrijednostima i iskustvima, a dijelom podržavan. Mogu neki smatrati da se dio novih saznanja, poruka, vrijednosti i iskustava odnosi neutralno prema porodičnom autoritetu i obrazovanju - odgoju. To je pogrešno. Nova saznanja i iskustva nadograđuju se na postojeću osnovu i potvrđuju (potpuno, pretežno ili djelomično) valjanost izgradene porodične odgojno-obrazovne osnove ili je negiraju. Razumljivo je da porodica u tom odnosu ne ostaje pasivna, ali je stepen njene aktivnosti uvjetovan bar sa dva činioca: prvo, već izgrađenom porodičnom odgojno-obrazovnom osnovom (navikom djeteta da se povjerava i tezi objašnjenja, razvijenim povjerenjem, učvršćenim pozitivnim oblicima

¹⁹ Kreč, Dejvid - Krečfeld, Ričard: Elementi psihologije, str. 227-230.

²⁰ Krneta, Ljubomir; Potkonjak, Milena; Potkonjak, Nikola: Pedagogija, str. 353-360.

ponašanja, itd.); drugo, raspoloživim vremenom za komunikaciju sa djetetom. Podrazumijeva se i sposobnost porodice za uticaj na dijete.

Ulaskom u obdanište, odnosno u predškolsku odgojno-obrazovnu ustanovu, dijete se susreće sa novom situacijom na koju treba da se prilagodi, a čija su bitna obilježja:

1) svaka od odgojno-obrazovnih predškolskih institucija je visoko organizovana, specijalizovana ustanova sa vlastitim pravilima ponašanja;

2) svaka od njih opremljena je na specifičan funkcionalan način, prilagoden da djeca u njoj prijatno i zanimljivo provode znatan dio dana;

3) u takvim ustanovama odgajatelji specijalno su obrazovani za te poslove provode puno radno vrijeme sa djecom;

4) sve predškolske odgojno-obrazovne ustanove rade po programima planovima prilagođenim određenim uzrastima djece i njihovim mogućnostima;

5) osnovna forma rada je igra, a sadržaj odgoj i obrazovanje;

6) dijete kada stupa u ustanovu, ulazi u potpuno novu sredinu i ustanavljava samo odnose sa nepoznatim odraslima i nepoznatom grupom djece;

7) dijete dospijeva u položaj da upoređuje sve elemente porodice - počev od stana i njegove opreme, raspoloživih igračaka, ishrane, do izgleda i ponašanja personala i druge djece. Ono se sada, htjelo to ili ne, suočava i sa socijalnim razlikama u unutrašnjim odnosima u obliku "mišljenja" i "neprihvaćenih", "privilegovanih" i "zapostavljenih", "elitnih" i "ispodprosječnih". Ono prvi put dospijeva u situaciju da se samo u grupi vršnjaka, ali i grupama djece drugih uzrasta, vlastitim sposobnostima izbori za status u grupi;

8) dijete je sve vrijeme boravka u ustanovi podređeno ispunjavanju programa ustanove i neprekidno podvrgnuto poretku, instruisanju i nadzoru. S obzirom na to da roditelji dovode djecu u te ustanove i vraćaju ih kući, da sve vrijeme stručna lica rade sa djecom, da je sve, u načelu, prilagodeno djeci, izgleda da su djeca potpuno zaštićena od negativnih uticaja, osnova i uvjeta za preddelinkventna ponašanja. Nažalost, nije tako.

Socijalne razlike koje djeca uočavaju mogu u njima da izazovu zavist, razne animozitete, da umanje autoritet i prvrženost porodici, da dovedu u pitanje određene orijentacione vrijednosti kao što su rad i poštenje. Ako je dijete biznismena - svercera bolje obučeno od druge djece, ako ono donosi čokolade i druge slatkiše za šta ostala djeca nemaju mogućnosti, ako dijete dovoze u "bijesnim kolima" i ako ga dovodi kućna pomoćnica, "nafrakana i okićena" majka, te ako je to dijete razmaženo i hirovito, a personal previše tolerantan, utisak koji to ostavlja na ostalu djecu je jasan.

Unutrašnje privilegije i favorizovanje određene djece uz zapostavljanje druge, može da formira stav djece o "nepravedenom društvu" i bezvrijednosti ličnog pozitivnog angažovanja.

Borba za status u grupi može podstaci primjenu nasilja (tuče), opanjkavanja, podvale i laži, grupisanja po osnovama „za" i „protiv".

Naglašena organizovanost, programiranost i nadzor pri boravku u ustanovi može dovesti do "nepopularnosti" odgajatelja i odgoja, odbijanja učešća i samoizloacije, do nestašluka koji krše norme ustanove i do nedozvoljenog povremenog napuštanja ustanove ili odbijanju da se ustanova pohada.

Nepovoljna materijalna situacija porodice i socijalne razlike mogu da dovedu dijete u situaciju da poželi njemu izvjesne veoma privlačne i poželjne stvari te da pokuša da ih pribavi nedozvoljenim prisvajanjem, privremenim ili trajnim (otimanjem, kradom , itd.).

Sve to su osnovi i uvjeti za preddelinkventno i delinkventno maloljetničko ponašanje. Ovi osnovi i uvjeti su utoliko čvršći i stabilniji ukoliko imaju sve prethodnice u porodičnom periodu. Njima doprinosi iskustvo o mogućoj nekažnjivosti prikrivanjem čina ili njegovim zanemarivanjem . Otuda je dodatni i stalni porodični nadzor i uticaj neophodan, a porodica se nužno nalazi u ulozi korektora situacije.

U nas, zbog materijalnih prilika, nezaposlenosti žena i, donekle, tradicije, u stvarnosti samo manjina djece obuhvaćena je predškolskim odgojno-obrazovnim institucijama, a većina ostaje i dalje vezana za porodicu posredstvom tzv. "baka/nana/nena servisa" ili uz nezaposlenu majku. Ta vezanost za porodicu je slabijeg intenziteta i nižeg kvaliteta jer djeca od (pet) godina pa naviše razvijaju i određeni samostalan krug kretanja i komunikacija. Krugovi njihovog kretanja i komunikacija mogu se identifikovati kao kućna dvorišta i krug djece koji se tu okuplja, susjedstvo, parkovi i igrališta u neposrednoj blizini i slabo prometne ulice.

Obje spomenute grupe djece lišene su pozitivnog civilizacijskog, obrazovno-odgojnog uticaja predškolskih odgojno-obrazovnih ustanova i njihove uloge u socijalizaciji. Time su lišeni mnogih odlika savremenosti, a izloženi su svim spomenutim uticajima, a u mnogim slučajevima i gorim.

Najmanji stepen ugroženosti pojmom uvjeta i osnova za delinkventno ponašanje, poslije korisnika ustanova, prijeti korisnicima "baka/nana/nena-servisa." Djecu, čija porodica nije lošeg materijalnog statusa, ima priliku da čuvaju ostarjeli roditelji koji sve vrijeme aktivno provode sa djecom vršeći instruktivno-odgojnu i zaštitno-nadzornu funkciju. Tačno je da stvarne odgojno-obrazovne mogućnosti starijih zavise od njihovih psihofizičkih i obrazovnih svojstava i svojstava okruženja, ali je isto tako čda će stari nužno u sdržaj odgoja unositi i neke

zastarjele odredbe i komponente i da će propustati neke savremene. Današnja djeca sa 5-6 godina starosti igraju se računarima , dok većina šezdesetogodišnjaka ne umije da ih koristi.

Djeca u "baka/nana/nena-servisu" nisu sasvim zaštićena od nepovoljnog djelovanja okruženja zato što ni u njihovom slučaju uticaj dvorišta, susjedstva i ulice, kao ni uticaj medija nije isključen.

U položaju najveće izloženosti djelovanja osnova i uvjeta za delinkventno ponašanje su djeca bez posebno organizovanog staranja . Dvorište, ulica, igralište, park podrazumijevaju grupe djece raznog uzrasta i karakteristika . Instruiranje vrše najuticajniji u grupi, a socijalni i porodični nadzor je nikakav ili veoma slab. Autoriteti, primjeri, pravila, uzori, vrijednosti, itd. nisu izvorno društveno pozitivno usmjereni, već su posredovani i interpretirani grupom ili sasvim zamijenjeni odgojnom situacijom grupe. A to je idealna situacija za formiranje sklonosti ka porodicama i osnova i uvjeta za preddelinkventno ponašanje.

Nije iznenađujući izuzetak da i neki roditelji neposredno uvode djecu ovog uzrasta u preddelinkventno i delinkventno ponašanje. Po ulicama gradova mogu se sresti djeca kako prose (sama ili sa nekim starijim), a ima slučajeva da se šestogodišnjaci i sedmogodišnjaci bave sitnim krađama po pijacama i džepnim krađama uz ili bez zaštite starijih. Sitne krađe i džepne krađe su svakako delinkventno ponašanje, tim prije što svijest o kažnjivosti takvih djela postoji u svim slojevima stanovništva.

Neosporivo je da djeca prose i kradu (a čine i druge nepoželjne radnje) zbog vlastite socijalne (ekonomski i egzistencijalne) ugroženosti i(ili) su navedeni i pod pritiskom starijih, punoljetnih, te da istovremeno imaju i svojstva socijalne žrtve, a ne samo prekršitelja normi - koje su im, možda, izvorno nepoznate.

Izložene činjenice u potpunosti dokazuju da smo ispravno postupili sto smo maloljetničku delinkvenciju primarno odredili kao komponentu pravne nauke ali i drugih društvenih (npr. nauke o socijalnom radu) i humanističkih (npr. pedagogija) nauka i naučnih disciplina.

Za ovo nam nije bilo neophodno traženje oslonca u literaturi, već je bilo dovoljno svakodnevno pažljivo posmatranje i evidentiranje opaženog.

C) Osnovi i uvjeti preddelinkventnog ponašanja djece koja pretežno borave u školi i porodici

Za većinu djece polazak u školu i uključivanje u školski sistem i školske procese obrazovanja i odgoja je susret sa velikim iskušenjima realnog svijeta. Škola ima svoj normativni

sistem, svoju organizaciju procesa, svoj sistem vrednovanja - nagrađivanja i kažnjavanja. U njoj se dijete prvi put susreće sa institucionalizovanom i normativno uređenom odgovornošću za vlasiti rad, rezultate rada i za vlastito ponašanje. Ono se nalazi u odnosima regulisane konkurenkcije i solidarnosti u okvirima definisanog poretku ustanove, stalno izloženo sistematskoj istruktazi i nazdoru. Ono je dio organizacije i dio organizovane zajednice (odjeljenja). Istovremeno, dijete se sada prvi put nalazi u situaciji proširene slobode i slobodnog izbora (na početku veoma ograničenog s tendencijom stalnog širenja). Izloženost socijalnim razlikama na osnovu porodičnog statusa upotpunjena je i statusnim razlikama (izvornim i spolja nametnutim u okviru odjeljenja i razreda) ali i u okviru škole koja obuhvata razne starosne uzraste. Već po tome što je osnovna škola obavezna, u njoj se okupljaju djeca raznog porijekla, iz porodica raznih materijalnih i socijalnih statusa, različitog prethodnog odgoja i obrazovanosti i raznih prethodnih iskustava. Dijete se već u samom početku susreće i s određenim vrstama prinude: ono mora da pohađa školu, mora da bude prisutno na času koji traje određeno vrijeme, da koristi odmor u određeno vrijeme, ono na času mora da se ponaša na određeni propisan način da ne remeti nastavu, mora da ispunjava zahtjeve nastavnika (da sjedi tamo gdje je raspoređeno i sa subjektom koji je određen, da uradi određene zadatke intelektualnog i fizičkog karaktera, da odgovara na postavljena pitanja, itd.), da u školu dolazi u određeno vrijeme i da u njoj određeno vrijeme boravi, da se odnosi s uvažavanjem prema nastavnom osoblju, itd. Iz navedenih postavki se nameće zaključak o primarnoj socijalizaciji o kojoj starija pa čak i savremena naučna literature to ne shvata i ne tumači na takav način.

Položaj djeteta koje je pošlo u školu, odnosno pohađa školu opravdano je posmatrati u četiri posebna segmenta, mada ne i izolovano jedan od drugog: 1) segment dolaska i odlaska u školu - od kuće do škole i od škole do kuće; 2) segment školsko dvorište; 3) segment nastava u učionicama, salama, kabinetima; 4) segment druženja (u školi i van nje i u okvirima porodice i van nje).

Opravdano je, sa stanovišta preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja, djecu posmatrati u određenim odsjecima vremena : 1) potrebnog i stvarnog vremena dolaska u školu i odlaska iz škole; 2) vrijeme angažovanja u nastavnom procesu; 3) vrijeme angažovanja na izvršavanju zadataka dobijenih u školi; 4) organizovano slobodno vrijeme; 5) neorganizovano, neusmjereni slobodno vrijeme po sasvim slobodnom izboru. U stvari, pojednostavljenogledano , možemo posmatrati angažovano i kontrolisano vrijeme i slobodno, nekontrolisano vrijeme učenika.

Navedenim odredbama školskog života koje važe, u raznim modalitetima, za sve učenike, bavili smo se zato što svaki od njih može sadržati osnove i uvjete "kočnica", ali i

podsticaja preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja. Maže se postaviti pitanje da li se zaista i u toku ostvarivanja nastavnog procesa mogu javiti elementi preddelinkventnog ponašanja u prisustvu nastavnika i u toku njegovog pozitivnog uticanja.

Odgovor je pozitivan uz napomenu da to umnogome zavisi od svojstava predmeta, načina izvođenja nastave, karakteristika nastavnika, uzrasta karakteristika učenika i ukupnog ambijenta i okruženja u kome radi škola. Ne može se osporavati da su relativno česti oblici neprimjerenog i neprilagođenog ponašanja: lažno izgovaranje za neurađene zadatke, prepisivanje, neopravdano izostajanje sa časova, remećenje normalnog toka nastave, itd. Razumljivo je da je u toku izvođenja nastave najveći stepen zaštićenosti od nastajanja osnova i uvjeta za neprilagođeno, preddelinkventno i delinkventno ponašanje. Nažalost, zaštićenost nije apsolutna zato sto u određenim poremećenim društvenim okolnostima i nastavnici bivaju ponekad izloženi težim oblicima delinkventnog ponašanja uključujući tu i fizičke nasrtaje bez i s upotrebom oružja.

Izloženost učenika daleko je veća na putu škola - kuća, u školskom dvorištu i u školskom okruženju, a najveća u slobodnom vremenu. Pritom je evidentno da sa rastom starosti učenika raste i ugroženost (i učešće) učenika od osnova i uvjeta neprilagođenog, asocijalnog, preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja. To je dovoljan razlog da se ne pridržavamo uobičajne školske podjele na učenike - škole: osnovna, srednja trogodišnja i srednja četverogodišnja, već da kao kriterij uzmemos starost učenika. Po tom kriteriju i kriteriju dostizanja psihofizičke zrelosti, razlikovat cemo djecu od sedam, odnosno osam godina do 12 godina starosti i od 12 do 14 godina. Pritom ne gubimo iz vida da su veoma velike razlike između djece do 10 godina i preko 10 godina starosti. Naime, sa rastom starosti djece ne raste samo njihova izloženost osnovama i uvjetima preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja, već i njihova fizička i, u nekoj mjeri, psihička sposobnost za asocijalno, preddelinkventno i delinkventno ponašanje. U uzrasu do 10-12 godina dijete se često kroz ulogu žrtve asocijalnog, preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja drugih priprema i usmjerava na vlastito neprilagođeno, preddelinkventno i delinkventno ponašanje.

a) **Osnovi i uvjeti preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja djece do 12 godina starosti**

Dio djece starosti sedam godina je veoma pripremljeno za školu i procese i odnose u njoj. Iskustvo stečeno u predškolskim odgojno-obrazovnim institucijama djelovala su, uglavnom, na odgovarajuće kvalitete i stepen njihove socijalizacije i adaptibilnosti, a znanja stečena u tim ustanovama omogućavaju im relativno lakše uključivanje u školski odgojno-obrazovni proces. S obzirom na rejonizaciju škola i odgojno-obrazovnih predškolskih ustanova moguće je da pri početku pohađanja škole imaju poznatog druga, što pomaže prilagođavanju. Veliko je olakšanje i stečena navika i sposobnost da se komunicira s odgajateljima, što otklanja ili ublažava teškoće i smetnje uspostavljanja kontakta i komuniciranja sa nastavnikom (nastavnicima).

U znatno težem položaju su djeca koja nisu pohađala predškolske odgojno-obrazovne ustanove - pogotovu djeca koja su odrastala u porodici, dvorištu, na ulici - u grupi djece različitog uzrasta i karakteristika.

Već prvi, početni susret sa školom može izazvati negativan efekat u obliku otpora prema poretku i ambijentu škole, antipatija prema nastavniku, ili netrpeljivosti prema ostalim učenicima: to su prvi, elementarni osnovi i uvjeti za neprilagođeno, preddelinkventno ponašanje. Naravno, pohađanje predškolskih ustanova nije garancija da se ova neće dogoditi, ali su izgledi manji. Međutim, znatne su razlike između rada u predškolskim ustanovama i školama. U predškolskim ustanovama u prvom planu je igra, a odgoj i obrazovanje se ostvaruje kroz igru i pomoću nje. Skala u prvi plan ističe učenje i odgoj, a igra se javlja kao pomocni instrument²¹.

Prve godine, a u određenim slučajevima i prve četiri godine, djeca su neposredno pod zaštitom i uticajem škole i porodice. Učenike prvake roditelji, odnosno drugi članovi porodice ili kućne pomoćnice (što je veoma rijetko) dovode ili dovoze i odvode ili odvoze na relaciji kuca-škola, naročito u velikim gradovima sa veoma razvijenim saobraćajem. Na taj način ta djeca su zaštićena od negativnih uticaja spoljnih faktora, a nad njima je ustavljen veoma visok stepen kontrole. Ova, u principu pozitivna situacija s protekom vremena može da izazove i niz negativnih momenata, a najmanje dva. Prvo kod djeteta koje vidi da se većina drugih vršnjaka kreće samo i u grupi drugova, da se pritom na određene načine zabavlja, može da izazove težnju za osamostaljivanjem i pobunu protiv zaštite i kontrole porodice. Tu težnju i

²¹ Kreč, Dejvid - Krečfeld, Ričard: Elementi psihologije; str. 367-377, 411- 441, 446-468, 574-577, 605-627, 688-715; Krneta, Ljubomir, Potkonjak, Milena i Potkonjak Nikola: Pedagogija, str. 363-392; Braun, A. i Kampion, Dž. (Brown, A. And campione, J.): recognition memory for perceptually similar pictures in preschool children, Journal of experimental psychology, No.11 % 72; Askvit, S. i dr. (Asquit, S. et al): Children and Young People in Conflict with the Law, London, 1996 .

pobunu podstiču zadirkivanja drugih učenika koja često imaju svojstva pokušaja degradacije i osporavanja autohtonog statusa u grupi. Oba momenta stvaraju uvjete za dvostepeni konflikt; s jedne strane, s autoritetom porodice, s druge strane, sa primarnom funkcionalnom grupom. "Mamina maza" je epitet koji se veoma teško podnosi i izaziva reagovanje. To je valjan preduvjet za pojavu nepoželjnog, neprilagođenog asocijalnog odnosa preddelinkventnog ponašanja. Drugo, demonstracija socijalnog statusa porodice prilikom dovođenja - odvođenja djeteta u školu, osim što utiče na prethodno prikazane posljedice, podstiče produbljivanje osjećanja socijalne razlike i neophodnosti, želju da se društveni položaj po svaku cijenu popravi, odnosno kod djeteta u povoljnoj statusnoj situaciji, na osnovu potrebe za pripadanjem, težnju da bude prihvaćeno i da se izjednači sa drugim u grupi, ili, nasuprot tome, orijentaciju ka naglašenom elitizmu. Skala svojim sistemom ocjenjivanja i inače podstiče, u prvom redu, intelektualni elitizam, a preko njega socijalni elitizam. Svojevremeno bilo je pokušaja da se odstrane manifestacije socijalnih razlika propisivanjem odjeće, frizure, školskih torbi, itd.,²² ali se time nije postigao namjeravani cilj. Formalnim obilježjima nije se mogla izbrisati razlika u položaju djece kojoj ima ko da pomogne u izradi zadatka, koja su još u predškolskoj ustanovi započela sa učenjem jezika, koja su u situaciji da koriste računar i internet, itd. Elitizam, naročito naglašeno i neopravданo osjećanje elitizma (pripadnosti eliti) pogodan je osnov i uvjet za formiranje težnje za vladanjem drugima, za nametnjem svojih stavova i potcjenjivanja drugih, što na više načina može da bude doživljeno kao izazivanje i da vodi konfliktima i formiraju raznih grupa.

Ukazivanje na neke moguće izvore osnova uvjeta za neprilagođeno, preddelinkventno i delinkventno ponašanje u početnim godinama školovanja pod veoma velikim stepenom zaštićenosti školskog i porodičnog nadzora ne plediramo da roditelji ne dovode djecu u školu i ne odvode ih iz nje, već samo ukazujemo na mogućnosti javljanja negativnih pojava kada se ne nađu prava mjera, sadržaj i forma.

Znatno su izloženija djeca koja sama dolaze u školu i vraćaju se iz nje. Ona su izložena raznim pozitivnim i negativnim primjerima naročito ako se u krugu školskih drugova nalaze pojedinci koji su već bili uključeni u razne oblike asocijalnog, preddelinkventnog pa i delinkventnog ponašanja. Iskustvo sa pijačnim krađama, džeparenjem, preranim pušenjem, nanošenjem sitnih šteta, drskim i provokativnim ponašanjem, maltretiranjem slabijih, otimanjem i ucjenama manjih i slabijih itd. može da dobije privid privlačnog i uzbudljivog nestasluka i avanture, a veoma se lako demonstrira. Nema sumnje da ovakva ponašanja u

²² Ovo iskustvo smo doživjeli u SFRJ, ali je ta tradicija svojstvena školama u Velikoj Britaniji i drugim zemljama.

određenim situacijama imaju privlačnost novog i nedozivljenog, uzbudljivog, sto počinioca čini "junakom" koji može i umije ono što većina drugih ne umije i ne može. Mistika tajnovitosti tome znatno doprinosi. Naravno, insistiramo na razlikovanju subjekata koja učine djelo jednom iz avanturizma i pod uticajem drugog ili grupe, kao i gotovo "legalne krađe voća" iz voćnjaka i slično s ciljem da se "djeca najedu" a ne da se nanese šteta ili stekne korist. To su samo nestasluci koji treba da budu predupredeni i otklonjeni intervencijom roditelja i nastavnika. Drugo su subjekti koji određena djela ponavaljaju i čine ih u drugom vremenskom periodu s ciljem da od njih imaju koristi. Ti subjekti su u stvari delinkventni u najširem smislu jer oni djeluju društveno štetno u dva pravca. Prvo, oni krše društvene norme, pa čak i norme krivičnog zakona. Drugo, oni djeluju na drugu djecu da i ona krše norme. Štaviše, desetogodišnjaci se u nekim slučajevima organizuju u gang, bandu i slično za vršenje djela za koje je predviđena krivična sankcija, kao npr. za otimanje novca i stvari od druge djece, za ucjenjivanje druge djece, za krađu autodijelova, itd. Relativno rijetko oni se javljaju u sprezi s odraslim kriminalcima.

I u ovom slučaju insistiramo na razlikovanju žrtve - delinkventa od delinkventa koji drugu djecu čini svojim žrtvama.

Svim oblicima i sdržajima ugroženosti djeca su izložena i na školskim odmorima i u školskim dvorištima i u okruženju škole. Očigledno je da na nastanak uvjeta i osnova preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja veoma utiču: 1) nedovoljno izgrađeni i stabilni mehanizmi "kočnica"; 2) nedovoljan uvid i kontrola događanja u vannastavno školsko vrijeme i vremenu koje se, kao slobodno, provodi van škole; 3) privlačni primjeri medija u obliku druga sa konstituisanim asocijalnim, preddelinkventnim i delinkventnim ponašanjem; 4) uvlačenje u situaciju asocijalnog, preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja; 5) neefikasan sistem prevencija²³ i intervencije na suzbijanju takvog ponašanja ne samo u porodici i školi već i u društvu. Čak ni svijest društva o tome nije na odgovarajućem nivou upravo što se ovom uzrastu (7-12 godina) ne pripisuje veći značaj u oblasti maloljetničke delinkvencije. Istina je da po pravilu pojedinci ovog uzrasta još nemaju dovoljno psihofizičkih sposobnosti da samostalno pojedinačno vrše teze delikte. Međutim, kada grupa od pet-šest desetogodišnjaka kamenjem i motkama teško povrijedi čuvara ili ga čak ubije i prisvoji robu ili kada upotrijebi oružje, to je faktički zločin iako počinioci još nisu dostigli starosnu granicu krivične odgovornosti.

²³ Amelunksen, K. (Amelunxen, S.): Kind und Kriminalitet, Hamburg, 1925. Naše praktično iskustvo na ovom planu dolazi do izražaja u svim konsultacijama i zahtjevima da kraj određenih škola dežura policija.

Ovaj dio izlaganja zvrsavamo napomenom da *uzrastom od 10 do 12 godina nastaje prva dublja kriza autoriteta porodice i škole*. Tada se prelazi u više razrede osnovne škole, nema više kontakata samo sa jednim učiteljem koji, po pravilu i u osnovi, ima roditeljski i blagonaklon odnos prema "svojim učenicima" i "koji sve zna", koji se "voli" i koji se poštuje. Nastava je predmetna, a izvode je nastavnici - profesori posebno stručni za određenu materiju. Oni su razlog karaktera i osobina, nejednakog izgleda ponašanja i zahtijeva. Učenik se više ne prilagođava jednom "učitelju" i ne bori za status kod njega, već kod svakog pojedinačnog predmetnog nastavnika i, posebno, razrednog starještine. Status kod jednog nije i status kod svih ostalih. U tom periodu začinje se veoma kritičan odnos i ocjenjivanje rada i ponašanja svakog nastavnika ponaosob, davanje nadimaka, podjela predmeta na "važne" i "stručne" i one druge. Autoafirmacija postaje sve značajnija i samosvijest sve izrazitija. U izradi školskih zadataka i obradi gradiva sve je manje porodica i njihovi članovi koji mogu da pomognu učeniku. Pod uticajem nastavnika i medija (radio, televizija, štampa, film, kompjuteri) širi se krug interesovanja i angažovanja, rastu raznovrsne ambicije - i svijest i iskustvo o raznovrsnim mogućnostima i ogranicenjima. Uz sve naprijed spominjane probleme, nastaju i problemi seksualnosti, rivalstva na tom planu, pojačane potrebe za samodokazivanjem i afirmacijom, problemi ponosa. Nema potrebe da posebno obrađujemo shvatanje pravde i nepravde, vrednovanje sebe i drugih kao i vrednovanje okolnosti i stvarnosti kao mogućih izvora unutrašnjih i spoljnih konflikata i izvora mogućnosti, osnova i uvjeta za maloljetničku delinkvenciju. Potrebe za izražavanjem zahtjeva, stava i protesta, samopoštovanja i postovanja od drugih rastu kao i podsticaji da se to na bilo koji način ostvari.

b) Osnovi i uvjeti preddelinventnog i delinkventnog ponašanja djece uzrasta od 12 do 14 godina

U savremenom evropskom društvu starost od napunjenih 12 godina je vrijeme započinjanja puberteta²⁴ i adolescencije²⁵. Naravno da pubertet i adolescencija ne započinju za sve istog sata i istog dana, ali je tačno da pubertet svima donosi velike fizičke i psihičke promjene i probleme u prilagođavanju ponašanja važećim društvenim promjenama. U mnogim

²⁴ Bayer i dr. (Bauer, F und an.): *Sevilitat und Verbrechen*, Frankfurt an Main und Hamburg, 1963; Gabrijel, Rajmond , Desarno (Gabrielle Raymond - Dechameux) : *Cinema et la delinquance juvenile*, Revue de droit penal et de criminologie, May 1957. str. 767;

Žlebnik dr Leon: *Psihologija djeteta i mladih*, Beograd, 1972., str. 10-11; Seeling, Ernest: *Lerbuch der Kriminologie*, II anflax, Graz, 1983.; Kunderović dr. Miro: *Zamke adolescencije*, RKSSO BiH, Centar društvenih aktivnosti, Sarajevo, 1988, str. 28-29.

²⁵ Ibid.

slučajevima nastaje jedna jaka, veoma uticajna protivurječenost: djeca od 12 godina sposobna su da rađaju djecu, ali ne i da je izdržavaju i odgajaju. Evidentna je neusklađenost fizičke (spolne) zrelosti (naročito kod djece ženskog spola) s emocionalnom, psihičkom i društvenom zrelosću. To je doba u kome su subjekti veoma skloni maštanju, zamišljanju situacija i ličnosti, ugledanju, prihvatanju uzora i čak "idola", doba u kome je sklonost burnoj reakciji, negiranju, pobuni, težnja statusu odraslih veoma izrazita dok je kritičnost i realističnost u zaostajanju. Pojavljuju se svakodnevno mnoga pitanja čije odgovore treba pričekati i(ili) otkrivati. Ukupna situacija je po svojim obilježjima pogodna za nastajanje osnova uvjeta za asocijalna preddelinkventna i delinkventna ponašanja, o čemu je u prethodnom tekstu već bilo riječi te se na njih nećemo vraćati. Zadržat ćemo se samo na problematici novih, specifičnih uvjeta za ovaj uzrast.

Razvoj seksulanosti je prvi opći preduvjet za preddelinkventno i delinkventno ponašanje. Odsustvo ili slabost "kočnica" osnov je i uvjet za prerano stupanje u seksualne odnose, bludne radnje, promiskuitet, poluprostituciju i prostituciju, za uspostavljanje seksualnih odnosa sa licima kojima je zabranjeno održavanje seksualnih odnosa, za uspostavljanje neprirodnih seksualnih odnosa između istih spolova, za orgije i grupni seks. Postojanje i širenje pedofilije, od čijih oblika nisu zaštićeni ni mladi uzrasti, samo stimulišu osnove i uvjet preddevijantnog i devijantnog ponašanja. Seksualnost se javlja, ako nije na odgovarajući način kontrolisana i usmjeravana, i kao prvi rani pokušaji zavođenja i silovanja, razni konflikti u porodici, školi i van njih, bjekstvo od kuće i škole, pdsticaji na prevare, krađe i pljačke, kriminalno udruživanje, pa i ubistva novorođenčadi. Seksualnost do sada u nas nije dovoljno istražena kao izvor poticaja na asocijalno i devijantno ponašanje. Štaviše, sa njim se nije dovodilo u vezi ni kačiperstvo. Čak se ni seksualni odnosi između djece ovog uzrasta, ni izvjesni oblici prostitucije nisu definisali kao delinkventno, već kao neprilagođeno ili preddelinkventno ponašanje iako društvene posljedice mogu biti razorne. Promjena mnogih partnera, abortusi, pederastija i slično vode oboljenjima sa trajnim posljedicama po ličnost, a ugrožavaju i natalitet pa i opstanak normalne porodice kao osnovne ćelije društva. Ovim stavom ne osporavamo osnovna ljudska i dječija prava²⁶, već samo ukazujemo da nastajanje nekih situacija u ovom starosnom dobu izaziva velike štete po ličnost i duštvu. Jer čedomorstvo je čedomorstvo, oboljenje od side je oboljenje od side ma gdje ih svrstali i ma koliko se humano ponašali. Pored svega razumijevanja ne možemo prema opisanim situacijama da ostanemo pretjerano tolerantni jer počinioci neprimjerenog ponašanja istovremeno nanose

²⁶ Konvencija UN-a o pravima djeteta („Službeni list SFRJ“ - 1990).

društvu veliku i trajnu štetu, a i sami postaju trajne žrtve. Zbog toga čvrsto stojima na stanovištu da je neophodna i preventivna i kurativna adekvatna društvena intervencija.

Osim seksualnost, bitan preduvjet nastajanja osnova i uvjeta preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja je *i opći rast sposobnosti za delinkvenciju uz jačanje potrebe za samodokazivanjem i društvenom afirmacijom*. Običaj organizovanja "žurki" bez prisustva porodice i nedovoljno organizovane ekskurzije otvaraju put drogi i alkoholizmu. Prerana upotreba duhana otvara put upotrebi "trave", a ova drugim, težim drogama. Takmičenje ko može više da popije i shvatanje uspješnog provoda izraženog "svi smo bili mortus pijani" podsticaj su za alkoholizam i upotrebu droge. Stanja alkoholisanosti i drogiranosti vode konfliktima i u određenim situacijama nasilju - tučama, nanošenju laking i težih povreda, silovanjima, pljačkama i uopće devijantnom neuračunljivom ponašanju.

I ovi osnovi i uvjeti preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja također razaraju porodicu i društvo i stvaraju tjelesne i duhovne invalide u društvu smanjujući njegove potencijale. I ovdje je nephodna društvena prevencija i kurativa.

Da li je uopće moguća uspješna prevencija? Ako je moguća, kakva bi ona trebala da bude? Na to ne možemo dati potpuno siguran i valjan odgovor, ali nam se čini da je moguća uspješnija prevencija. Ona se ne može osloniti samo na obrazovanje i odgoj u porodici i školi, već se uz njih moraju veoma mnogo angažovati sve institucije društva i države. Sistematski pregledi ovog uzrasta jednom do dva puta godišnje raznovrsne mjere društvene intervencije, mogu poboljšati prevenciju.

U prevenciju ali i kurativu mi uključujemo, pored informisanja, obrazovanja i savjetovanja i sistema adekvatnog nagrađivanja, promocije i sankcije - uključujući i izvjesne mjere represije koje će neposredno pogađati učionice nepoželjnih djela, a ne samo njihove porodice. Naime, ne mogu se sve nedolične i društveno opasne radnje često pripisivati samo nezrelosti djeteta.

Relativno opširna razmatranja odnosa djece i preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja u ovom dijelu rada uzrokovan je potrebom da se obrazloži i argumentuje osnovno polazno stanovište: maloljetnička delinkvencija se ne događa, već nastaje i razvija se. Ona ima svoje veoma složene korijene još u najranijem djetinjstvu u sklopu međusobno povezanih činilaca bioloških, psihičkih i društvenih činilaca koji se mogu društvenim pogreškama i propustanjem aktivnosti omogućavati i podsticati, a mogu se stalnim sistematskim društvenim intervencijama, adekvatnim pravovremenim, sprečavati i otklanjati onemogućavanjem i otklanjanjem osnova uvjeta za njihov nastanak kao i intervencijom protiv preddelinkventnog delinkventnog ponašanja. Analizom osnova uvjeta preddelinkventnog delinkventnog

ponašanja otkrili smo izvjesnu sdržajnu, formalnu vezu i uvjetovanost između ranog neprilagođenog, asocijalnog, preddelinkventnog ponašanja i nastajanja predispozicija za delinkventno ponašanje. Postoji relativno uočljiva pravilnost odnosa između određenih osnova i uvjeta, sadržaja i oblika neprilagođenog, asocijalnog, preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja, objektivne situacije, karakteristika ličnosti i svojstava društvene intervencije. Tvrdeći ovo ne gubimo iz vida da svaki subjekt u čijim životnim etapama možemo naći i neke odlike neprilagođenog, asocijalnog, preddelinkventnog ponašanja ne postoje delinkventi, kao ni da neko ko je jednom dospio u položaj delinkventa mora trajno da ostane delinkvent. Naprotiv, mi samo tvrdimo da je, na osnovu uočenih pravilnosti, neophodan suptilan, selektivan odnos prema subjektima i mjerama socijalne intervencije, kao i prema užem i širem okruženju, u svim etapama rasta i uzrasta djece i maloljetnika. Institucije društva-obrazovno-vaspitne, socijalne i druge u tome imaju nezamjenljivu ulogu.

2. Osnovi i uvjeti preddelinkventnog i delinkventnog ponašanja maloljetnika

O maloljetničkom ponašanju, ako se pod maloljetnicima shvataju subjekti od 14 do 18 navršenih godina starosti (pri čemu su djeca do 14 godina starosti isključena iz maloljetničke socijalne strukture), može se govoriti u cijelosti i specifikovano polazeći od nekih posebnih odredaba. Za oba pristupa postoje dovoljni razlozi. Mi, kao i ranije, ostajemo pri integralnom pristupu.

Sva dosadašnja saznanja o maloljetničkoj delinkvenciji tvrde da ona ima neke zajedničke osnove i uvjete, neke zajedničke odlike i neke zajedničke sadržaje i oblike. U spomenute zajedničke odredbe maloljetničke delinkvencije neosporno spadaju:

- 1) uzrast - kao sinteza psihofizičkih osobina i društvenih karakteristika koje se manifestuju kao skup fizičkih sposobnosti (snaga, spretnost, hitrina, itd.), skup psihičkih sposobnosti (nizak nivo osjećajnosti, određeni stepen opsativnosti, određeni stepen odbojnosti i mržnje prema društvu, odsustvo straha, samopouzdanja i hrabrosti, itd.) i kao skup društvenih sposobnosti (određena znanja o tehnikama vršenja delikata, uvježbanost, karakterna labilnost, negativan odnos prema nekim bitnim moralnim i uopće društvenim orijentacionim vrijednostima, itd.). Raznorodni skupovi spomenutih osobina međusobno se prožimaju i formiraju opću predispoziciju ličnosti za delinkventno ponašanje. Tome treba dodati i odgovarajuću informisanost;

2) opća mogućnost za delinkventno ponašanje, u šta se ubrajaju određene društvene situacije i karakteristike društva (uključujući društveno bogatstvo, tradiciju i tradicionalno reagovanje) zaštićenost imovine i ličnosti, itd.

Ova dva bitna opća uvjeta dopunjava i treći, koji se ne može smatrati fundamentalnim, ali jeste opći. To je:

3) psihofizička i društvena nezrelost - nepotpuna zrelost prema društveno utvrđenim i propisanim kriterijima. Primjena ovog kriterija i standarda u vezi s njim podrazumijevaju znatna ograničenja u statusu i društvenim mogućnostima, maloljetnika. Ta ograničenja se prvenstveno odnose na ograničavanje samostalnosti i određenih prava. Maloljetnik mora da bude podvrgnut starateljstvu - bilo da su mu roditelji staratelji, bilo da mu je društvo - država imenovala staratelja. Ovo je veoma značajan momenat. Ograničenja prava odnose se na poslovnu sposobnost, biračko pravo, pravo na pasoš putovanje u inozemstvo, pravo na brak, pravo na zaposljavanje , itd.²⁷

Uvjeti i stimulansi - u osnovi su isti za asocijalno, preddelinkventno delinkventno ponašanje. Ti uvjeti i osnovi različito se klasificiraju i tipologiziraju i različito akcentiraju, ali se njihova glavnina uvijek navodi.

Tako Najman navodi tri grupe tipologija izvora, osnova i uvjeta maloljetničke delinkvencije: individualističko-idealističke; kriminološke i integracionističke. Osnovni nedostatak ovih tipologija i klasifikacije koju Najman nudi je u prenaglašenoj jednostranosti i apstraktnosti. Naprimjer, teško se mogu spajati osnovne postavke individualističkih teorija koje delinkvenciju vide kao isključivo ponašanje ličnosti određenih karakteristika i orientacija nezavisno od bio-psiholoških i društvenih determinanti i van konteksta mjesta, vremena i ukupne stvarnosti s idealističkim teorijama i moralnošću.

Kriminološke teorije nisu jedinstvene i unutar njih postoje određene škole, o čemu će docnije biti riječi.

Integracionistički tip teorije relativno je teško odrediti zbog toga što svaki pristup koji objedinjava više činilaca ima izvjesna svojstva integracionizma. Osim toga, izložena klasifikacija tipova prije se može shvatiti kao navođenje tipova po logičnom redoslijedu (počinje se sa individualističko-idealističkom, a završava s integracionističkim - od pojedinačnog ka općem) nego prava klasifikacija tipova po jedinstvenom kriteriju. Najmanova klasifikacija odudara i od činjenice da su još uvijek dominantna tri pravca shvatanja izvora

²⁷ Vidi Ustav BiH i Federacije BiH i odgovarajuće zakone koji regulišu biračko pravo, porodično pravo i druge uključujući i krivično pravo.

i karaktera socijalnih problema: 1) socio-medicinski, odnosno psihijatrijski²⁸, 2) sociološko-kulturni²⁹ i 3) integrativni, odnosno antropološki³⁰. Posebno je pitanje funkcionalnosti naziva propisanih ovim pravcima. Npr. socijalno-medicinski pravac, ako se analizira sadržaj koji označava, teško se maze identifikovati sa sadržajem naziva "psihijatrijski" koji je uži. Slično je i sa nazivom sociološko-kulturnim, pa i sa integrativnim-antropološkim. Problemi grupisanja pravaca proizlaze i iz činjenice da se oni oslanjaju na tri osnovne dominantne teorije nastale polovinom prošlog vijeka. To su:

1) Lemertova teorija devijantnog ponašanja, po kojoj je devijantna populacija sociološka kategorija. Ovo stanovište nije pogrešno, ali ono nije ni dovoljno istinito ni dovoljno precizno. Devijantna populacija je dio društvene populacije i sa stanovišta nauka koje izučavaju društvo, to je sociološka, pravna, politička ali i (prvenstveno) kategorija nauke o socijalnom radu³¹.

2) Teorija A. Eliota i F. Merila o socijalnoj dezorganizaciji specifične probleme shvata kao supstancialnu diskrepanciju između socijalno raspoređenih standarda i aktuelnih uvjeta društvenog života. Dadamo li tome stanovište K. Merton da su osnovni izvori socijalnih problema: konflikt institucija i pluralitet, socijalna mobilnost, anomija i vrijednosne procjene dobijamo prilično dobru i upotrebljivu analitičku deskripciju strukturalnog tipa. Međutim, ova teorija, ma kako bila podsticajna, ne nudi nam suštinsko objašnjenje o izvorima konflikta i diskrepancije "socijalno raspoređenih standarda i aktuelnih uvjeta društvenog života". Neosporivo je da su važeci socijalni standardi također uvjeti aktuelnog društvenog života i da ih aktuelno društvo stalno primjerava sebi³².

3) Fromova teorija uzroke socijalnih problema nalazi u "bolesnom društvu", čija su svojstva u neskladu s univerzalnom ljudskom prirodom. U vezi sa postavkama o "bolesnom društvu" i univerzalnoj ljudskoj prirodi³³ nameće nam se jedna konstatacija i nekoliko pitanja. Konstatacija glasi: do sada nije poznato nijedno konkretno društvo bez devijacija raznih vrsta,

²⁸ Ovdje se ustvari radi o shvatanju maloljetničke delinkvencije kao socijalnog problema. Pojam - termin „socijalni problem“ u teoriji definije se sada sa tri stanovišta: medicinsko-psihijatrijskog, sociološkog i integrativnog. Socio-medicinski ili psihijatrijski tip definicije svrstava maloljetničku delinkvenciju u masovne bolesti društvenog organizma, a psihijatrija svodi na proučavanje poremećenih ličnosti.

²⁹ Sociolosko-kulturni shvata socijalne probleme kao značajna odstupanja od aktuelnih standarda i društvenih uslova života, što izazivaju ozbiljne društvene dezorganizacije.

³⁰ Integrativan pristup, kako mu samo naziv kaže, pokušava da objedini sve pristupe i otkloni njihove nedostatke.

³¹ Lemert, Edvin u Social patologie (Theory) New York , 1951.

³² Merill u djelu Case M. „Wat ist a Social Problem, Analysing Social Problem“, New York, 1965., str. 9-10 daje definiciju: „Socijalni problem je situacija za koju se vjeruje da predstavlja prijetnju nekoj priznatoj vrijednosti, a koja se može ukloniti odgovarajućom društvenom akcijom.“ U tu definiciju se maloljetnička delinkvencija ne može uklopiti - jer se, prema dosadašnjem isksutvu, ne može uklopiti društvenom akcijom - odnosno još nije pronađena adekvatna akcija.

³³ From, E (From, E.): Anatomija ljudske destruktivnosti, Zagreb, 1979.

dakle, sva poznata prošla društva bila su bolesna, a bolesna su i sva aktuelna društva. Šta je stvarno, a ne apstraktno idealno, "zdravo društvo"? Drugo, Šta je to "univerzalna ljudska priroda" izvan ljudi koji su stvarali društva i njihove poretke? Da li je univerzalna ljudska priroda svojstvena samo devijantnim subjektima, a ne i onima koji to nisu?

Nećemo se upustati ovom prilikom u daljnju teorijsku raspravu sa, tačnije, najopćijim teorijama zbog toga što je naš zadatak da naučno obradimo jednu konkretnu situaciju, prostorno i vremenski određenu. Taorejske pravce i teorijske osnovne postavke bile su nužan predmet razmatranja da bismo ukazali na atipičnost predmeta koji istražujemo i na činjenicu da nas ne opterecuju ni teorijski pravci ni postavke teorija jer ih prihvatomamo samo kao općeinformativne.

V. Najman razlikuje osam sfera u kojima se javljaju socio – patološke pojave³⁴:

- 1) sociopatološke pojave u sferi proizvodnje ljudi;
- 2) sociopatološke pojave u sferi materijalne proizvodnje;
- 3) sociopatološke pojave u sferi kulture;
- 4) sociopatološke pojave u sferi odgoja i obrazovanja;
- 5) sociopatološke pojave u sferi društvenih skupina;
- 6) sociopatološke pojave u sferi društvene raslojenosti i pokretljivosti;
- 7) sociopatološke pojave u sferi politike;
- 8) sociopatološke pojave u sferi igre i zabave.

Uprkos evidentnim nedostacima Najmanove klasifikacije sfera u kojima nastaju sociopatološke pojave (problemi razgraničenja sfera - npr. sfera proizvodnje ljudi i sfera odgoja, shvatanja kulture i sfera kulture, povezivanje društvene raslojenost, i društvene pokretljivosti, itd.) ona je veoma korisna jer podstiče traženje odgovora na bar dva pitanja: prvo, da li sve spomenute sfere sociopatoloških pojava podjednako odgovaraju svim uzrastima maloljetničkih devijanata i delinkvenata. Tome treba dodati i potpitranje da li sve ove sfere traže i nude iste osnove, uvjete i podsticaje za maloljetničku delinkvenciju?

Analiziramo li svaku pojedinačnu sferu, vidjet ćemo da neke od njih daju malo ili nimalo mogućnosti za maloljetnčku delinkvenciju u pravom smislu riječi. Naime, u svakoj od sfera maloljetnici mogu da budu instrumentalno upotrijebljeni za postizanje ciljeva odraslih, ali to

³⁴ Najman, V: Sociologija u socijalističkom društvu, Vuk Karadžić, Beograd, 1973., str. 195.

nisu izvorni maloljetnički delikti jer se u njima delinkventi maloljetnici primarno javljaju u ulozi žrtve.

Sfera u kojoj se maloljetnička delinkvencija ne javlja ili se javlja sporadično jeste sfera politike. Maloljetnici nemaju politička prava te ne mogu da budu u političkim vodstvima i nisu, u prilici da vrse političke mahinacije kao što su nemještanje izbora, da vrše i određene finansijske transakcije koristeći politički uticaj, da organizuju političko nasilje uključujući i politička ubistva. Oni, organizovani u političke podmlatke stranaka najviše mogu da ometaju normalne izborne procese cijepanjem plakata i skidanjem amblema političkih konkurenata, da učestvuju u demonstracijama, da remete javni red, a samo izuzetno da maltretiraju predstavnike političkih konkurenata, kao i da izazivaju, odnosno učestvuju u konfliktima (tučama). Ali inicijatori i organizatori toga, po pravilu, nisu maloljetnici (s izuzetkom starijih maloljetnika), već odrasli. Ni sfera materijalne proizvodnje nije ona koja pogoduje maloljetničkoj delinkvenciji (s izuzetkom starijih zaposlenih maloljetnika u vrijeme štrajkova i društvenih nemira). Sfere koje su najpogodnije za maloljetničku delinkvenciju su nesumljivo, među navedenim, sfere odgoja i obrazovanja i igre i zabave. Međutim, jedna sfera u kojoj se najčešće javljaju maloljetnički delinkventi, pa se zbog toga može smatrati najpogodnijom za njih, nije navedena. To je sfera potrošnje materijalnih, intelektualnih i kulturnih dobara.

Očigledno je da svaka od navedenih sfera, zbog različite dostupnosti maloljetnicima zahtijeva posebne uvjete, osnove i podsticaje za maloljetničku delinkvenciju. Iz istih razloga nisu sve navedene sfere pogodne za maloljetničko delinkventno ponašanje svih uzrasta maloljetnika.

Sastavni dio svake od sfera društvenog života sadrži i određene uzroke delinkvencije, izvore i osnove podsticaja za nju. Ipak, ne maže se prihvati stanovište o jednom isključivom uzroku koji pripada samo jednoj sferi. Vjerovatnija je teza o spletu međusobno povezanih uzroka koji potiču iz raznih sfera (multi-kauzalni - multifaktorski uzrok).

Aleksandar Halmi navodi četiri oblasti problema u kojima se nalaze uzroci, devijantnog ponašanja³⁵:

- 1) socijalni problemi čiji se uzroci nalaze u oblasti društvenih odnosa;
- 2) socijalni problemi čiji se uzroci nalaze u oblasti prirodnih funkcija čovjeka;
- 3) socijalni problemi koji su uvjetovani kombinovanim djelovanjem specifičnih društvenih faktora;

³⁵ Halim, Aleksandar: Socijalni rad u lokalnoj zajednici. Biblioteka „Socijalna zaštita“ Zagreb, 1989., str. 194.

4) socijalni problemi koji su isključivo fizioško-ekološkog karaktera (potresi, poplave, ratovi, požari, epidemije, itd.).

Ne osporavajući doprinos i prihvatljivost postavke na kojoj je zasnovana navedena klasifikacija ni vrijednost same klasifikacije, moramo polazeći od bitnih odredaba maloljetničke delinkvencije, da ukažemo na sljedeće momente:

1) svako djelovanje, ljudi je i društveni odnos. Društveni odnos je čak i problem biološko-fiziološke prirode. Shodno tome svaki problem je i društveni odnos u manjoj ili većoj mjeri;

2) osnov i podsticaj delinkventnog ponašanja jeste problem delinkventa koji on pokušava da razriješi delinkventnim ponašanjem;

3) delinkvencija - delinkventno ponašanje - i samo je društveni odnos i socijalni problem;

4) prirodne funkcije čovjeka se mogu shvatiti kao biološkofiziološke čija sintetička manifestacija jeste zdravlje povezano sa psihofizičkom sposobnošću. Ono se reflektuje na društven položaj i na predispozicije ličnosti. U tom smislu se vršenje prirodnih funkcija čovjeka (u čovjeku kao biološkom sistemu) vrši dijelom samo u društvenom okruženju bez društvenih djelovanja, dijelom socijalizovano i uz inetrvcije društva. S obzirom na to da se reflektuje na društveni položaj, one se reflektuje i na društvene - socijalne probleme koji su društveni odnos samim tim što u njihovom rješavanju sudjeluje društvena intervencija. Na maloljetničku delinkvenciju ostvarivanje prirodnih funkcija čovjeka djeluje protivrječno: ograničavajuće i podsticajno, o čemu je u ranijem tekstu već bilo riječi;

5) svi socijalni problemi svakog pojedinca, grupe ili druge socijalne cjeline, u njihovom viđenju i interpretaciji i u stvarnom doživljavanju su proizvod kombinovanog djelovanja specifičnih faktora. Isti faktori ni u istim uvjetima ne djeluju jednako. Ustvari, oni nisu isti, već specificirani uzroci koji ne proizvode iste, već specifične posljedice. Unifikacija se postiže samo apstrahovanjem i generalizacijom. Maloljetnici i maloljetni delinkventi i kada imaju načelno iste probleme de facto se susreću sa specifičnim problemima i kada ih rješavaju, u principu, na isti način, oni ih faktički rješavaju na specifične načine. Svaki subjekt individualizuje problem i njegovo rješavanje saglasno društvenom položaju i predispozicijama ličnosti u postojećoj ukupnoj vlastitoj shvaćenoj situaciji;

6) Probleme isključivo fizioško-ekološkog karaktera teško je shvatiti i podvesti pod datu odrednicu ako se uvaže (vidi u zagradama). Npr. potres je samo prirodna pojava ako se odigrava u nenaseljenim oblastima i nema posljedice po društvo. On može da bude i veoma

slab, pa tada nije problem ni za ljude ni u naseljenim mjestima. On postaje društveni problem tek kada ima svojstva elementarne (prirodne) nesreće ili katastrofe koja remeti normalno funkcionisanje društva i ugrožava egzistenciju ljudi, te zahtijeva odgovarajuću intervenciju društva. Sa stanovišta delinkvencije on je značajan kao uvjet i podsticaj na određena delinkventna ponašanja kao što su pljačka nezaštićene imovine. Svrstavanje rata u pojave isključivo fiziološko-ekološkog karaktera je, po svim važećim saznanjima, potpuno neosnovano. Rat je, po svim definicijama, društveni konflikt najvećeg intenziteta, to je borba dva sistema interesa oružanih i drugih akcija koji izražavaju težnju za pobjedom jedne strane nad drugom. U ratu se koriste gotovo sva sredstva zavisno od vrste rata. Tačno je da on izaziva i ekološke i fiziološke posljedice, ali ne samo njih, već i društvene posljedice u svim sferama društvenog života, u društvenom položaju i odnosima. Za delinkvenciju uopće i za maloljetničku delinkvenciju javlja se kao izuzetak povoljan uvjet i podsticaj zbog stepena i karaktera poremećenosti društvene situacije.

Klasifikacija A. Halmija je koristan pokušaj uopćavanja i sistematizovanja izvora i svojstava problema kao osnova uzroka devijantnog ponašanja, a uz odgovarajuću adaptaciju upotrebljiva je i inspirativna.

Prema saznanjima istrazivača i nauke, a i prema neposrednim licnim saznanjima autora ove teze, ne može se prihvati da samo jedan primarni faktor, po pravilu socio-ekonomski, determiniše maloljetničku delinkvenciju. Teorija jednog posebnog faktora kao uzroka nije prihvatljiva zato što nijedan faktor ne djeluje izolovano, bez povezanosti sa drugim faktorima. U prethodnim razmatranjima već smo dokazali međudobnu uvjetovanost bioloških, psihičkih i društvenih činilaca, kao povezanost činilaca unutar njih. Pogotovo je neopravdano pridavanje determinantne uloge jednog od činilaca biološkog ili psihičkog ili društvenog.

Podložno je kritičkoj raspravi i stanovište o dominantnom (presudnom) činiocu u sklopu činilaca. Ova su razloga za to: 1) u raznim situacijama kod raznih maloljetnih delinkvenata ne utiče podjednako isti faktor, već se oni razliku od slučaja do slučaja 2) u raznim slučajevima delinkvencije neki faktori prihvaćeni kao dominantni uopće se ne javljaju u sklopu faktora.

Ni teoriju o primarnim i sekundarnim faktorima ne treba nekritički prihvati. Ova teorija je u suštini statična. Po njenom shvatanju neki faktori su vječito primarni (npr. društveno-ekonomski položaj), a drugi zauvijek sekundarni (npr. film ili televizijski program). Razvoj društva, dostignuti tehnološko-tehnički nivo, visoki nivo razvoja ekonomije i društvenog blagostanja, veoma intenzivan razvoj informativno-komunikacione sfere, veoma uticajan sistem propagande i mijenjanja svijesti, itd. ne dozvoljavaju pojednostavljinjanje stvari.

Dovoljno je samo analizirati djelovanje i efekte djelovanja raznovrsnih sekti danas i religija u prošlosti i danas. Vjerovanja i uvjerenja dovodila su do nevjerovatnih odricanja i samopožrtvovanja i mijenjali čitave društvene sisteme.

Sve prethodno izloženo navodi nas na drugačiji, po našem uvjerenju, realističniji i objektivniji pristup, te da četiri faktora kvalifikujemo kao bitna, sa dominantnim podsticajnim i ograničavajućim uticajem na maloljetničku delinkvenciju. To su:

1) porodica kao dugoročno okruženje i ambijent, sa svojim strateškim ulogama i funkcijama, sa procesima radanja, primarnog obrazovanja i odgoja, sticanjem, posticanjem i usmjeravanjem djeteta i sa svojim autoritetom (autoriterima), primjerima društvenog uzorima, uvidi i sistem vrednovanja, stvarna određenja položaja, orijentacione vrijednosti, otvaranje perspektive, povjerenje i ljubav u porodici, itd. omogućava nastanak osnova za ugledanje i odbacivanje, za izbor uzora, za očekivanja, razvoj načina mišljenja, posebno za shvatanje društvenog uspjeha neuspjeha, perspektive besperspektivnosti, dobra i zla, dozvoljenog i nedozvoljenog. Porodična, harmonija i unutarporodična konkurencija, kao i karakteristike porodice u vanporodičnoj saradnji i konkurenciji pravi su, gotovo monopolski, uticaji na formiranje stereotipa ponašanja djece i maloljetnika. Dakle i porodica se ne shvata kao jednostavan, monolitan, apsolutno harmoničan faktor jednosmjernog uticaja, već kao veoma složen faktor, dinamičan i promjenjiv kao cjelina, ali i u segmentima i elementima.

2) Uža socijalna lična i porodična zajednica, u koju svakako treba ubrajati susjede, prijatelje, drugove, radnu sredinu, konfesionalnu sredinu, pa i osnovnu školu i ustanove i organizacije koje okupljaju maloljetnike i rade sa njima, kafice i druge okvire okupljanja maloljetnika, ima veoma jak uticaj na maloljetnike. Ovaj uticaj je nužno konkurentski u nekim aspektima, ali, u pravilu, u bitnom postoji visoki stepen saglasnosti i uzajamnog podržavanja. Istosmjernost uticaja, uzajamno dopunjavanje i pružanje naročito se zapaža na relaciji porodica - predškolske i školske obrazovno-odgojne ustanove socijalnog rada. Unutar socijalne zajednice, osim harmonije, postoji i sukob uticaja, od kojih neki stimulisu delinkvenciju preko primjera, uzora, modaliteta ponašanja i afirmacije orijentacionih vrijednosti.

3) Kulturna situacija u najširem značenju. U ovom slučaju kulturna situacija shvata se kao ukupnost načina života ne samo užeg i šireg okruženja već i ukupnog svjetskog okruženja sa kojim dolazi u dodir na razne načine - počev od informativno-komunikacionih sredstava pa sve do ličnih kontakata putovanjima, migracijama i preko boravka stranaca u nas u raznim svojstvima. Nema sumnje da kulturna situacija obuhvata i socio-ekonomsku sferu koja je u osnovi života, ali je ne posmatra ni kao izlovanu niti kao apsolutno determinirajući za socijalno

ponašanje i socijalnu patologiju. Također, kulturnu društvenu situaciju nikako ne svodimo samo na umjetnost (i kvazijetnost), na film, televiziju, štampu, literaturu i tome slično. Socijalna patologija ne zasniva se isključivo na uticaju kulturno-umjetničkih tvorevina koje, kao i svi drugi činioci, djeluju višesmjerno i višeslojno. Veoma su značajni činioci kulturne situacije i sportske-rekreativne organizacije, kulturno-umjetničke, odgojno-obrazovne, političke i, u određenim situacijama, paravojne, pronacionalne, konfesionalne. Svaka od njih može djelovati u pravcu podsticanja i privikavanja na uvažavanje poretka i važećih normi normativnog i sistema orijentacionih vrijednosti, ali i na njihovom rušenju. Njihova uloga je od posebne važnosti u tri situacije: prvo, u pripremama za rušenje jednog postojećeg poretka; drugo, u borbi za rušenje jednog i uspostavljanje drugog poretka - naročito ako se to odigrava oružanom borbom; treće, u periodu stabilizacije i afirmacije novonastalog poretka i otklanjanje recidiva konfliktne situacije (što je veoma težak, složen i dugotrajan posao).

4) Ličnost maloljetnika je četvrti bitan činilac. Njegove predispozicije u svim situacijama formiraju odnos i ponašanje u njoj. One nužno sudjeluju u ocjeni situacije, u nastajanju ličnih osjećanja i očekivanja, u izboru ponašanja, itd. Kako smo u prethodnom tekstu razmatrali shvatanja predispozicije, njene uloge i osnova, ovdje se na tome nećemo zadržavati.

Sve četiri izložene društveno-situacione odredbe se prožimaju i na njih snažno utiču ekonomski i političko-pravni sistemi. Političko administrativno uređenje, politički odnosi i orijentacija i političko-pravno regulisanje društvenog života (kroz idejno-vrijednosni sistem, normativni sistem i primjenu normi) nužno izražavaju stav prema delinkvenciji uopće i, u skladu s tim, maloljetničkoj delinkvenciji. Oni koncipiraju, utiču na realizaciju i realizaciju sistema prevencije i sankcija. Do sada nije poznat sistem koji bi doveo do iskorjenjivanja delinkvencije i maloljetničke delinkvencije, mada su poznate tri osnovne orijentacije: protektivna orijentacija koja veoma štiti maloljetnike-delinkvente; druga teži ka eliminisanju sudskog postupka s težnjom da se praktično pretvara u svojevrstan postupak staranja o maloljetnicima i pretežnu primjenu odgojno-obrazovnih mjera na maloljetnike-delinkvente; treće, koja se naziva difuznom, ustvari je kritika obje i pokušaj otklanjanja njihovih slabosti. Naime, pokušaji primjene spomenutih koncepcija u praksi pokazali su da ni prezastićenost ni pretjerana strogost ne daju očekivane efekte, te se stoga traži odgovarajuće uravnoteženje.

Istrazivači kriminaliteta maloljetnika (maloljetničke delinkvencije), za razliku od prethodnog, kao neposredne činioce kriminalnog ponašanja maloljetnika navode uglavnom dvije grupe faktora: 1) socijalno-ekonomski faktor i 2) subjektivni endogeni faktor.

U socijalno-ekonomski faktor ubrajaju:

A) *materijalno-ekonomski položaj porodice* koju čine: a) materijalno stanje porodice; b) uvjeti stanovanja; c) školska sprema roditelja; d) položaj u zanimanju i zaposlenosti roditelja;

B) *porodica* u koji svrstavaju problematiku: Ba) strukturalne cjelovitosti porodice: a) nepotpune ili deficijantne porodice i b) broj djece u porodici; Bb) porodični odnosi: a) odnosi između roditelja i b) odnosi između roditelja i djece; Be) odgoj u porodici i fizičko kažnjavanje: a) odgoj u porodici i b) fizičko kaznjavanje; Bd) socijalno-patološke pojave u porodici; Be) fizičko i psihičko zdravlje roditelja;

C) uticaj škole i obrazovanja na kriminalitet ;

D) uticaj ostalih sociogenih faktora: a) sredstva masovnih komunikacija ; b) korištenje slobodnog vremena ; c) uticaj ulice, susjedstva i druženja.

Kao što se vidi, pod socijalno-ekonomskim faktor podveden je širok krug sadržaja - među kojima porodica zauzima najveći dio. Ne ulazeći u dublju kritičku analizu odabranih sadržaja i njihovu sistematizaciju, može se zapaziti da se neke bitne odgojne organizacije ne spominju (npr. sportske, kulturne, konfesionalne - vjerovatno se vezuju za "organizovano slobodno vrijeme") , da je školi nedovoljno posvećeno pažnje, a da su unutar nekih odrednica izvršena vjestačka povezivanja (npr.: susjedstvo, ulica i druženje). S obzirom na to da su ovdje sistematizovani spoljni faktori (mada se porodica teško može prihvati kao isključivo spoljni faktor jer i maloljetnik je porodica), neki veoma značajni spoljni faktori nisu spomenuti: rat, migracije, mjesto prebivanja i boravka, opći društveni, politički, pravni i ekonomski ambijent.

Subjektivnom faktoru se pridaje bitan značaj, ali se uglavnom obrađuju njegovi sljedeći činioci: A) pojam i značaj adolescencije (puberteta); B) tjelesni razvoj i fizičko zdravlje; C) psihički razvoj, psihički procesi i osnovne karakteristike ličnosti. Očigledno je da je ovdje naglasak na fizičkom i psihičkom razvoju, a da društvena - socijalna dimenzija nije privukla posebnu pažnju. Uostalom, pod "osnovne karakteristike ličnosti" može se smjestiti skoro svaki stav o socijalnim svojstvima i karakteristikama ličnosti.

Neophodno je da ovdje izložimo i osnovne postavke o navedenim bitnim faktorima, uz odgovarajući komentar koji teži osavremenjivanju i povezivanju sa faktičkom situacijom koju istražujemo. I o socijalno-ekonomskim faktorima dominantni su sljedeći osnovni stavovi:

1) socijalno-ekonomski faktori spadaju u objektivne, a endogeni su subjektivni faktori. Objektivni i subjektivni faktori djeluju povezano, ali spoljni socijalni uticaji su od odlučujućeg značaja. Ličnost daje obilježja svim akcijama koje se javljaju kao proizvod društvenih uticaja.

U ovom stanovištu smeta njegova apsolutizacija. Tačno je da je u određenom uzrastnom dobu nesporno dominantan "spoljni faktor" u obliku porodice. Ali ako je "spoljni faktor" isti ili

gotovo isti za mnostvo ličnosti i ako je po svom djelovanju odlučujući, otkud razlike u ponašanju ličnosti? Može se reci i da je "spoljni faktor" odlučujući u formiranju ličnosti. Ali to ne objašnjava razlike među ličnostima. Mi vjerujemo da treba shvatiti predispozicije ličnosti kako smo ih odredili priznati im odgovarajuću ulogu.

2) Materijalno-ekonomске prilike uvjetuju kriminalitet uopće, pa i maloljetnički. Mi se slažemo da su materijalno-ekonomске prilike bitan opći uvjet, ali ne i jedini. Sticaj okolnosti u kome su i materijalno-ekonomске prilike veoma značajan činilac, više odgovara kao određenje općeg uvjeta za maloljetničku delinkvenciju. Hrvatski istraživači zaključili su: "...porast maloljetničkog blagostanja bilo društva u cjelini, bilo nekih njegovih dijelova, ne samo što nije doveo do opadanja delikata protiv imovine već je u mnogim zemljama uočen nagli porast te vrste kriminaliteta."³⁶ Dakle, nije siromaštvo isključivo podsticaj na delinkventno ponašanje³⁷.

Materijalno izobilje, rasipničko trošenje materijalnih sredstava, težnja za uvećanjem već postojećih bogatstava na nezadovoljen i društveno neprihvatljiv način, također se javlja kao faktor delinkvencije - kriminaliteta.

3) Uvjeti stanovanja nisu faktor koji neposredno i široko djeluje na maloljetničku delinkvenciju, te se ne može smatrati primarnim i osnovnim.

4) Iako zaposlenost roditelja ima za porodicu najveći ekonomski značaj, to nije primaran faktor za maloljetničku delinkvenciju. Zagrebački istraživači konstatovali su da je samo 13,1 % maloljetnih delinkvenata porijeklom iz porodica u kojima roditelji nisu zaposleni, a čak 52,9 % iz porodica s oba zaposlena roditelja.

5) Zanimanje roditelja je uticajan faktor na maloljetnički kriminal. Maloljetni prijestupnici po pravilu potiču iz porodica u kojima su roditelji manuelnih zanimanja, što utiče na proces odgoja maloljetnika i ugled koji roditelji uživaju u njegovim očima, ali pokazuje i stav prema društvenim slojevima. Zanimanje je povezano i sa školskom spremom.

6) Porodica je osnova uzrasta i iskustva, ispunjena ili neuspjela, osnova bolesti ili zdravlja³⁸, ona kao poprište, prva pedagoška arena³⁹ ima odlučujući i prvorazredni značaj u odgoju i formiranju čovjeka. Savremeno društvo karakteriše sve više deficijentnih porodica⁴⁰.

³⁶ Vidi: Singer, Mladen, Mikšaj - Todorović Ljiljana: Delinkvencija mladih, Globus, Zagreb, 1989.

³⁷ Istraživanja u Hrvatskoj ustanovljeno je da od 3.534 delinkventa (djeca i maloljetnika) iz porodica: sa slabim i vrlo lošim ekonomskim statusom 7 %; sa prosječnim 60 % u Zagrebu, na Trešnjevki potiče iz porodica: - sa slabim i vrlo lošim stanjem 31,6 %; - sa prosječnim 54,2 %; - sa natprosječnim 14,2 %. Ali, šta je bilo prosječno u vrijeme istraživanja, a šta danas?

³⁸ Vukov-Goldner, Mila: Porodica u krizi, Medicinska knjiga, Beograd Zagreb, 1988., str. 34.

³⁹ Ekerman, V. Hatan: Psihodinamika porodičnog života, dijagnoza i liječenje porodičnog života, Biblioteka „Psiha“, Grafički zavod Titograd, 1966., str. 41;

⁴⁰ Uz razloge karakteristične za razvijena društva (razvodi, izbjegavanje braka, smrt itd.) jedan od veoma uticajnih razloga za nastanak deficijentnih porodica je rat i poslijeratna situacija.

Deficijentnost porodice jeste značajan, ali ne odlučujući faktor za delinkvenciju. Na osnovu ispitivanja delinkvenata konstatovano je da samo do 30 % delinkvenata potiče iz deficijentnih porodica, a do 70 % iz porodica s oba roditelja.

Razlog nastanka deficijentne porodice od izuzetnog je značaja za uticaj na nastanak maloljetničke delinkvencije. Smatramo da dobri odnosi u potpunoj porodici prije smrti jednog od roditelja mogu da djeluju kao činilac zbivanja i unutrašnje kohezije porodice, što je brana maloljetničkoj delinkvenciji.

7) Broj djece u porodici može da djeluje na nastanak maloljetničke delinkvencije, ali indirektno. Porodice sa više djece ne mogu da osiguraju odgovarajuće materijalne uvjete neophodne za zadovoljavanje potreba, što djeluje podsticajno na maloljetničku delinkvenciju. Samo jedno dijete može postati egoista i asocijalna ličnost. Broj djece djeluje u sprezi sa materijalno-ekonomskim položajem i uvjetima stanovanja, a ne samostalno i nužno.

8) Porodični odnosi (odnosi između roditelja, roditelja i djece, itd.) smatraju se značajnjim faktorom od broja djece zato što se kroz taj proces ostvaruje obrazovno-odgojni uticaj i proces socijalizacije. Loši međusobni odnosi između roditelja i loši odnosi sa djecom ostavljaju najteže posljedice na maloljetnika i njihovo ponašanje. "Karakterističan način na koji roditelji pokazuju svoju uzajamnu ljubav i ljubav prema svojoj djeci je najznačajniji za određivanje emocionalne atmosfere porodice. Konflikt izaziva neprijateljsku napetost, a ako se ne ublaži, može ugroziti porodičnu organizaciju. Porodični odnosi mogu povećati ili umanjiti anksioznost; oni oblikuju psihičku pozadinu na kojoj se stvaraju konflikti i doprinose uspjehu ili neuspjehu u rješavanju ovih konfliktata. Stanje u porodici također utiče na izbor odbrane od anksioznosti."⁴¹

Mi smatramo da su porodični odnosi najznačajniji, sintetička komponenta - možda i osnova - ostvarivanja pozitivnih funkcija porodice. To je veoma složen realitet sa mnoštvom varijeteta koji ne zavise samo od porodice i njenih članova, pogotovo ne od svih članova podjednako. Prihvatajući značaj porodičnih odnosa ukazujemo da je to pitanje koje zaslužuje posebnu i detaljnu obradu koja nije potpuno ostvarena ni u okviru socijologije porodice.

9) O odgojnoj ulozi porodice ne postoje velike razlike u stavovima. Ona je bitna, primarna, nezaobilazna. Međutim, odgoj u porodici kao i u društvu podrazumijeva upućivanje, podsticaj i kažnjavanje. Pritom, stanovište je da je fizičko kažnjavanje neprihvatljivo jer tako maloljetnici od roditelja uče agresivno ponašanje. Istrazivači tvrde da je preko 40 %

⁴¹ Enkerman, Natan: Psihodinamika porodičnog života, str. 46-49.

maloljetnika delinkvenata od roditelja dobijalo batine prije počinjenih delikata⁴². A to znači da 60 % nije bilo tučeno. Međutim, shvatanje o fizičkom kažnjavanju nije monolitno jer se u svakom kažnjavanju nalazi i element fizičkog. U svakom slučaju, prihvatljivo je stanovište da fizičko kažnjavanje - pa i kažnjavanje uopšte - doprinosi bjekstvu od kuće, što vodi težim oblicima delinkvencije.

10) Socijalno-patološke pojave (alkoholizam, skitnja, prosjačenje, prostitutacija, samoubistva i drugo) narušavaju bitno odnose u porodici i služe kao negativan odgojni primjer. Prema poznatim rezultatima istraživanja mnogih autora, između petine i jedne četvrtine maloljetnih delinkvenata potiče iz porodice u kojima je bar jedan od roditelja evidentan kao uzročnik socijalno-patoloških pojava.

Ne sumnjamo da preko lošeg primjera, rano stečenih loših navika i imitiranja socijalno-patološke pojave u porodici podstiče maloljetnike na delinkventno ponašanje. Ali - ne sve. Štaviše, one mogu izazvati snažnu averziju prema alkoholizmu kao i prema drugim porocima.

11) Fizičko i psihičko zdravlje članova porodice (ne samo roditelja) nesumnjivo je bitan faktor stanja i odnosa u porodici. Međutim, to ne doprinosi neposredno maloljetničkoj delinkvenciji. Međutim, duže teško oboljenje člana porodice ugrožava materijalno-ekonomski položaj porodice, a maloljetnika maže da usmjeri ka asocijalnom i delinkventnom ponašanju.

12) Pored porodice, škola je najznačajnija društvena grupa u kojoj se ličnost formira. Ona postavlja pred učenika niz zahtjeva i zadataka kojima često nije u mogućnosti da odgovori. Kod onih koji ne mogu da se prilagode školskoj sredini i njenim zahtjevima, stvara se otpor prema školi i učenju. Postižu slab uspjeh u učenju, ponavljaju razred, imaju slabo razvijeno radne navike. Na toj osnovi dolazi do raznih konfliktnih odnosa sa nastavnicima i školskim drugovima, bježanja iz škole. Uticu i preobimni i nezanimljivi programi, zastarjela shvatanja u nastavi, sprečavanje inicijative učenika, nedostatak stručno osposobljenog kadra, stvaranje "privilegovanih" učenika, itd. Neuspjeh u školi može da bude jak izvor frustracija, ona vodi ka asocijalnom i delinkventnom ponašanju. Skala je, ipak, za ogromnu većinu učenika, mjesto potpune socijalizacije i činilac subjektivno pozitivnih osjećanja. Istrazivači smatraju da je školski neuspjeh na trećem, odnosno na drugom mjestu u povezivanju sa maloljetničkom delinkvencijom.⁴³

⁴² Todorović, Aleksanar i dr.: Prijestupništvo maloljetnika u industrijskim naseljima, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, 1966.

⁴³ Petrović, Milica; Radovanović Dobrivoje: Prijestupništvo maloljetnika, bježanje od kuće, bježanje iz škole, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1977., str. 76-77.

13) Šund i avanturistička literatura, kriminalna i pornografska literatura, filmovi bez etičkih i umjetničkih poruka, radio i TV i druga sredstva javnih masovnih komunikacija mogu da utiču na delinkventno ponašanje. Tome su posebno podložne labilne i sugestibilne ličnosti kod kojih se javljaju težnja za ostvarivanjem evidentnih sadržina uključujući i imitiranje akcijama u stvarnosti. Ipak, sredstva masovnih komunikacija ne mogu se smatrati primarnim uzročnim faktorima.⁴⁴

Navedenu apsolutizaciju smatramo pretjeranom. Film zaista može da ponudi ideju, opiše način i pruži prijemčivo opravdanje. Ako lice nema probleme u materijalno-ekonomskoj, porodičnoj i školskoj atmosferi, ako tome nije uzrok okruženje, šta je onda podsticaj na delinkventno ponašanje?

14) Delinkventi imaju mnogo više vremena od nedelinkvenata i koriste ga bitno drukčije ("zabranjenim igrama"). Postoji visok stepen korelacije između konkretnih aktivnosti i sadržaja slobodnog vremena s jedne, i prestupničkog ponašanja, s druge strane, kao i raznih oblika avanturističkog oblika aktivnosti i delinkventnog ponašanja⁴⁵. Maloljetni delinkventi najveći broj prestupa vrše u slobodno vrijeme, ali ono ima samo ulogu da se izrazi djelovanje drugih faktora.

15) Susjedstvo maže biti "gnijezdo kriminala" - sredina iz koje profesionalni kriminalci, kockari, prostitutke, siledžije privlače maloljetnike i uključuju u delinkvenciju. Ovome su naročito podložni maloljetnici koji nemaju pozitivan uzor u porodici.

Ovome bismo još dodali i porodični uvid i nadzor nad kretanjem. Osim toga svako susjedstvo, druženje itd. nije kriminalno.

Izloženih 15 tačaka sadrži osnovne, najšire prihvaćene stavove o objektivnim faktorima delinkventnog ponašanja. Međutim, riječ faktor ne pravi razliku između osnova, uvjeta i podsticaja, što treba ispraviti. Znatno je manje stavova o endogenim faktorima.

16) Pubertet i adolescencija smatraju se stadijem kroz koji prolazi maloljetna ličnost, a u kojoj se odigravaju znatne i značajne bio-psihičke promjene koje veoma mnogo utiču na socijalno ponašanje. Pubertet i adolescencija se ne mogu poistovjetiti jer pubertet označava samo spolno, a adolescencija i fizičko (spolno i psihičko, mi bismo dodali i društveno) sazrijevanje⁴⁶. Adolescenciju odlikuje težnja za socijalnom integracijom, pa je taj proces

⁴⁴ Racine, A.: Role des loisirs dans l'etologie de la delinquance juvenile, Loisirs et delinquance juvenile, Loisirs et delinquance juvenile, SEJD, Bruxelles, 1966., str. 43.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Milekić, Pavle: Adolescencija, Medicinsko psihološki problem sazrijevanja čovjeka, Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, 1965., str. 1-3; 73; Petrović, Milica: Ličnost u etiologiji delinkvencije, Etiologija maloljetničkog prijestupništva, Zbornik članaka, Savez društava defektologa Jugoslavije, Beograd, 1971., str. 175-220.

praćen osjetljivošću prema prijemu od strane odraslih, emocionalnom napetošću koja se iskazuje kao sklonost ka ekstremizmu, mnogim protivurječnostima u sferi morala, sistema vrijednosti, očekivanja i orijentacija. Pubertet i adolescencija imaju važan doprinos nepromišljenom ponašanju koje ih maže dovesti do kršenja važećih normi. Poznate su: "kriza adolescencije", "kriza puberteta", "kriza maloljetstva" koje traju oko šest mjeseci, a odigravaju se kroz tri etape: a) period revolta, b) period pada ili skandala i c) period podizanja. U prvom periodu maloljetnik se svima suprotstavlja i ne prihvata nikakva uputstva, u drugoj veoma je sugestibilan i nastoji da se afirmiše kroz grupu i uopće, a u trećoj, kroz upoznavanje sebe i okoline nastaje smirivanje. Očigledno je da psihofizičke i socijalne odlike ličnosti u pubertetu, odnosno u dobu adolescencije predstavljaju dobar osnov za djelovanje negativnih faktora i podsticaja na delinkventno ponašanje⁴⁷.

17) Dok se fizičko zdravlje ne može dovesti u direktnu vezu sa delinkventnošću (čak ni menstruacija i trudnoća kod maloljetnica) psihički razvoj i karakteristike ličnosti su od veoma velikog značaja za maloljetničko prijestupništvo: "...može dovesti do toga da maloljetnik ne može ocijeniti da li je riječ samo o naivnim avanturama, romantičnim dozivljajima ili, pak, postupcima koji mogu dovesti u sukob sa zakonom. Jednom riječju, kod maloljetnika postoji opća protivurječnost između htijenja i dužnosti."⁴⁸ Nedovoljno su razvijene psihičke i moralne kočnice.

18) Razvoj inteligencije je od izuzetnog značaja za formiranje pozitivnih osobina ličnosti, kao što su: pouzdanost, samopovjerenje, istrajnost, samostalnost, ambicije, znatiželja, emocionalna stabilnost, nepokolebljivost, itd. Ipak, inteligencija je samo posredan uzrok i uvjet delinkventnog ponašanja maloljetnika koji djeluju kroz sposobnost obrazovanja, adaptacije i opće orijentacije. Istrazivači ipak tvrde da najviše maloljetnih delinkvenata posjeduje ispodprosječnu i prosječnu inteligenciju⁴⁹.

Da li je nivo inteligencije nedelinkvenata drugačiji? Nama, na osnovu zakona vjerovatnoće, izgleda da nije. Istina, jedan pokazatelj upućuje i na suprotno shvatanje. Inteligencija je značajan faktor uspjeha u školi i obrazovanja uopšte. Škalski programi su, po pravilu, konstruisani na osnovu prosječnih sposobnosti određenog uzrasta. Oni koji nisu uspjeli da savladaju te programe i pobegli su od škole, ako nije bilo drugih uzroka, niže su inteligencije. Ipak, čak i ako većina maloljetnika delinkvenata spada u red prosječno

⁴⁷ Kunderović dr Miro: Zamke adolescencije, RKSSO BiH, Centar društvenih aktivnosti, Sarajevo, Petrović, Milica: Ličnost u etiologiji delinkvencije, str. 175-201.

⁴⁸ Tahović dr Janka: Problem maloljetnika u krivičnom pravu, Anal Pravnog fakulteta u Beogradu, 1955., str. 300-305.

⁴⁹ Rot dr Nikola: Psihologija ličnosti, IX izdanje, Zavod za udžbenike nastavna sredstva, Beograd, 1971. str. 71.

inteligentnih i one niže inteligencije, ne može se tvrditi da među njima nema i onih visoke inteligencije, sa harizmatičnim osobinama i sposobnostima vođa i organizatora.

19) Emocionalna nezrelost bitna je osobina adolescenata koja se manifestuje kao emocionalna preosjetljivost, labilnost, sugestibilnost i sklonost ka imitacijama, kao i kroz slabu adaptabilnost."...Adolescenti traže nešto novo, a često ni sami ne znaju šta hoće, ali to hoće odmah" ... "nastoje da sredinu prilagode sebi, radije nego da se njoj prilagođavaju..." Istrazivači ističu emocionalnu nezrelost kao važan faktor delinkventnog ponašanja⁵⁰, a najstalnijim mehanizmom delinkvencije smatra se emocionalna labilnost⁵¹.

20) Ličnost maloljetnih delinkvenata u većini slučajeva karakterišu egocentričnost, samoprecjenjivanje, osjećanje inferiornosti s kompenzatornim elementima, nedostatak osjećanja odgovornosti, odsustvo pozitivnih stavova prema najbližim članovima porodice i prema društvenim ustanovama. Također je uočen nesto nizi stepen inteligencije, psihopatske crte, emocionalna labilnost, niži stepen tolerancije na frustracije, veća agresivnost, naglašena potreba za zabavom, putovanjima, seksualnim zadovoljstvima. Realizacija tih potreba zamišlja se sa manje napora i discipline. U cjelini, delinkventi su više opterećeni osobinama koje ne doprinose adaptaciji, sto delinkvenciju čini vjerovatnijom⁵².

Naime ostaje otvoreno pitanje da li svaki pojedinačni kandidat za maloljetničkog delinkventa i delinkventa ima vec izgrađene sve pobrojane osobine ili ih oni imaju kao skupina - "delinkventska populacija". Ako ih ima svaki pojedinac - kandidat za delinkventa, odnosno delinkvent, ima li smisla očekivati pozitivne rezultate i prevencije, odnosno preodgoja i socijalne rehabilitacije? Nama izgleda, na osnovu dosadašnjih saznanja i iskustava, da se tu još ne radi o stabilizovanim osobinama jer su u pitanju adolescenti te da se djelovanjem na predispoziciji ličnosti u određenim okolnostima može znatno uticati. Ovo utoliko prije što i one imaju u osnovi iste potrebe kao i nedelinkventi, s izuzetkom onih koji su psihički poremećen, i tretiramo kao bolest koju treba liječiti.

21) Buđenje zadovoljenje seksualnosti spada u najvažniji probleme adolescenata i ima odlučujući značaj za njihov razvoj i odnose između mladića i djevojaka. U tom procesu susreću se sa sukobom socijalno-moralnog kodeksa i prakse zadovoljavanja seksualnih nagona, susreću se sa razočarenjima, neuspjesima i doživljavaju lične potrese. Ta iskustva utiču na formiranje vjere u čovjeka i na sisteme orijentacionih vrijednosti. Znatan dio delinkvenata je naglašeno

⁵⁰ Kunderović dr Miro, citirano djelo, str. 28-29.

⁵¹ Zvonarević, Mladen: Socijalna psihologija, Zagreb, 1976.

⁵² Petrović, Milica: prijestupništvo maloljetnika - kako nastaje i kako ga sprečavati. Zbornik Instituta za kriminološka sociološka istraživanja, god. V, Beograd, 1976., br. 5, str. 283.

zainteresovano za suprotni spol.⁵³ Pod djelovanjem spoljnih faktora (npr. prostitucija u porodici, preljuba i promiskuitet, filmovi, itd.) seksualnost može da se javlja kao veoma jak podsticaj za maloljetničku delinkvenciju.

O opisanim momentima pisali smo u prethodnom tekstu, a s izloženim stavovima smo saglasni. Međutim, ovdje nedostaju obrade takvih pojava kao sto su homoseksualizam (muški i ženski) i pedofilija i drugi oblici neprirodnih seksualnih pojava (seksualnih devijacija) kao i ljubav između ličnosti suprotnih spolova u oba usmjerenja: kao faktora uključivanja u delinkvenciju, ali još više kao faktora borbe protiv delinkvencije i rehabilitacije delinkvenata.

22) Presudan značaj za formiranje ličnosti maloljetnika ima njihov socijalni razvoj, i ako se smatra da je ličnost biosocijalna pojava. S obzirom da socijalno sazrijevanje adolescenata pocinje u porodici, uočavanje raskoraka između onoga šta roditelji zaista misle i onoga šta u stvarnosti ispoljavaju, može da izazove socijalnu neusklađenost uz konflikt sa roditeljima ili jednim od roditelja. U socijalnom sazrijevanju utiče škola kroz koju se stiču saznanja o zavisnosti od pojedinaca od društva. Tokom rane adolescencije, koja je bitan period izgradnje osnove za prihvatanje socijalnih normi, veoma veliku ulogu imaju vršnjaci čijim se zahtjevima i očekivanjima podređuju zahtjevi i očekivanja roditelja. To može uz djelovanje dodatnih faktora da dovede do socijalne neprilagođenosti i neusklađenosti i, preko odsustva odgovornosti za vlastito ponašanje do delinkvencije.

Naša prethodna razmatranja o djelovanju porodice, škole i vršnjaka razlikuju se od ovdje izloženog stava. Nasuprot stavu o potpunom poništavanju uticaja porodice i škole, mi zastupamo stav o konkurenciji uticaja porodice, škole, uticaju grupe vršnjaka. Također, umjesto shvatanja grupe vršnjaka kao potpuno autonomne, mi nju shvatamo kao grupu koju čine pojedinci koji su istovremeno izloženi uticaju porodice i škole. Grupe vršnjaka se ne mogu poistovjetiti sa preddelinkventnim grupama koje isključivo negativno djeluju. Naprotiv. Znatno su veći negativni uticaji mješovitog uzrastnog sastava u kojima djeluju i ličnosti s iskustvima delinkventnog i devijantnog ponašanja koji ga afirmišu. Mi ovim ne osporavamo ulogu grupe vršnjaka u procesima socijalizacije, ali se protivimo prenaglašavanju njene uloge posebno uloge podsticaja na delinkventno ponašanje.

23) Svi važniji motivi, biološki i socijalni, mogu da djeluju dvosmjerno: da usmjeravaju ka socijalno prihvatljivom i socijalno neprihvatljivom ponašanju. Među motive kriminalnog ponašanja (dakle i delinkventnog) neki istraživači su svrstali :

⁵³ Žlebnik dr Leon: Psihologija djeteta i mladih, str. 162.

1. motive koristoljublja koji su osnov za krivična djela; krađa, teška krađa, ucjena, ubistvo , pronevjera, falsifikat; a emocionalni elementi su: strah, eventualni stid; stepen svjesnosti je umišljaj, namjera, a može biti i osjećaj prisile - kleptomanija, ili navike - sitne krađe po robnim kućama;
2. osveta (ubistvo, paljevina, trovanja, emocionalni elementi su: ljubomora , zavist, srdžba, poniženje, uvreda ; postoji umišljaj i namjera)
3. pomoć drugima (kod eutanazije, lažnog iskaza, emocionalni elementi su: kažnjavanje i ljubav; postoji namjera, umišljaj, navika);
4. dužnost (kod političkog kriminaliteta; postoje ponos tastina kao emocionalni elementi; postoji umišljaj i namjera);
5. odbrana sebe ili drugih (tjelesne povrede, tuče, ubistvo; emocionalni elementi su srdžba, strah, ljubav; postoji umišljaj i namjera);
6. seksualno sazrijevanje (kod zavođenja, silovanja, bludnih radnji; emocionalni elementi su: ljubav, ljubomora , stid; postoje namjera i umišljaj);
7. znatiželja (bjekstvo od kuće, bjekstvo preko granice; emocionalni elementi su osjećaj dosade, usamljenosti, podsvjesne afektivne tendencije)⁵⁴.

Prikazane klasifikacije imaju znacjnu informativnu vrijednost, ali je prilično nepotpuna. Npr.: znatiželja nije jedini ni primarni motiv bjekstva od kuće i preko granice, naročito za starije maloljetnike i mlade punoljetnike. Dakle, prilikom samoodbrane i odbrane drugih ne mora postojati umišljaj, već može biti nagon za samoodržnjem , pomoć drugima može podrazumijevati i krađu i prikrivanje dokumenata, itd.

U ovoj skali naročito nedostaju motivi za ponavljanje delikata usprkos preduzetih mjera i sankcija (poštrenih u slučaju recidivizma). Dodajmo i da ponuđena klasifikacija više odgovara delinkvenciji i kriminalu uopće.

⁵⁴ Ibid, str. 168.

3. Specifičnosti maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini

Maloljetnička delinkvencija se, u načelu, odigrava na svim državnim teritorijama svijeta i u svim ljudskim društvima na istim bitnim osnovama, a bitni podsticaji su im također u osnovnom, isti. U praksi ipak postoje velike razlike. Izvori razlika su u različitim situacijama konkretnih društava, što podrazumijeva razne nivoje ekonomskog i socijalnog razvoja, razne veličine državnih teritorija, razne veličine gradova - stepen urbanizacije, različitost tradicije, društveno i političko uređenje, pravni sistem, itd. Ove razlike dovode do manje ili više uočljivih nijansi između polariteta u normalnim, mirnodopskim stanjima. Najveće razlike ipak se ne javljaju na osnovu izloženih svojstava, već na osnovu konkretne situacije koja je ili redovna, mirnodopska, bez kriza; ili je mirnodopska, uglavnom normalna uz određene teškoće i krize; ili je vanredna, ratna ili revolucionarna. I u ratnim situacijama javljaju se znatne razlike između vojno-ekonomskih jakih i slabijih, između onih na čijoj se teritoriji vodio rat (ratne operacije) i onih koji su toga bili posteđeni. U najtežu situaciju dospijeva stanovništvo zemlje unutar koje se odigrava revolucija ili se vodi rat. Najteži oblici rata po stanovništvo su u zemljama u kojima sukobljene strane nisu strogo teritorijalno razgraničene, u kojima nema mnogo mješovitih brakova sa djecom, u kojima je privreda u međusobnoj zavisnosti, za koje ne postoji veliki interes spoljnih sila koje se ne miješaju u unutrašnje tokove, prema čijim teritorijama ne postoje spoljne pretenzije i čije su političke vode (političke vode sukobljenih strana) dovoljno

mudre da, kada već nisu mogle da izbjegnu oružani sukob, brzo shvate istinske interese vlastitog naroda i granice mogućeg, te da brzo postignu sporazume uz najmanje štete i stradanja. Patnje i stradanja se nikada u narodu brzo ne zaboravljaju pogotovu ako se mogu povezati sa tradicijom, ako se elementi sukoba podržavaju spolja i iznutra i pogotovu ako u sukobu arbitrira spoljna velika sila. Tada sukob koji je navodno završen i dalje tinja u svijetu i sjećanjima i može se obnoviti. Ako se narodi u historijskoj svijesti sjećaju odnosa gospodara osvajača i silom pokorenih, ako se sjećaju nasilnika i žrtava, ako pripadaju različitim nacijama i religijama (konfesijama), ako imaju matičnu državu s kojom se graniče i kojoj teže da se pripoje, situacija je utoliko teža, ali i utoliko povoljnija za svaku vrstu delinkvencije - pogotovu maloljetničku.

Izloženim, vladajućim stavovima mi bismo dodali i sljedeće: rat je izuzetno snažan i veoma širok podsticaj i uvjet delinkventnog ponašanja; migracije razne vrste takodje moramo ubrajati u značajane izvore podsticaja i uvjeta za delinkventno ponašanje.

Dodajmo još da uvjeti i podsticaji za maloljetničku delinkvenciju ne djeluju podjednako na potencijalne delinkvente muškog i ženskog spola, kao i na mlade i starije maloljetnike. Ove razlike su istraživane i poznate te nema potrebe da ih ovdje šire razmatramo.

Rat, kao društvena pojava, ma kako bio definisan i ma kakav bio, donosi ubijanje i sakrćenje ljudi, disfunkcije u sistemu, razaranje privrede i drugih dobara, poremećaje u porodicnom i svakodnevnom životu, afirmaciju podjela na neprijatelje, borce protiv naprijatelja i izdajnike. Heroji koji se nameću kao uzori su oni koji su u ratu nanijeli najviše "gubitaka neprijateljskim snagama" i nanijeli najviše materijalne štete. Ratna propaganda i satanizacija strane u sukobu ustupa mjesto istini. Principi humanosti dobijaju protivrječna i iskrivljena značenja. Nastaje visok stepen nesnalaženja u moralno-etičkom, vrijednosno orijentacionom sistemu.

Rat u Republici Bosni i Hercegovini, uz veoma veliko učešće i uticaj velikih sila i međunarodnih organizacija, spada u ratove koje dovode stanovništvo u veoma teška i dugoročna iskušenja. Mi ćemo se ovdje baviti samo, aspektima koji neposredno utiču na osnove i podsticaje maloljetničkog kriminala.

Prvi, veoma snažan ratni osnov i uticaj je razaranje prethodno postojećeg društveno-ekonomskog i političkog sistema vrijednosti. Ma kako pozitivno vrednovali stvaranje posebne, samostalne, suverene države polazeći od nacionalnih i drugih interesa, ne može se poreći da je rat demonstrirao oružano nasilje kao sredstvo rješavanja problema. Djeci koja dožive i prežive rat nikakva objašnjenja ne mogu istisnuti uz svijesti i osjećanja da je sila sredstvo, uspješno sredstvo, rješavanje problema - samo ako je dovoljna. Rat je pokazao i da se za nanijeta

stradanja drugima ne mora uvijek odgovarati. U ovom momentu ne možemo precizno odgovoriti koliko je djece i adolescenata bilo izloženo iskustvima zla niti je od tada prošlo dovoljno vremena da bi se dugoročnijim i panel istraživanjima. Naučno saznanje neposredne i posredne posljedice veoma raznovrsnih ratnih i poratnih iskustava.

Drugo, rat je široko rasijao oružje i učinio ga dostupnim svakom ko je za njegovo pribavljanje zainteresovan. Tokom rata djeca lako uče kako se rukuje oružjem i lako se privikavaju na njega. Time je ostvaren jedan od važnih uvjeta za djela uz upotrebu oružja (oružana pljačka, ubistvo, međusobni obračuni uz upotrebu oružja, nanošenje povreda oružjem, nemamjernih i namjernih, prijetnja i zastrašivanje oružjem, itd). Istovremeno, nastala su dva uvjeta za maloljetničku delinkvenciju i maloljetnički kriminal: prvo, omogućeno je brzo širenje maloljetničke delinkvencije obuhvatanjem sve većeg broja lica i sa sve manjom starošću. Nije više važno da li si jači ili slabiji, već imaš li kvalitetno i dovoljno ubojito oružje i kako njime rukuješ. Ni u jednoj zemlji u kojoj nije bilo rata, ne dolazi se ni približno tako lako do oružja.

Treće, rat je mnoge domove razorio, a mnoge prognao iz njihovih domova. Zauzimanje ispraznjениh kuća i stanova dobija karakter prirodne samokompenzacije. Samoodržanje u određenim prilikama zahtjevalo je od ličnosti "da se snađe". Takve prilike i iskustva vezana za njih zaista su dobri osnovi i podsticaji da se postovanju privatne i druge svojine ne pridaje značaj. Samovoljno prisvajanje tuđe svojine ne doživljava se više kao nelegalan, protivpravan i kažnjiv čin, već kao postupak izazvan višom i važnijom potrebom i opravdan višom vrijednošću. Jednom nastao takav običaj pod pritiskom egzistencijalne nužde lako se pogrešno interpretira i dobija konotaciju "ako je on mogao to veliko, zašto ja ne bih mogao manje." Za razvoj maloljetničkog kriminala, ova djeluje podsticajno jer, u izvjesnom smislu otklanja ili ublažava barijere ("kočnice") savjesti i morala.

Četvrto, rat je stvorio mnogo deficijentnih porodica na razne načine: jedan ili oba roditelja poginula, rat izaziva i razvode brakova, itd. Ako je tačno da u mirnodopskim uvjetima između jedne trećine i jedne polovine maloljetnih delinkvenata potiče iz deficijentnih porodica, onda u znatno težim ratnim i poratnim uvjetima raste i broj delinkvenata iz njih po dva osnova: provo, raste (znatno) učešće takvih porodica u ukupnom broju porodica; drugo, brojni su i jači podsticaji na maloljetničko devijantno ponašanje.

Peto, stradanja u ratu, nedostatak životnih namirnica, lijekova, pogoršani uvjeti stanovanja, stresovi i strahovi, itd. dovode do umnožavanja porodica sa fizičkim i(ili) psihički teže oboljelim članovima. Ovo i dalje pogoršava ukupno hrđavo stanje porodice.

Šesto, ratno razaranje privrede i apsolutno osim ponašenje društva ostavilo je mnoge bez posla, tako da se umnožio broj porodica bez i jednog zaposlenog. Ako je to jedan od osnova i uvjeta za maloljetničku delinkvenciju, onda je taj osnov i uvjet ispunjen.

Sedmo, na određenim dijelovima teritorije škola nije redovno ili čak nikako radila, te nije ni vršila svoje funkcije. Ona, štaviše, nigdje i nije normalno radila, a pitanje je koliko i pod kojim uvjetima one i sada rade.

Osmo, rat i ratne operacije doveli su do raznovrsnih migracija. Prvo, rat je stimulisao migriranje u inozemstvo uoči rata. Potom, tokom rata se javila prinudna (prisilna) migracija u tri vida: prvo, unutrašnja migracija, koja se odigrava kao sklanjanje od ratne opasnosti (privremeno ili trajno) i(i)lja kao preseljavanje na teritoriju na kojoj u većini žive pripadnici iste nacije i vjeroispovijesti; drugo, izbjeglištvo unutar zemlje i u inozemstvo, i treće, iseljavanje stanovništva. Šta to za jednu zemlju, narod i naciju znači, ovdje nećemo komentarisati. Konstatovat ćemo samo da svi spomenuti u novoj sredini, a u vanrednim okolnostima, moraju da se adaptiraju. To ne ide uvijek i, ne završava se uvijek uspješno. Djeca i adolescenti mogu u tim procesima da izazove mnogo teskoća - ali i da reaguju preosjetljivo i neprilično. To je vrlo podsticajna osnova za maloljetničku delinkvenciju.

Deveto, ratne posljedice i tranzicija u toku u Bosni i Hercegovini mogu kod određenog broja ljudi, a posebno maloljetnika, da stvari utisak besperspektivnosti. Ako sve više ljudi ostaje bez posla, a sve manje uspijeva da se zaposli, nameće se pitanje: čemu škola, trud, disciplina, itd.. A odgovor je, nerijetko - delinkventno ponašanje.

Deseto, raskorak između primanja zaposlenih i opće prihoda stanovništva i troškova života sve je veći. Siromaštvo i veliko siromaštvo, karakteristika je većine života porodica. Siromaštvo se, po pravilu, opravdano ili ne, povezuje sa maloljetničkom delinkvencijom.

Jedanaesto, zbog karakteristika Bosne i Hercegovine kao države (dva entiteta i Brčko Distrikt) ne postoji dovoljno usaglašen, jedinstven pravni sistem i sistem vrijednosti, što otežava jedinstvenu prevenciju i jedinstvenu kurativu, jedinstvenu i jedinstveno organizovanu trajnu aktivnost protiv maloljetničke delinkvencije. Osim navedenog, ni pravni sistem nema sve potrebne karakteristike unutrašnjeg konceptualnog normativnog jedinstva i efikasne primjenjivosti. Iako Dejtonski sporazum obavezuje na propise i njihovo praktikovanje po najvišim međunarodnim standardima, nije moguće izbjegći bar nekoliko sljedećih momenata.

(1) mnoga rješenja u važećim zakonima i drugim propisima preuzeta su ili se oslanjaju na normativno-pravna rješenja SFRJ i SR Bosne i Hercegovine. Otuda neusuglašenost i nedovoljna primjerenošć normi savremenoj situaciji;

(2) društveno-ekonomска ситуација не омогућава примјену "највиших међunarodних стандарда";

(3) kadar у постојећим институцијама, организацијама, установама, јавним службама знатним дијелом образован је у СФРЈ и СР БиХ па отуда и неуједнаћеност поступака, што уноси одређenu nesigurnost.

Dvanaesto, prisustvo међunarodnih војних snaga, i pored njihove relativne izdvojenosti, сastavom, položajem i ponašanjem nekih od njih, u uvjetima siromaštva, podstiču fantazije i avanturizam maloljetnika, kontakte sa drogom, prostitutiju, nedozvoljenu trgovinu i slično.

Ovih dvanaest tačaka izražavaju bitne odredbe specifičnosti osnova i uvjeta maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini. One jasno govore da nije riječ samo o intenzitetu djelovanja općih osnova i uvjeta ili o obimu njihovih rezultata već se radi i o kvalitativnim odredbama. Te kvalitativne odredbe vezane su za rat, daju dvije kvantitativne posljedice: prvo, širi se maloljetnička delinkvencija i donja starosna granica; drugo, povećava se učešće težih djela u ukupnom broju delinkventnih djela.⁵⁵

⁵⁵ Ovo poglavlje zasnovano je na obavještenjima u sredstvima javnog informisanja i na ličnom uvidu u praksi.

III OBLICI I SDRŽAJI MALOLJETNIČKE DELINKENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Oblike i sdržaj maloljetničke delinkvencije kriminolozi u svojim istraživanjima obično svrstavaju u fenomenološke karakteristike kriminaliteta. Shvatanja da je moguće odvojeno posmatrati etimološke karakteristike pokazalo se samo djelimično ispravnim. U prethodnoj glavi, prilikom razmatranja društvenih osnova i uvjeta maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini, pokazalo se da se osnovi i uvjeti ne mogu shvatati kao uzroci, a da se uzroci, uvjeti i osnovi ne mogu posmatrati nezavisno od sadržine i oblika delikata - delinkventnog ponašanja. Osim toga, kriminolozi, i pored svih namjera i težnji, skloniji su da razmatraju, u prvom redu, maloljetnički kriminal, dakle teške i najteže prestupe opasne po društvo i pojedince. Za razliku od njih, mi posmatramo maloljetničku delinkvenciju kao višeetapni proces socijalne ugroženosti i posljedica te ugroženosti po maloljetnike. Ponavljam: maloljetni delinkventi i maloljetni kriminalac nisu jednostavno dati, nisu nastali sami po sebi, ni proizvod već nastajali kroz proces raznovrsnih ugroženosti prema kojima nije uslijedila blagovremena adekvatna socijalna intervencija.

1. Maloljetnička delinkvencija u Bosni i Hercegovini kao oblik ispoljavanja potreba za raznim oblicima socijalne zaštite i pomoći

U ovom razmatranju socijalnu ugroženost shvatamo veoma široko - počev od egzistencijalne, materijalno-fizičke, psihičke, moralne, intelektualno-obrazovne i odgojne

ugroženosti. Pod socijalnom ugroženošću ne shvatamo samo prisilu, prinudu, nametanje, uticanje lošim primjerom i navođenja na određeno negativno ponašanje - što sve ubrajamo u oduzimanje i ograničavanje osnovnih ljudskih sloboda i ljudskog razvoja (u dva smisla : u smislu razvoja čovjeka - djeteta kao ličnosti i u smislu pozitivnog, humanog razvoja kojim se postiže odgovarajuće mjesto u društvu) već pod socijalnom ugroženosću podrazumijevamo i odsustvo odgovarajućih nastojanja da se izgrade neophodni uvjeti za pozitivan razvoj ličnosti socijalizovane na pravi način. Pojam socijalizacije sadrži mnoge veoma pozitivne odrednice, ali je njegova suština u privikavanju ličnosti da usvoji i primjenjuje u praksi pravila ponašanja koje je društvo propisalo.⁵⁶ To je neophodno da bi društvo moglo da opstane i funkcioniše i da bi pojedinac u njemu bio u odgovarajućem položaju koji mu omogućava zadovoljavanje potreba. Međutim, ni u jednom društvu do sada sam proces socijalizacije nije dovoljno razriješio problem potrebe za afirmacijom. Predviđa se da socijalizacija ne afirmiše potpunu slobodu i nezavisnost ličnosti (što je vise poetska figura nego moguća stvarnost), već da se njome čovjek prilagođava zahtjevima postojećeg organizovanog i institucionalnog društva. Afirmativan odnos prema nužnim procesima socijalizacije ne saopćava da socijalizacija sadrži ograničenja, prinudu i prisilu i da je u određenim odredbama suprotna ljudskoj prirodi, posebno radoznalosti, težnji za novim i protivljenju nametnutog . Otuda pobuna čovjeka, grupa, itd. je prirodan sastavni, rekli bismo, strukturalni dio socijalizacije. To ne može biti sporno, ali je otvoreno pitanje oblasti - sadržine i forme - i naročito mjere.

Maloljetnička delinkvencija je pobuna protiv izvjesnih činilaca socijalizacije maloljetnika. Druga tvrdnja je da su maloljetnici u toku socijalizacije njenim načinima ili oblicima suprotstavljanja socijalno ugroženi. Na opravdanost ove dvije tvrdnje ukazuju kako sadržaj i forma delikata, vremena , mjesta i učestalosti njihovog događanja tako i osnovi, uvjeti i podsticaja na delinkventno ponašanje.

Podsjetimo se, kao osnovi i podsticaji maloljetničkoj delinkvenciji navode se: nedostaci porodice i to:

- a) siromaštvo koje ne zadovoljava ni osnovne potrebe djeteta-adolescenta. Nasuprot tome ističe se preobilje i neumjereni trošenje;
- b) loši uvjeti stanovanja;

⁵⁶ Knežić, Branislava: Metode mjerena učešća obrazovanja u procesu resocijalizacije, FPN, Beograd, 2000, str. 54-70;

Bauman, E. (Bauman, E.): Three Remarks on Contemporary Educational Problems, The Polish Sociological Bulletin, No.1., 1966., str. 88 i „...socijalizacija se tumači kao proces u kojem se individua ospozobljava da razlikuje standarde i da vrši selekciju, da bi mogla uspješno da se prilagođava raznolikim situacijama u koje je život dovodi i višestrukim ulogama koje često mora da obavlja istovremeno.“

- c) nezaposlenost roditelja jednog ili oba);
- d) nizak status posla koji roditelji(i) obavljaju) i nizak status u zaposlenju;
- e) previše - veći broj djece;
- f) neobrazovanost ili nisko obrazovanje;
- g) loš odnos između roditelja;
- h) loš odnos roditelja prema djeci;
- i) socio-patološke pojave u porodici;
- j) bolest u porodici i
- k) nepotpuna porodica.

Analiziramo li ovdje navedene uvjete porodičnog života djeteta - adolescenata, nameće se zaključak da su svi oni živjeli izloženi jače ili slabije izražene socijalne ugroženosti. Ne može se oteti utisku da je adolescentna socijalna intervencija mogla bar da ublaži rast i težinu maloljetničke delinkvencije.

Slično je i sa djelovanjem škole. U literaturi se tvrdi da je slab uspjeh u školi osnovni uzrok delinkventnog ponašanja polaznika škole, a da je slab uspjeh posljedica nedovoljne inteligencije učenika, obrazovno-odgojnih programa koji su preteški te ih učenici ne mogu savladati niti im se uspješno prilagoditi , netrpeljivost između nastavnika i učenika, privilegovanost nastavničkih mišljenja, neadekvatno kažnjavanje učenika, itd. Ovome se mogu dodati još mnoge izloženosti učenika koje se ne mogu smatrati direktnom posljedicom rada škole. Međutim, ako izložen opis nije jednostran i pretjerano pristrasan (što je lako moguće), onda su sva djeca - adolescenti na koje se prikazane situacije odnose u stvari žrtve socijalnih okolnosti kojima je bila neophodna socijalna intervencija. Dok svaka porodica nema svog socijalnog radnika, pedagoga i psihologa, škola to ima⁵⁷ ili može imati njihove usluge preko centara za socijalni rad.

Do sličnih rezultata bismo došli i analizom situacije maloljetnih delinkvenata u susjedstvu, druženju i uopće u okruženju. Jer, kada je neko već delinkvent, on privlači potencijalne kandidate i uvlači ih u delinkvenciju.

Ma koliko uvažavali izložene činjenice i shvatanja i ma koliko se slagali sa konceptom maloljetnog delinkventa - žrtve, lica u „stanju socijalne potrebe“, ne može se sve pripisati okolnostima i u potpunosti oslobođiti odgovornosti delinkvente koji svojim delinkventnim ponašanjem druge nedužne ljude pretvaraju u žrtve. Dakle, socijalna intervencija mora

⁵⁷ Uobičajeno je da u školama sa većim brojem učenika (potpuna osnovna osmogodišnja škola) ima stručni tim sastavljen od školskog pedagoga i socijalnog radnika - ili samo jednog od njih.

(treba) da sadrži činioce preventive (upozorenja, uputa i emocionalnog rasterećenja) prije djela; poslije učinjenog djela socijalna intervencija ima veoma težak i krupan zadatak da sprječi ponavljanje istog ili činjenje novog delikta. Po mogućnosti zadatak je ispravljanje posljedica delikta. U svim slučajevima se podrazumijeva primjena odgojno-obrazovnih mjera, ali je otvoreno pitanje gdje, ko kako, kao i kojom procedurom doći do adekvatne socijalne intervencije.

1.1. Nekriminalni oblici društveno neprilagođenog ponašanja

Pod nekriminalnim oblicima društveno-neprilagođenog ponašanja podrazumijevamo ponašanje koje nije u skladu sa društvenim normama i u društvu podliježe moralnoj osudi, protivljenju i kritici, ali sam čin ne ugrožava nikog neposredno - ničiju imovinu, ničiji fizički integritet ili život, pa ni ničiji ugled ili čast. Ipak treba napomenuti da i ova činjenja mogu, neposredno, da izazovu velike nevolje i nepredviđene teške posljedice. Također, moramo napomenuti da smo ovdje uvrstili i neka djela koja po nekim krivičnim zakonima spadaju u inkriminisana djela.⁵⁸

Nekriminalni oblici društveno neprilagođenog ponašanja najčešće su kod djece, s tim da sa uzrastom raste i broj djela sa kriminogenim elementima. Nije nužno da pritom broj djela nekriminalnih oblika opada.

Prvi, najraniji oblici nekriminalnog, ali društveno neprilagođenog ponašanja javljaju se u porodici i prema porodici. To su odbijanja poštovanja normi porodice. Njihov oblik je samovoljno korištenje dobara porodice radi zadovoljavanja vlastitih hirova, odbijanja savjeta roditelja, žrtvovanje zahtjeva roditelja za određenim ponašanjem, izazivanje konflikata u porodici, izazivanje konflikata između porodice i susjeda, itd. Izazivačko i uvredljivo ponašanje, samovoljni izlaski bez odobrenja i obavještenja roditelja, zadržavanje van kuće u neprimjereno vrijeme, samovoljna upotreba igračaka, odjeće i slično braće i sestara uprkos njihovim protestima, buka i galama u neprimjereno doba, itd. početni su oblici preddelinkventnog ponašanja najmlađe djece predškolskog uzrasta. Njima se može dodati i prisvajanje određenih predmeta koji pripadaju drugima, nasilničko ponašanje u igri, inačenje, itd. S obzirom na to da smo o ovome već ranije govorili, nećemo se na tome dalje zadržavati.

⁵⁸ UN su preporučile naziv „prestupništvo“, odnosno „prestup“ i „maloljetni prestupnik“ - i tzv. „Pekinškim pravilima“. Po njima: „Maloljetnik je dijete ili mlada osoba koja se, prema dotičnom pravnom sistemu, može u pogledu prestupa tretirati drukčije od odraslih; prestup je svako ponašanje (postupanje ili propuštanje) koje je kažnjivo po dotičnom pravnom sistemu; maloljetni prestupnik je dijete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršio (izvršila ili za koga/koju je utvrđeno da je izvršio/izvršila prestup“. Po našim shvatanjima prestupnik je neko za koga je na adekvatan način utvrđeno da je počinio prestup.

Sa polaskom u školu svi pobrojani oblici društveno-neprilagođenog ponašanja mogu se zadržati i njome pridodati novi. Po svom sdržaju oni mogu biti protest protiv karakteristika porodice i stanje u njoj, kao i protiv situacija u školi, ali mogu biti naglašena demonstracija ličnih predispozicija stimulirano okruženjem. Najčešće oblici neprilagođenog ponašanja u školi su: kasnjenje sa dolaskom u školu na početak nastave, kašnjenje s odmora, neopravdano izostajanje sa časova, nepažnja na časovima, remećenje reda na časovima, odbijanje komunikacije sa nastavnikom ili pokazivanje netrpeljivosti prema njemu, nepristojno izražavanje, uz upotrebu pogrdnih riječi, neizvršavanje školskih zadataka (ne radi domaće zadatke i ne uči), arogantan odnos prema školskim drugovima, destruktivno ponašanje prema imovini škole i imovini školskih drugova, itd. - da bi to kulminiralo napuštanjem škole.⁵⁹

Prisvajanje manje vrijednih predmeta svojih školskih drugova vec ima karakter ulaženja u krađu.

Starija djeca, od 10 do 12, odnosno do 14 godina već se mogu približiti lakšim oblicima prijestupništva. U stvari, neki oblici društveno neprilagođenog ponašanja imaju i elemente oblika lakšeg prijestupništva. Tako se, u određenim slučajevima koriste (čak unajmljuju bebe i sasvim mala djeca) za prošnju. Docnije se javljaju i djeca koja samoinicijativno prose na razne načine, počev od nasrtljive molbe do kamćenja uz vrijeđanje onoga koji ne udovoljava njihovo molbi, sve do prividnog, odnosno veoma nasrtljivog prodavanja raznih stvari.

U tom uzrastu formiraju se stvarni osnovi za maloljetničku delinkvenciju. Po pravilu, 12 godina je uzrast nastajanja puberteta - fizičkog i spolnog sazrijevanja. To je doba u kome počinje adolescencija s mnoštvom unutrašnjih novih psihofizičkih problema i pitanja, u socijalnoj sferi - i najpogodnije za uključivanje u proces devijantnog ponašanja. Kako smo u ranjem tekstu već izložili bitne probleme vezane za seksualnost, ovdje ćemo samo pobrojati neke forme uključenja djece u seksualno naprilagođeno, po široj definiciji koju smo prihvatili, delinkventno ponašanje. Prvo, to je privremeno uključivanje u seksualni život. Drugo, to je realtivno često mijenjanje partnera. Treće, održavanje donosa sa više partnera istovremenno. Četvrto - učestvovanje u određenim oblicima grupnog seksa i orgijanja - što je povezano sa korištenjem alkohola, duhana i u mnogim slučajevima, droge. Peto je poluprostitucija - povremeno pružanje seksualnih usluga radi određene koristi - što je samo korak do prostitucije kao zanata. Posebno teški oblici seksualne delinkvencije je stupanje u neprirodne seksualne odnose kao što su to odnosi sa istospolnim partnerima. Sa pojavom razvojem pedofilije javljaju se i odnosi između djece i odraslih. Mada se u nas ne može još

⁵⁹Do podataka o oblicima neprilagođenog ponašanja učenika u školi došlo se do konsultacija sa više nastavnika u osnovnoj školi i uvida u izrečene ocjene ponašanja učenika.

govoriti o organizovanom pružanju seksualnih usluga pedofila (što može imati za posljedice i smrt maloljetnika), slučajevi podvođenja i posredovanja nisu isključeni. Ovdje smo napravili jasnu razliku između podvođenja i posredovanja. Pod podvođenjem podrazumijevamo dovođenje maloljetnika u punu zavisnost i njegovu zloupotrebu radi sticanja materijalne koristi. Posredovanje shvatamo kao blagi oblik podvođenja koji može imati dva osnovna varijeteta: a) posredovanje kao faza u podvođenju - u kojoj treće lice posreduje između podvodača i korisnika usluga prenošenjem informacija i(i) uspotavljanjem kontakta ; b) posredovanje između profesionalne prostitutke (bilo kog spola) ili poluprofesionalke i klijenta. Osim ovoga, u posljednje vrijeme javljaju se i novi oblici devijantnog ponašanja na tržištu seksa: maloljetnici se pojavljuju kao ponuđači seksualnih usluga bez upotrebe svog spolnog organa ili samo sa njegovom djelimičnom upotrebom (nprimjer: prilikom oralnog seksa). Ovako veliku pažnju oblicima devijantnog - neprilagođenog ponašanja maloljetnika posvetili smo iz dva veoma važna razloga: prvi, roditelji, staratelji i nastavnici u školi često ne mogu da otkriju ili kasno otkriju spomenuto ponašanje; drugi razlog je društvena opasnost od ovog oblika delinkvencije i njegova povezanost sa svim drugim porodicama i oblicima devijantnog ponašanja. Dodajmo tome da je ovaj oblik devijantnog ponašanja posebno podstaknut seksualnim nagonom⁶⁰i radoznalošću, kao i potrebom za samoafirmacijom. U stvari, prerano puštanje konzumiranje alkohola je demonstracija legalnih obilježja odraslosti. To javno čine, kako u porodici tako i na javnim mjestima, roditelji, učitelji i druga odrasla lica, te je lako ugledanje na njih.

Kučno-porodično potkradanje svrstali smo u nekriminalne oblike društveno neprilagođenog ponašanja. Ako to ne dobije karakter tajne navike, odnosno ako je to jedan ili samo nekoliko slučajeva sa čime se poslije upozorenja, kritike, ukazivanja ili druge porodične mjere prestaje, onda smo u pravu. Ali ako se sa time nastavi, ako je uspostavljen kontinuitet, to više nije nekriminalni oblik neprilagođenog ponašanja, već je to jedno od dva ozbiljna zla: a) ili je to začetak bolesti - kleptomanije; b) ili je početni oblik maloljetničke delinkvencije - kriminala koji prerasta u najčešći oblik maloljetničke delinkvencije - u delikte protiv svojine i imovine, a manifestuje se kroz razne vrste krađa - sve do razbojništva .

U kućnom-porodičnom potkradanju sadržane su mnoge negativne odredbe društvenog odnosa i ponašanja, kao i mnoge negativne odredbe ličnosti. Prvo, evidentno je odsustvo poželjne društvene svijesti i pozitivnog odnosa prema moralu; evidentan je nedostatak

⁶⁰ Vidi dijelove u: Sternberg, K. J; Lamb, M. E. And Hershkowitz, J.: Child sexual abuse investigations in Israel, Criminal Justice and Behavior, Newborn Park, 1996.; Milosavljević, M. I dr.: nasilje nad djecom, FPN, Beograd, 1998.; Lamon-Maršal V. I Fernandez, J. M: (Lamont-Marshall, W. And frnadez,Y. M.) Sourcebook of Treatment Programs for Sexual Offender, Toronto, 1998.

uvažavanja porodice kao specifične osnovne, srodničke interesne grupe i odsustvo svake solidarnosti sa porodicom i njenim članovima. U tom ponašanju nesporno je sadržan egoizam i bezobzirnost počinjocu, čak se može očekivati i njihov daljnji rast. Evidentno je da u ovakvim slučajevima nije dovoljna samo intervencija porodice, pogotovo zato što se ona već pokazala nedovoljno sposobnom za to već i zbog sklonosti da prikriva takvo ponašanje djeteta - maloljetnika težeći da zaštiti kako dijete - maloljetnika, tako i vlastitu čast i ugled.

Da rezimiramo sljedećim stavovima:

(1) u neprilagođena ne kriminalna ponašanja mogu se ubrajati veoma mnoge radnje i postupci, počev od najobičnije neposlušnosti djece, preko ponašanja kojim se izražava neuvažavanje ostalih i potcenjivanje društvenih vrijednosti, što se u običnom govoru naziva neodgojenim i nepristojnim ponašanjem. Sva ta ponašanja su neprijatna, ali su u osnovi lišena prijestupničkih obilježja i ne predstavljaju veliku društvenu opasnost ni faktički, ni u perspektivi. To ne znači da ih ne treba suzbijati, ali to je prvenstveno zadatak porodice, škole i institucije socijalnog rada.

(2) Među društveno opasnije oblike kriminalnog ponašanja maloljetnika spadaju:

- a) potkradanje porodice;
- b) prerano započinjanje pušenja;
- c) prerano konzumiranje alkohola;

d) prerano upuštanje u normalne seksualne odnose, a još opasnije upuštanje u neprirodne odnose. Tu, osim homoseksualizma, ubrajamo i prerani i pretjerani promiskuitet, koji vodi raznim oboljenjima, prenošenju i širenju bolesti;

- e) svi oblici prostitutucije;
- f) bjekstvo iz škole;
- g) bjekstvo od kuće i
- h) skitnja.

Svi ovi oblici neprilagođenog ponašanja društveno su neprihvatljivi i po društvo opasni jer izazivaju negativne društvene efekte kako po počinjocu tako i po porodici i šиру društvenu zajednicu. Osim toga, svaki od njih sadrži elemente potencijalnog prijestupništva maloljetnika.

Očigledno je da porodica i škola nisu dovoljni za potpunu uspješnu intervenciju. Uloga institucija i ustanova socijalnog rada ovdje je od naglašene važnosti, a cijelishodno je razmotriti i sadržaje i domete propisa.

1.2. Lakši oblici prestupništva

Blažim oblicima prijestupništva shvatamo svaki oblik kršenja normi koje su utvrdili zakoni, a za koje su utvrđene najblaže kazne, odnosno kazne ispod dvije ili najviše pet godina za punoljetne delinkvente. U literaturi se najčešće izjednačavaju značenja termina prijestup, delinkvencija i kriminal.⁶¹ Mi u tom pogledu pravimo razliku. Prijestup je najopćiji pojam. On obuhvata sva ponašanja kojima se prestupa preko granice ovlaštenja - ograničenja propisanih normi, dakle i prekršajnih i krivičnih.

Delinkvencija u značenju šire definicije koju smo mi usvojili obuhvata čak i radnje, postupke i ponašanja koja nisu regulisana zakonima i drugim propisima, već je dovoljno da je ono regulisano i samo običajno ili uzusima. Kriminal je pojam najužeg značenja i odnosi se samo na kršenje normi krivičnog zakona. U navedenim značenjima smo i do sada koristili navedene pojmove-termine, a oslonac za to našli smo u zakonima Francuske i bivše Kraljevine Jugoslavije.

Za lakše oblike prijestupništva bitno je da, kada su maloljetnici u pitanju, može da bude izrečena odgojno-obrazovna mjera kojom se ostvaruje krivičnopravni postupak i primjenjuje se izvan specijalnih odgojno-popravnih institucija. To su ona ponašanja (djela) za koja se izriču mјere pojačanog nadzora, starateljštva, ukora i slično kao najstrožije mјere.

Među lakše oblike prijestupništva, svrstavamo one koje karakteriše mala društvena opasnost, odsustvo umišljaja i namjere, odsustvo učestalnosti, odnosno kontinuiteta, koje su prije ovih nestasluka i neozbiljnosti nego krsnja propisa. Tu spadaju:

- 1) sitne povremene krađe voća iz voćnjaka, bostana iz bostaništa, grožđa iz vinograda, i sl.
- 2) jednokratni pokušaji krađe predmeta veoma male vrijednosti (npr. slatkiša, cigareta, bižuterije i slično sa pijačnih tezgi, iz radnji ili samousluga);
- 3) skidanje određenih dijelova s automobila (npr. brisača) ili nanošenja manje štete;
- 4) ispisivanje nepristojnih ili uvredljivih grafita na kulturno-historijskim spomenicima, javnim i drugim tek uređenim zgradama i oštećivanje javnih površina;
- 5) nanošenje manjih oštećenja saobraćajnim znacima u igri i zabavi;

⁶¹ Severin, J.: Problem jezika definicija u krivičnom postupku, Izbor, Zagreb, 1991. Preciznost jezika u imenovanju razumijevanju moramo razlikovati devijantno od delinkventnog, neprihvatljivo od asocijalnog antisocijalnog, prestup od kriminalnog djela i zločina, itd. Nažalost, posao na ovom tek predstoji posebno u sferi nauke o socijalnom radu.

- 6) jednokratno prisvajanje predmeta koji pripadaju školskim drugovima;
- 7) demonstriranje bližih oblika primjene sile (npr. kada starija grupa dođe i istjera s igrališta „klinice“);
- 8) učešće u tučama koje je izazvao neko drugi - bez težih posljedica;
- 9) blaži oblici remećenja javnog reda i mira (npr. dizanjem pretjerane buke, itd.);
- 10) slučajno nanošenje manje štete imovini drugih;
- 11) drugi prijestupi bez zle namjere i bez znatnijih štetnih posljedica po druge.

Ovom spisku moglo bi se opravdano dodati izmišljanje i širenje glasina i kleveta, nanošenje verbalnih uvreda i izazivačko ponašanje i tome slično, ali pod uvjetom da takvo ponašanje ne bude učestalo. Bahato ponašanje nije nepoznat izraz.

Nameće nam se pitanje da li se nošenje noža ili drugih predmeta koji mogu da se upotrijebe za nanošenje povreda (npr. izvijača, pračke, bejzbol palice i slično) može da se svrsta u ovu kategoriju ili zaslužuje težu kvalifikaciju. Naime, sredstvo za nanošenje povreda može da bude i kamen, pola cigle, dio grane ili nešto drugo što se može naći na ulici. Nama izgleda da za kvalifikaciju u ovom slučaju nije dovoljno nošenje predmeta, već namjera i upotreba. No, namjeru je teško predvidjeti. Svi pobrojani oblici prijestupništva sadrže u sebi i mogućnosti i tendencije ka avanturizmu i prenaglašenom reagovanju, a mogu se zapaziti elementi sklonosti ka težim oblicima prijestupništva i kriminaliteta. Od bahatog ponašanja, blažih oblika primjena sile, itd. do težih delikata - do kriminala nije daleko. Prikazani oblici ponašanja, povezani tzv. nekriminalnim oblicima neprilagođenog ponašanja, što je pravilo bar za neke oblike, zaista su put ka kriminalu.

Društvena intervencija je u svakom od navedenih slučajeva neophodna, a ona mora da bude složena i cjelovita. Ovo je zadnji momenat za intenzivnu prevenciju. Ova razvojna faza podrazumijeva ne samo angažovanje porodice, škole, ustanova socijalnog rada, već i primjерeno angažovanje organa reda.⁶²

2. Oblici kriminalnog ponašanja

Prije nego što se prihvativmo razmatranja definicija oblika kriminalnog ponašanja, moramo da utvrđimo istinsko značanje često upotrebljavane riječi „ponašanje“ u

⁶² Gram, Dž. (Graham, J.): Crime Prevention Strategies in Europa and North America, Helsinki, 1990.; Stojanović, Z.: Politicka suzbijanja kriminaliteta.

„najoštrijem“ smislu i značenju, veoma složene sadržine, da se odnosi na sva živa bića i da obuhvata sva kretanja i zbivanja koja ona čine, bilo svjesno ili nesvjesno.⁶³ Znatno je uže značenje ljudskog ponašanja, mada je ono znatno složenije jer obuhvata i stvarno svjesno ponašanje, što je bitno svojstvo čovjeka i čovječanstva, njegove ljudskosti. Ponašanje u svim oblicima podrazumijeva izvjestan kontinuitet, trajanje u vremenu i na prostoru. U našem radu, ponašanjem ljudi smatrat ćemo niz povezanih radnji u određenom periodu vremena približno istog karaktera i vrijednosne orientacije u određenom društvu. Dakle, ponašanje se ne može svesti i na jednu radnju ili jedan (trenutni) čin. Ovo je veoma važna odredba za distinkciju između kriminogenog ponašanja i kriminalnog čina. Shodno tome kriminogeno ponašanje možemo shvatiti kao niz radnji i postupaka svjesnog subjekta u društvu koje sadrži izvjesne činioce koji se mogu smatrati i sastavnim dijelovima kriminalnih radnji ili sadrže i sam čin kriminala (kriminalni čin). Prema tome, kriminogeno ponašanje je i ono ponašanje koje ne sadrži nijedan kriminalni čin, ali sadrži neke činioce takvog čina, kao i ponašanja koje sadrži jedan ili više kriminalnih činova.

Može nam se opravdano postaviti pitanje nije li izloženo stanovište protivurječno. Ako ponašanje predstavlja niz radnji i činova u izvjesnom kontinuitetu kvaliteta u nekom vremenskom razdoblju, kako se kriminalno ponašanje može određivati kriminalnim činom? Odgovor je veoma jednostavno prepoznatljiv u prethodnom tekstu. Kriminalni čin se i sam sastoji iz više radnji i činova od kojih je jedan (ili nekoliko sintetizovanih) suštinski. Drugo, taj čin (ili sinteza vise suštinskih činova i radnji) nije jedini, već je samo jedan činilac (ili segment) u procesu izvršavanja kriminalnog djela. Upravo ova činjenica nam omogućava da razlikujemo kriminogena ponašanja od samog izvršenja kriminalnog djela. Pod kriminalnim ponašanjem, shodno izloženom, podrazumijevat ćemo proces ponašanja - kontinuirano vršenje radnji i činova od strane svjesnih subjekata u određenom društvu u određenom vremenu, prostoru od kojih neki sadrže izvjesne činioce ili tendencije kriminalnih svojstava. U tom smislu možemo razlikovati kriminogena ponašanja bez izvršenja kriminalnog čina od onih u kojima je izvršen kriminalni čin.

2.1. Teži oblici prestupništva

⁶³ Psihologija i sociologija, kao i druge nauke, na razne načine definišu i klasificuju ponašanje. Za naše svrhe bitno je shatiti pojам BORBENO ponašanje - ono koje je usmjerenost ostvarivanju cilja i nalaženjem sredstava za tu svrhu.

Kreč, D; Krečfeld, R.: Elementi psihologije, str. 2797.

Podjela na teže oblike prijestupništva i kriminalna djela je uvjetna kao sto je to uopće slučaj sa svim dihotomijama i klasifikacijama. Ustvari, u teže oblike prijestupništva uvrstili smo sve one aktivnosti, radnje i činove koji sadrže: kršenje normi kriminalnog zakona; ugrožavanje materijalnih dobara građana; povredu integriteta građana; nanošenje veće štete društvu.

Rezultati dosadašnjih istraživanja maloljetničke delinkvencije - maloljetničkog kriminala ne sadrže evidentirano djelo „podsticanje na kriminalne radnje“ ili „navođenje drugih na delinkventno ponašanje“. Obično se takva djela ne pripisuju maloljetnim. Međutim, svaki ozbiljniji uvid u stvarna kretanja, odnose i ponašanja unutar maloljetničke strukture pokazat će složenost ovog problema i zabludu u vezi s njim. Indirektno već raspoloživi podaci ukazuju da među maloljetnicima nemaju svi iste uloge, funkcije, položaje i uticaje u skupinama maloljetnika, pa ni u maloljetničkim delinkventnim grupama. Poznato je postojanje organizovanih maloljetničkih grupa od kojih su neke kriminalne. S punim pravom možemo konstatovati da postoje maloljetnici vođe - inspiratori i stimulatori određenih ponašanja u grupi i gupe kao cjeline. Vođa, organizator, inspirator, stimulator može sam ili zajedno sa nekoliko najbližih prijatelja navoditi na neprihvatljivo ponašanje druge maloljetnike. „Žurke“ su pod određenim uvjetima pogodan oblik organizovanih uvjeta za navođenje maloljetnika i maloljetnica na prerano konzumiranje alkohola, upotrebu droge, prerano stupanje u seksualne odnose i navođenje na promiskuitet, neprirodne odnose, itd. Grupe od dva-tri maloljetnika za otimanje novca i stvari od djece i manjih, slabijih ili miroljubivih maloljetnika. Očigledno je da iako se neki od navedenih delikata ne smatraju kriminogenim, vođe i organizatori, inspiratori i stimulatori, po našem shvatanju, čine teže prijestupe, odnosno djela koja imaju svojstva težih krivičnih djela.

U dosadašnjim djelima o maloljetničkom kriminalu i delinkvenciji rašireno je stanovište da je punoljetnik isključivi krivac za seksualne odnose sa maloljetnikom (maloljetnicom). Oni su ti koji zavode i navode, a maloljetnici su žrtve. Ne osporavajući ovaj generalni stav, moramo pokazati da najnovija vremena donose i obrnute slučajeve. Samoinicijativno nuđenje seksualnih usluga maloljetnika starijim, maloljetnim, zavođenjem punoljetnih radi krađe i pljačke ili drugih usluga nije rijetkost. Čak nuđenje i pružanje seksualnih usluga drugim maloljetnicima radi pomoći u izvršenju drugih krivičnih djela evidentiraju i istraživanja maloljetničke delinkvencije.

Po našem shvatanju, i zavođenje i navođenje punoljetnika na nedozvoljene odnose od strane maloljetnika i radnje u funkciji izvršenja drugog krivičnog djela ili bez toga, također treba smatrati težim oblikom prijestupništva. Ovo je, razumljivo, stvar kaznene politike, ali ne

samo nje već i politike socijalne zaštite, odgoja i obrazovanja, itd. Ovo je izloženo naše stanovište zasnovano je na principu da treba inkriminisati sve neposredne inspiratore, stimulatore i organizatore delinkventnih radnji i predvidjeti odgovarajuće mjere. To je, nesumnjivo, jedan vid prevencije koji je do sada izostajao.

U teže oblike prijestupništva spadaju i trajniji oblici nasilničkog ponašanja, oduzimanje prevoznih sredstava (ako to nije krađa koja rezultira preprodajom ili prodajom u dijelovima i bez upotrebe nasilja); učestalo potkradanje trgovina, odnosno bilo kojeg vlasnika, ugrožavanje javne sigurnosti u saobraćaju, džepne krađe, veći izgredi navijača na sportskim takmičenjima, prijetnja upotrebom vatretnog oružja, trajnije uz nemiravanje građana (u korištenju svojine i imovine, korištenju određenih ljudskih i građanskih prava i slično), stvarno veće oštećivanje javnih objekata, onemogućavanje organa javnog reda da vrše svoju dužnost, itd. Svako od ovih djela može, zavisno od težine i zavisno od stepena ugrožavanja društvenih interesa da bude okarakterisano kao prijestupništvo ili kriminalno djelo.

Granica između oblika prijestupništva i kriminalnih djela veoma je suptilna.

2.2. Kriminalna djela

Istraživači maloljetničkog kriminala, po svojim kriterijima, tačnije, kriterijima krivičnog prava, formirali su tablicu (odnosno tabelarni pregled) kriminalnih djela maloljetnika. Prema njoj u maloljetnička krivična djela spadaju:

- 1) **krivična djela protiv života i tijela:** 1) ubistvo i pokušaj ubistva, 2) ubistvo djeteta pri porođaju, 3) podstrekivanje na ubistvo, 4) teška tjelesna povreda, 5) laka tjelesna povreda, 6) napuštanje nemoćnog lica, 7) ugrožavanje opasnim oružjem, 8) učestvovanje u tuči;
- 2) **krivična djela protiv imovine:** 1) krađa i pokušaj krađe; 2) teška krađa i pokušaj krađe, 3) sitno djelo krađe, 4) oduzimanje vozila, 5) razbojnička krađa, 6) ostala djela;
- 3) **krivična djela protiv časti i ugleda:** 1) uvreda;
- 4) **krivična djela protiv braka i prodice:** 1) rodoskrnavljenje, 2) kršenje porodičnih obaveza;
- 5) **krivična djela protiv sigurnosti saobraćaja:** 1) ugrožavanje javnog saobraćaja, 2) teško djelo protiv opće sigurnosti;
- 6) **krivično djelo protiv službene dužnosti:** 1) pronevjera;
- 7) **krivična djela protiv pravosuđa:** 1) davanje lažnog iskaza;

8) **krivična djela protiv javnog reda i pravila saobraćaja:** 1) omogućavanje uzimanja opojnih droga, 2) nedozvoljen prijelaz granice.

Bitne odlike ovog pregleda su da je veoma upotrebljiv, da je zasnovan na odredbama krivičnog zakona, da omogućava relativno pouzdano polazište u istraživanjima maloljetničke delinkvencije i globalnu analizu statistički iskazanih rezultata. Međutim, naša klasifikacija djela maloljetničke delinkvencije nije sasvim primjerena ovom pregledu. Osim toga, neophodno je dopuniti pregled i drugim deliktima koje smo naprijed spominjali, a neke sadržaje i razradili. Tako kod najtežih delikata - krivičnog djela ubistva nije dovoljno evidentirati samo ubistvo i pokušaj ubistva. Štaviše, ni razrađenje odredbe ubistva sa razlikovanjem ubistva sa predumišljajem, ubistva na mah, ubistva iz nehata, ubistva u prekoračenju nužne odbrane ne zadovoljavaju nas u istraživanju maloljetničke delinkvencije. Nehat je jako širok pojam i za djela punoljetnog subjekta koji je potuno svjestan svih potrebnih radnji pažljivog ponašanja. I to kada se posljedice nedovoljne pažnje mogu predvidjeti. Međutim, treba imati u vidu bar još dva momenta: prvo, ima slučajeva koji se ne mogu predvidjeti te nisu proizvod nepažnje, tj. nehata; drugo, maloljetnik određenog uzrasta po pravilu, nema svijest (znanje) o pravilima zaštite ni o mogućim posljedicama propuštanja zaštitnih radnji. Izgleda da je način povezivanja namjere, okolnosti i posljedice neophodno s punom ozbiljnošću i kompetencijom proučiti.

Pregled svakako treba dopuniti deliktom *silovanje*. U ratnim, pa i u poratnim događanjima silovanjem se operisalo i u političke svrhe tako da je ono dobilo znatno veće značenje od uobičajenog. Ono je, kao masovno, dobilo konotaciju ratnog zločina, odnosno zločina protiv civilnog stanovništva. Da li silovanje treba tako oštro tretirati i kao maloljetnički delikt? Načelno, silovanje je veoma teško krivično djelo. Ono je istovremeno vršenje ponižavajućeg nasilja nad tijelom, umom i duhom, ono dugoročno ili trajno povrijeđuje i tjelesno i emocionalno, pogotovo kada se odigrava kao golo nasilje. Ono može da uništi, u sticaju sa drugim okolnostima psihičko i fizičko zdravlje, društvenu perspektivu i životnu sreću ličnosti. Silovanje sa teškim posljedicama, ničim neisprovocirano, opravdano je ubrajati u najteže zložine - naročito u patrijarhalnim sredinama. Moramo napomenuti da se ovdje misli kako na silovanje lica ženskog tako i na lica muškog spola.

Ovaj delikt je kod maloljetnika, u tako primitivnoj formi, veoma rijedak. Češće su veoma rijetki otkrivani, suptilniji oblici koji se nalaze između zavođenja, navođenja i silovanja. Prilikom za to, radi izvršenja obljube, organizovanog užeg skupa („žurke“) stvara se odgovarajući štimung, koristi alkohol i izazov primjerom drugarice koja u tome učestvuje, ubjedivanje i dovođenje u stanje u kome se ne može pružiti ozbiljniji ni psihički, ni fizički ni

verbalni otpor. I to je, u suštini, silovanje jer se vrši obljava bez pristanka ili nasuprot volji subjekta - žrtve. Pa ipak, ova vrsta silovanja nameće pitanje stvarne mjere odbijanja i stvarne mjere prihvatanja takvog seksualnog odnosa? Nije li djelimičan pristanak nagoviješten već samim dolaskom u takvu sredinu i takav skup? Ovo pitanje postaje utoliko značajnije ukoliko ta pojava dobija status „modernog“, „emancipacije“ i ukoliko se kod žrtve javlja dvojni odnos prema inkriminisanom činu: prvo, odnos zadovoljenja seksualne radoznalosti (ili seksualne potrebe) i, drugo, osjećaj nedužnosti jer dotično lice to nije učinilo, već mu se „to“ dogodilo, pa ono ne snosi odgovornost. Takve ličnosti („lažne žrtve“) po svojoj unutrašnjoj predispoziciji kandidati su za upuštanje u druga neprilagođena, asocijalna i delinkventna ponašanja.

U sadržaju pregleda krivičnih djela maloljetnika nema ni djela *ucjene*. Međutim, u praksi maloljetničke delinkvencije nailazi se na raznovrsne oblike ucjenjivanja, ne samo među maloljetnicima već i maloljetničkog ucjenjivanja punoljetnih, kao i ucjenjivanje koje punoljetna lica vrše maloljetnicima. Iako nema dovoljno provjerenih saznanja, ima indicija da stariji maloljetnici zahtijevaju određene usluge od drugih lica o kojima imaju saznanja koja ih mogu kompromitovati. To je najčešće povezano sa nedozvoljenim vezama između punoljetnih i maloljetnih lica. Nisu sasvim rijetki slučajevi ni da se kompromitujuća situacija namjesti. Drugo se smatralo, a neki autori i sada smatraju, da stepen obrazovanosti i inteligencije maloljetničkih subjekata – delinkvenata ne dozvoljavaju tako složene i visoko organizovane kriminalne poduhvate. Međutim, pogrešno je smatrati da svaka vrsta ucjene mora da bude veoma organizovana, a ni ucjenjivački zahtjevi ne moraju biti preveliki. Neformalni izvori pružaju informacije o ucjenjivanju nastavnika koji su imali ili imaju nedozvoljene odnose; s učenicima (učenikom ili učenicom) zahtjevima da pokloni ocjenu ili ocjene više učenika. Također, ima informacija i o nagodbama šefova i radnica, itd. Sva ova djela veoma je teško otkriti, ali je cjelishodno imati ih u vidu i predvidjeti odgovarajuće mjere. U tom smislu prvo *treba definisati pojam maloljetničke ucjene i odrediti odnos prema njoj*. Taj odnos je, razumljivo, naglašeno negativan, što podrazumijeva određenu strogost. Istovremeno, taj odnos mora da bude nijansiran i mora da ima u vidu navike stečene u porodici, starost, zrelost maloljetnika i njihovu sposobnost razumijevanja karaktera i težine djela. U praksi se može sresti sa shvatanjima maloljetnika da se uopće ne radi o ucjeni, već o razmjeni usluga - istina u sferi nedozvoljenog.

Vjerujući da smo ovdje izložili sve bitne oblike delinkventnog - kriminalnog ponašanja, možemo konstatovati i njihove osnovne sadržaje. Bitna obilježja svih navedenih delikata je ostvarivanje materijalne ili druge lične koristi i zadovoljenja potreba nezavisno od načina predviđenih društvenim normama. Ti načini su sebični, bezobzirni prema drugima, često svirepi, bez osjećanja društvene solidarnosti. Bitan sdržaj kriminalnih radnji je narušavanje

sisetma vrijednosti i poretka odnosa zasnovanog na njemu. Ključne radnje su laž, prevara, samovoljno prisvajanje, primjena sile u raznim oblicima, nanošenje štete i povređivanja drugih - čak i najbližih da bi se udovoljilo vlastitim hirovima. Ni među delinkventima, osim izuzetno, ne razvija se istinska solidarnost.

Najveći problem je u valjanom razumijevanju, shvatanju i vrednovanju kriminalnih djela⁶⁴, kako od strane društvenih subjekata tako i samih počinilaca. Pitanja da li se može prihvati da ima djela koja prosto vode u ponavljanje istih ili u još teža djela; da li rano započinjanje sa kriminalnim djelima vodi trajnom delinkventnom ponašanju; da li su određene ličnosti nepopravljive; da li je prevencija uopće moguća i kakva treba da bude; da li je sistem mjera zaista primjeran situaciji i svrsi i da li je moguće učiniti ga djelotvornijim su stalno aktuelna i za njihovim odgovorima se traga.

Izloživši oblike i sadržaje delinkventnog ponašanja, smatramo se obaveznim i da ukažemo da neke očekivane naglašenije specifičnosti činjenja krivičnih djela u Bosni i Hercegovini.

Rat je upriličio znatno veću dostupnost oružja raznih vrsta. To, po pravilu, u evropskim zemaljama, dovodi do povećanog broja ubistava i nanošenja tjelesnih povreda, ugrožavanja i prijetnji oružjem, oružanih pljački, itd. Međutim, ratne posljedice djelovale su u ovoj oblasti u dva suprotna smjera: prvo, povećana dostupnost raznovrsnom oružju i sposobnost za korištenje oružja vodili su i jačanju svijesti o mogućnostima i posljedicama upotrebe oružja; drugo, do povećane razervisanosti prema upotrebni oružja i izlaganju djelovanja oružja. Rezultantna djelovanja ova dva suprotna pravca dala je kao rezultat stagniranje broja ubistava i pokušaja ubistava, mada je trend povećanja ovog krivičnog djela zapažen početkom raspadanja SFRJ. Međutim, u odnosu na situaciju prije rata, može se zapaziti trend blagog rasta ubistava iz nehata. Karakteristično je da maloljetnička djela ubistava u ukupnom broju ubistava učestvuju sa oko 6 %, a u apsolutnom broju kreće se od desetak - petnaest do trideset počinilaca - što je, s obzirom na broj stanovnika, više nego u drugim zemljama.

Kao i u drugim zemljama i u Bosni i Hercegovini maloljetni delinkventi počinili su najviše krivičnih djela protiv imovine u obliku krađe, posebno sitnih krađa i teških krađa, pri čemu se uočava razlika između mladih i starijih maloljetnika, kao i razlika između muških i ženskih delinkvenata. Može se konstatovati da su mladi maloljetnici i ženskog spola skloniji lakšim djelima. U odnosu na broj krivičnih djela krađa, ostala djela se javljaju u zanemarljivom

⁶⁴ Petrović, Milica: Kako sami maloljetnici gledaju na uzroke svoga prestupa, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Savez društava defektologa Jugoslavije, Beograd, 1966.; Perović, Milica: Vrednosne orijentacije delinkvenata, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd, 1973.

broju. Ipak, treba upozoriti da su ovo računice na osnovu riješenih, okončanih („presuđenih“) slučajeva, te da se može pretpostaviti da postoji velika „tamna brojka“.

Može se kao specifičnost Bosne i Hercegovine istaći da uprkos svim događanjima i teškoj situaciji, broj maloljetničkih delikata i delinkvenata ne prevazilazi prosječan broj maloljetnih delinkvenata u najmoćnijim i najrazvijenim zemljama. Ovome se mogu pripisati razna objašnjenja. Ma kakva ona bila, vjerovatno je da je jedan od činilaca sistem vrijednosti stanovništva. I prije nedavnog rata proporcionalno su maloljetnička delinkventna djela u Bosni i Hercegovini vršena sa do 40 % od djela koja su činjena u drugim zemljama. Siromaštvo jeste jedan od podsticaja i osnova za maloljetničke delikte, opće siromaštvo je istovremeno višestruko ograničenje: a) građani sve više i jače čuvaju svoju imovinu i b) sve je manje vrijednih stvari do kojih maloljetni delinkventi, pogotovo mlađi, mogu da dođu. Može se tome dodati i eventualna efikasnost organa zaštite, ali navedene momente ne možemo smatrati dovoljnim objašnjenjem.

IV SUBJEKTI MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE, NJIHOVO SOCIJALNO PORIJEKLO I SOCIJALNE KARAKTERISTIKE

Subjekte maloljetničke delinkvencije možemo posmatrati po raznim psihosocijalnim i socijalnim obilježjima. Pitanje je da li je moguće u datim okolnostima oformiti valjanu „socijalnu kartu“ maloljetničkih delinkvenata i u Bosni i Hercegovini. U literaturi se uglavnom za prikazivanje socijalnog profila maloljetnika - delinkvenata polazi od materijalno-ekonomskog, statusnog i obrazovnog položaja porodice da bi se tome dodala obrazovna i druga obilježja i sklonosti maloljetničkih delinkvenata. Ovo je opravdano za sve prisutne u kojima je dominantno stanovište da su socijalo-ekonomski položaj i porodica determinirajući činioци za nastanak uvjeta i podsticaja ka maloljetničkom kriminalu. Akcentirajući porodično porijeklo delinkvenata⁶⁵ uzimaju se razna obilježja porodičnog statusa u razmatranje. Ta obilježja su najčešće: 1) materijalno-ekonomski položaj porodice, u okviru čega: a) materijalno stanje porodice; b) uvjeti stanovanja; c) školska spremna roditelja; d) položaj u zanimanju i zaposlenost roditelja; e) struktura cjelovitosti porodice; f) porodični odnosi; g) odgoj u porodici i fizičko kažnjavanje ; h) fizičko i psihičko zdravlje roditelja; i) uticaj škole i obrazovanja na kriminal; j) uticaj ostalih socioigenih faktora kao što su sredstva masovnih komunikacija, korištenje slobodnog vremena, ulica, susjedstvo i druženje. Uz to se dodaju endogeni faktori. Da li je ovakav postupak opravdan i primjenljiv i za razmatranje problema maloljetničke delinkvencije u savremenoj Bosni i Hercegovini? Ovo pitanje je opravdano imajući u vidu nedavno završen rat i njegove posljedice. Ne odbacujući prethodno pobrojana obilježja, moramo ukazati na neophodnost da se neki ključni pojmovi, kao što su to veoma povoljan ili natprosječan materijalni položaj - slab i veoma loš; stanovanje imajući u vidu da su mnogi stanovi bespravno zauzeti, te da su deložacije u toku; zaposlenost - imajući u vidu i prividnu zaposlenost, itd. moraju bliže odrediti tako da izražavaju pravu prirodu realiteta. S obzirom da to do sada nije učinjeno, upozoravamo na moguće i vjerovatne proizvoljnosti u kvalifikovanju i vrednovanju.

Navedene teškoće opredijelile su nas da predmetu pristupimo drukčije. Za istraživanje delinkvencije, za borbu protiv nje, neophodno je razgraničiti delinkvente koji su počinili djela koja ne zahtijevaju sudski krivični postupak i za koja se preduzimaju najblaže mjere, najblaži

⁶⁵ O tome je napisano više studija. Npr. Winnilott, D. V.: Dijete, obitelj vanjski svijet, Zagreb, 1980.; Vukov-Gloder, Mila: porodica u krizi, Beograd-Zagreb, 1988.; Poldrugac, V. - Uzelac, S.: Neke socioekonomske karakteristike porodica maloljetnih delinkvenata, Republička samoupravna interesna zajednica za socijalnu zaštitu SRH, Zagreb, 1980., itd.

vidovi socijalnih intervencija od onih koji su počinili teža djela i kojima su izrečene teže mjere. Također, povezano s tim, bitno nam je razlikovanje onih koji su poslije primjenjenih mjera odustali od delinkventnog ponašanja od onih koji su nastavili sa takvim ponašanjem. Bila bi cjelishodno kada bismo mogli povezati sa prethodnim obilježjima i broj stvarno učinjenih djela prije otkrivanja i izricanja mjera, ali podaci o tome ne dozvoljavaju nam više od nagađanja.

Prilikom našeg razmatranja moramo povezati sa ostalim obilježjima ne samo vrstu i težinu počinjenog djela već i način na koje je djelo počinjeno jer to govori o društvenom profilu subjekta.

1. Socijalne karakteristike maloljetnih delinkvenata kojima se pruža socijalna pomoć bez neposredne primjene penoloških mjera

Maloljetnici su, bar deklarativno, specijalno zaštićeni dio društva. Posebno su zastićeni i maloljetni delinkventi, prvo, dominantnom koncepcijom i regulativom maloljetničke delinkvencije i drugo, postupkom - procedurom utvrđivanja maloljetničkog subjekta i njegovog djela.

Zaštita maloljetnika se sastoji prvenstveno iz: posebno zakonskog regulisanja maloljetničke delinkvencije - posebnim zakonima ili posebnim dijelovima zakona ili samo pojedinim članovima zakona. U nas je to riješeno formiranjem posebnih dijelova zakona i posebnim odredbama pojedinih članova zakona koji se odnose na posebnu zaštitu delinkvenata ženskog spola. Zatim formiranjem posebnih organa za vođenje postupka prema maloljetnim delinkventima u krivičnim djelima kao što su maloljetnički sudovi, posebno vijeće za maloljetnike nadležnog suda i specifična ovlaštenja centra za socijalni rad. Još je značajnija zaštita u postupku koji odstupa od redovnog krivičnog potupka.

Postupak prema maloljetnicima je hitan i odnosi se na postupanje nadležnog suda i na pružanje pravne pomoći maloljetniku. Opća javnost je isključena prilikom vođenja postupka (osim izuzetno ograničene javnosti) kako bi se maloljetnik zaštitio od nastajanja trajnog negativnog odnosa sredine čime bi se otežala njegova resocijalizacija i društvena reintegracija.

Autori djela o maloljetničkoj delinkvenciji početak postupka vezuju za podnošenje prijave i opredjeljivanje nadležnog javnog tužioca da li će pokrenuti krivični postupak. To je u skladu sa principima krivičnog sudskog postupka. Međutim, postupak ne mora da teče uvijek tim tokom. Može centar za socijalni rad, na osnovu vlastitog uvida ili obavještenja dobijenih iz okruženja maloljetnika (npr. iz škole, sudstva pa i same porodice) da sam otvoriti vlastitu proceduru rada sa počiniocem određene vrste lakših delikata ako procijeni da nije neophodno

izlagati maloljetnika problemima kojim bi bio izložen u krivičnom postupku za maloljetnike. Ustanove socijalnog rada su u mogućnosti da to čine jer npr. u školama postoje (mogu da postoje) socijalni radnici. Međutim, u slučajevima kada to nije moguće, tok postupka odigrava se na sljedeci način:

1) Na osnovu podnjete prijave, nadležni javni tužilac procjenjuje situaciju i donosi odluku da li će podnijeti optužbu, odnosno zahtjev za pokretanje pripremnog postupka. Ako se odluči na pokretanje postupka, javni tužilac podnosi prijedlog za primjenu odgojne mjere (kažnjavanje). Prema preovladajućem konceptu odbacuje se pristup na osnovu krivične vinosti i kažnjavanja, te se postupak ne vodi *protiv krivca*, već se vodi postupak zaštite maloljetnika primjenom odgojno-obrazovnih mjer, osim izuzetno.

2) Ako javni tužilac ne pokrene postupak, oštećeni (koji nema klasičan status oštećenog) i(i) organ starateljstva, mogu u zakonskom roku da podnese zahtjev vijeću za maloljetnike nadležnog suda da podnese zahtjev za pokretanje postupka.

3) U sudskom postupku sudsko vijeće za maloljetnike izriče određenu mjeru (mjere) u također specifičnoj proceduri. Mjere izriču sudske i vijeće za maloljetnike, uz obavezno prisustvo maloljetnika i branioca - advokata (koga može imati u toku cijelog postupka, uključujući i pripremni) koga mora imati ako je u pitanju krivično djelo za koje je propisana kazna (za odrasle) preko pet godina zatvora, odnosno smrtna kazna. Ako sudska ocjena da je maloljetniku i za druga djela potreban advokat, maloljetnik ga mora imati.

Posebnu zaštitu maloljetnik ima u sudskom krivičnom postupku i proširivanjem instituta „razbora“ i primjenom instituta - principa cjelishodnosti. U toku procesa insistira se na sakupljanju što detaljnijih podataka o ličnosti maloljetnika, naročito o njegovima psihičkim i mentalnim osobinama i stepenu društvene zrelosti. U vezi s tim, svjedočenje je obavezno za sve jer se smatraju veoma značajnim ona koja se tiču ocjenjivanja društvene razvijenosti, upoznavanja njegove ličnosti i prilika u kojima živi. Moguće je u tom cilju izvršiti pregled koji će obaviti vještaci (ljekar, psiholog, pedagog).

Specifičnu ulogu u ovom postupku ima organ starateljstva. Njegovo je pravo da se detaljno upozna sa postupkom, da daje prijedloge tokom postupka, da upozorava na činjenicu, okolnosti i dokaze koje ocijeni kao važne za donošenje valjane odluke.

Tokom ispitivanja maloljetnika i tokom cijelog postupka propisi zahtijevaju veoma obazrivo suđenje vodeći računa o starosnom dobu i zrelosti maloljetnika. Ovo je veoma važan

postupak s obzirom na broj mlađih maloljetnika delinkventnog ponašanja i uočene tendencije u toj oblasti.⁶⁶

Subjektima, maloljetnim delinkventima kojima se pruza socijalna pomoć bez primjene penoloških mjera smatramo one koji nisu počinili nijedno zakonom inkrimisano djelo, pogotovo ne krivično. Jos tačnije, tu spadaju svi delinkventi koji još nisu dostigli donju granicu, krivične odgovornosti ili oni koji su tu granicu dostigli ili prešli, ali kojima nije izrečena zakonska - sudska mjera. U okviru svojih nadležnosti ustanova socijalnog rada preduzela je akciju socijalne intervencije i djelovanja na otklanjanje uzroka povoda, sadržaja i oblika delinkventnog ponašanja. Takvi slučajevi svoj osnov podsticaj imaju u nastanku puberteta, druženju - okruženju i neprilagođenostima konfliktima u školi - i najprije se manifestuju u porodici i školi⁶⁷. Najčešća i najvidljivija manifestacija je popuštanje uspjeha u školi, kašnjenje i bjekstvo sa časova, nestrpljenje i nepristojno ponašanje pa i konflikti sa nastavnicima. Socijalno porijeklo, odnosno društveni status i karakteristike porodice nisu dovoljno preventivna zaštita. Međutim, opravdano je stanovište da dobro odgojeno dijete, sa dobim uspjehom i primjernim vladanjem u školi, iz sređene - „organizovane“ porodice, s dobrim materijalnim statusom, pruža manje podsticaja za neprilagođeno ponašanje nego druga, opterećena brojnim problemima. Članovi tih porodica su, po pravilu, obrazovaniji, komunikativniji i kooperativniji i imaju više mogućnosti da sarađuju i pozitivno djeluju. Iz takvih sređenih i „organizovanih“ porodica, najmanje je djece sa neprilagođenim ponašanjem. Najviše takve djece je iz migrantskih, doseljenih nedovoljno adaptiranih i nedovoljno prihvaćenih porodica, naročito ako se radi o novim migrantima. I djeca koja prelaze iz jedne škole u drugu spadaju u grupu onih koji imaju teškoće s adaptacijom i koju teško prihvata sredina. Ukratko rečeno, subjekti - maloljetnici koji se nalaze u situaciji socijalne potrebe koju treba i može da razrješava neposredno ustanova socijalnog rada svojom neposrednom intervencijom su najčešće tek zahvaćena pubertetom, između 10 i 14-15 godina starosti, bez stečenih delinkventnih navika i delinkventne psihologije, na samom početku neprilagođenog i nepoželjnog ponašanja. U literaturi nije rijetko korišten i termin „asocijalno ponašanje“, što je

⁶⁶ Ova doktorska teza objektivno nije mogla obuhvatiti, a na to je ne obavezuje ni naslov pravnika karaktera, te se u to smislu nije bavila postupkom u krivičnom procesu prema maloljetnicima i nije posebno obradila probleme protektivnosti, procesne diskrecije, principe gonjenja, subjekte krivicnog godnjena (sud, javni tuzilac, organ starateljstva, branilac, svjedoci, policija), tok prvostepenog postupka (stadijumska struktura, pripremni postupak, pritvor, privremene mjere, procesnu kontrolu, maloljetnike, odluke veca, sudske kontrolu izrecenih mjeru, pravne (redovne i vanredne) lijekove, itd. Polazeći od stanovišta da su maloljetni delinkventi (potencijalni i aktuelni) socijalno ugroženi, a posebno zaštićena kategorija, orientacija je nužno bila društveno odnosno na socijalnu suštinu problema što je u osnovi polazišta pristupa ovom istraživanju.

⁶⁷ Pejanović, Lj.: Centar za socijalni rad i prestupništvo mlađih, Zbornik Srpskog udruženja za krivično pravo - Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Kopaonik, 1995.

preoštro. Socijalno porijeklo tih subjekata su porodice raznih statusa, ali pretežu oni iz radničkih, deficijentnih i migrantskih porodica - porodica koje su opterećene i drugim životnim problemima. Mnogi od ovih subjekata su dospjeli u sferu neprilagođenog ponašanja nezavisno od njihove volje i nasuprot njihovom protivljenju. Čak i kada su učinili više djela - uključujući i neka koja se mogu smatrati kriminalnom radnjom - kakva je sitna krađa predmeta male vrijednosti, oni su opterećeni sviješću da to „nije dobro“, da je to „zabranjeno i „štetno“, te su spremni, uz odgovarajuću podršku, da izmijene svoje ponašanje. Uloga stručnjaka za socijalni rad i ustanove za socijalni rad može biti presudna.

Sa početkom puberteta i adolescencije počinje (privremeno ili trajno) opadanje autoriteta i pojačan uticaj uže sredine, vršnjaka i okruženja. Autoritetu porodice, uzorima u porodici (ako se mogu naći) neophodna je spoljna pomoć, podrška spoljnih autoriteta. To škola ne može uvijek da pruži jer je i ona „napadnuta“. Međutim, intervencija stručnog tima centra za socijalni rad (socijalni radnik, psiholog, pedagog i drugi) svojom jednom ili nižom individualnih ili grupnih seansi, radom u porodici i radom u mjesnoj zajednici, dovodi do preokreta u ponašanju. Može se smatrati da sinhronizovano djelovanje porodice i socijalnog radnika u 90 % slučajeva dovodi do napuštanja preddelinkventnog, neprilagođenog ponašanja.

Intervencije kojima se postiže odustajanje od preddelinkventnog ponašanja prihvatanje normalnog ponašanja, najefikasniji je i najjeftiniji način sprečavanja teže maloljetničke delinkvencije.

Pogrešno bi bilo shvatiti one koji su se vratili normalnom ponašanju kao „preobraćenike“ jer za njihovo se ponašanje nije ni moglo tvrditi da je „tipično asocijalno“, da je standardno preddelinkventno. To je bilo više normalno ponašanje sa povremenim izgredima - koji su socijalnom intervencijom otklonjeni. Ipak, određeni oblici kontrole i evidencija neophodni su za neko vrijeme.

1.2. Subjekti - delinkventi koji ponavljaju svoje asocijalno - atipično ponašanje kršenjem moralnih normi

Mada smo u podnaslovu naveli kršenje moralnih normi, faktički se ne radi samo o moralnim već i o svim drugim normama ustanova, organizacija, bližeg i daljnog okruženja bilo da su one oformljene kao norme propisa tih subjekata, bilo da su utvrđene kao običajne. Pod ponovljenim preddelinkventima asocijalnim ponašanjem podrazumijevamo takvo ponašanje poslije organizovane ciljne intervencije. Ne ulazeći dublje u moguće razloge neuspjele socijalne intervencije, kojih je toliko da ih je teško pobrojati, prije nego što donesemo sud o „recidivist“,

moramo veoma pažljivo proučiti stvarne razloge ponavljanja izgleda, ispada, ignorancije, itd. Ovom poslu moramo pristupiti veoma odgovorno i oprezno nastojeći da što objektivnije utvrđimo koje to norme maloljetnik zaista krši, koje i kakve prijestupe zaista čini. Ova su pitanja u tom procesu veoma važna: da li se sadržaj, forma i intenzitet prijestupa zaista ponavljuju, da li je to istovrsni, isti prijestup; da li se taj isti prejestup ponavlja u istim okolnostima. Ovim pitanjima, i ako su početna, pridajemo veoma veliki značaj zato što je moguće da smo socijalno intervenciji podvrgli pogrešnog subjekta, odnosno da smo otklanjali pogrešne stimulanse. U našu terminologiju moramo uvesti dva nova, neuobičajena termina: 1) „lažni počinilac“ ili „prinudni počinilac“ i 2) „provocirani počinilac“. Nije tako neuobičajeno da je počinilac određenog čina - neprimjerene radnje doveden u situaciju da se mora ponašati na način koji društvo ne prihvata kao normalno, uprkos namjeri i volji subjekta da to ne čini. Uzimamo, naprimjer, učešće u tuči. To nije samo moralni prijestup već se teretira i kao kriminalno djelo. Šta može da učini dječak koji je napadnut od istog (istih) napadača po ko zna koji put nego da se brani - ili da bježi ako može. Šta on može da učini ako mu neko maltretira roučenika - rođaku, prijatelja - ili neko nemoćno lice? Da se ponaša indiferentno - civilizovano? Ponovljeni ispad-prijestup (u ovom primjeru tuča) je iznuđen, a počinilac je faktički „prinudni počinilac“. Izlagati takvog počinioца socijalnoj intervenciji jalov je posao zbog najmanje tri objektivno snažno djelujuća činioča: prvo, odbrana od napada legalan je i legitiman čin samoodbrane, odnosno odbrane i zaštite slabijeg. Ne samo što za ovo postoji i osnov u zakonu već je to i sastavni dio kodeksa časnog ponašanja u ovom podneblju; drugo, rat je tek završen, a instiki i svijest o neophodnosti i legitimnosti odbrane i samoodbrane su tokom rata veoma razvijani i razvijeni. Ako se ne braniš - ili si žrtva ili si još i kukavica; treće, ovdje se radio pubertetlji - adolescentu koji prirodno burno emocionalno reaguje.

U slučaju pozicije nalazi se i „provocirani počinilac“. Pod djelovanjem rata u većim mjestima nalazi se određen broj izbjeglica i migranata raznog porijekla i društvenog profila. Neki od njih, s jedne strane, teško se adaptiraju, a s druge, loše su primljeni pa ostaju neprihvaćeni. Među djecom - maloljetnicima neprihvaćenost se demonstrira odbijanjem druženja i drugih kontakata (svojevrsnom izolacijom), raznim podmetanjima („nabijeđvanjima“), davanjem pogrdnih nadimaka, pogrdnim nazivanjem u određenim situacijama, iskazivanjem pogrdnih kvalifikacija o njegovoј porodici i njemu samome. Imajmo u vidu da se rat nedavno završio i da su neki od izbjeglica migranata mnogo stradali, da su možda izgubili svu imovinu i možda nekog člana porodice, te da se zamislimo kako će takav subjekt moći da toleriše pakosti i uvrede-kojima je izložen. U multinacionalnoj i

multikonfesionalnoj sredini mogu se javiti i dodatna opterećenja - uz sve nevolje sa siromaštvom, zaposlenjem i stanovanjem.

Pogrešno bi bilo zaključiti da plasiramo preveliku toleranciju počinilaca prijestupa „recidivista“, naprotiv. Mi veoma insistiramo na realističkom shvatanju situacije, na valjanom i pouzdanom identifikovanju prijestupa i počinioca, na otkrivanju pravog uzroka, na izboru socijalne intervencije i na relističnom očekivanju efekata socijalne intervencije.

Prethodnim izlaganjem dovoljno smo argumentovali potrebu da razlikujemo bar tri vrste „recidivista“: prvo, one koji ponavljaju radnje asocijalnog ponašanja u normalnim okolnostima bez bitno izmjenjenih životnih uvjeta i okolnosti; drugo, one čiji su se životni uvjeti pogoršali ili su i nadalje ostali nepovoljni; i, treće, „prinudne“ i „isprovocirane“ recidiviste⁶⁸.

Za prve se može reći da su pravi recidivist i, da su im predispozicije ka asocijalnom ponašanju već razvijene, a da su se na neprihvatljivo ponašanje već navikli. Pretežno potiču iz dijelova grada i naselja u kojima je delinkvencija i maloljetnička delinkvencija evidentna. Potiču većinom iz porodica slabog ili veoma slabog materijalnog stanja, deficijentnih porodica, porodica sa poremećenim odnosima, eventualnim socio- patološkim opterećenjima - iz „dezorganizovanih“ porodica u kojima se ne može naći ni uzor ni dovoljan oslonac. To ipak nije apsolutno važeće pravilo. Skoro četvrtinu takvih subjekata čine oni čije su porodice u veoma dobrom ili natprosječnom materijalnom stanju, a ponašanje im je demonstracija obijesti.

„Recidivisti“ su najčešće relativno labilne, agresivne, samoljubive i pretenciozne, povodljive ličnosti, sa slabim uspjehom u školi i sa nerazvijenim osjećanjem odgovornost i, nerijetko i sa defetističkim stavovima.

Nekima od njih se ni kontinuiranim i najangažovanijim socijalnim intervencijama (i terapijama) ne može pomoći, a drugima samo uz veoma mnogo truda. Ipak, ne treba se odreći nastojanja sve dok ima mogućnosti i nade. Nažalost, upravo ova „populacija“ izbjegava ili odbija socijalnu intervenciju.

Drugi su karakteristični po tome što socijalna intervencija mora istovremeno da bude usmjerena na uvjete života i na ponašanje, odnosno svojstva ličnosti. S obzirom na to da su njihova ponašanja posljedica loših uvjeta života i okolnosti, jasno je da potiču iz porodica opterećenih mnogobrojnim problemima. Imajući u vidu stvarne mogućnosti subjekata socijalne intervencije, mogu se očekivati pozitivni efekti samo sa subjektima odgovorajućih kvaliteta.

⁶⁸ Ova klasifikacija je ontološka i nastala je kao rezultat ličnih posmatranja u Sarajevu.

Treća vrsta „recidivista“ može se smatrati i populacijom čvrstih nazora stabilnog sistema vrijednosti i pretežno pozitivnog odnosa prema društvenim normama i poretku. Socijalna intervencija mora da akcentira nastojanja na promjeni karakteristika okruženja koje je, u suštini, asocijalno ponašanje i svojim ponašanjem natura reakciju. Efekti socijalne intervencije mogu biti srazmjeri pozitivnoj promjeni okruženja - i adaptivnoj sposobnosti subjekata.

Subjekti koji spadaju u ovu grupu, po pravilu, potiču iz migrantskih porodica i porodica sa stabilnim odnosima i ugledom. Ipak među njima se nalaze i subjekti koji potiču iz deficijentnih porodica ili porodica opterećenih socio-patološkim pojavama ili bolešću, itd. To su, po pravilu, stabilne i ambiciozne ličnosti.

2. Socijalne karakteristike subjekata koji čine prekršaje zakona o javnom redu i miru

Za razliku od subjekata u prethodnom poglavlju, koji pretežno pripadaju starosnoj dobi od 12 do 16 godina, dakle predadolescentnom uzrastu, odnosno dijelom djeci, a dijelom mladim maloljetnicima, ovoj grupaciji pripadaju prvenstveno stariji maloljetnici. S obzirom na to da je ovdje u pitanju prekršajna, a ne krivična sfera (mada neki oblici remećenja javnog reda i mira spadaju i u krivično pravo), može nam se postaviti pitanje da li ovim obuhvatamo i sferu prekršaja u saobraćaju, a ako ne, zašto ne? Tačno je da maloljetnici učestvuju u svim oblicima javnog saobraćaja, ali je tačno i to da oni u njemu prvenstveno učestvuju kao korisnici i to prvenstveno u javnom, prijevozu i telefonskom saobraćaju, uključujući tu i korištenje interneta. Njihove uloge u telefonskom saobraćaju, poštanskom i u prijevozu ograničene su zakonom. Oni ne mogu biti vozači vozila ni profesionalno ni privatno. Zbog toga, u principu, maloljetnici ne mogu biti čisti i teški prekršitelji. Međutim, u praksi se mogu srvesti neočekivani i, češće, prekršaji maloljetnika koji se i ne evidentiraju.

U prekršaje protiv javnog reda i mira prvenstveno ubrajamo: 1) sva ponašanja na javnim mjestima koja uznemiravaju građane ili ugrožavaju njihov moralni ili fizički integritet ili njihova prava; 2) sva ponašanja u stanu, odnosno kući koja ometaju susjede; 3) ometanje normalnog toka javnog saobraćaja 4) nedozvoljeno upravljanje vozilom; 5) oštećivanje vozila, saobraćajnih znakova i saobraćajnica do stepena koji ne spada u krivična djela; 6) arogantno ponašanje; 7) korištenje sredstava javnog prijevoza na način nesaglasan pravilima. Konkretni oblici su mnogobrojni, pa ćemo spomenuti samo najčešće. To su: 1) vožnja traktora bez dozvole, što čine gotovo svi maloljetnici u seoskim domaćinstvima koja posjeduju traktore; 2)

vožnja vozilima javnog saobraćaja (najčešće gradskog) bez plaćanja karte uz bahato ponašanje pri ulasku u vozilo, u toku vožnje i pri izlasku iz njega, čime se ometaju ostali putnici; 3) galama i bahato ponašanje u kulturnim i sportskim objektima i u lokalima; 4) dizanje nesnosne buke u noćnim satima ili u drugo vrijeme koje ometa normalan odmor ili obavljanje poslova ostalim žiteljima u zgradama; 5) namjerno onemogućavanje rada lifta; 6) skidanje sijalica po hodnicima i u liftovima i razbijanje svjetala po parkovima i na drugim javnim mjestima; 7) onesposobljavanje javnih telefonskih govornica; 8) vožnja automobila bez znanja i pristanka vlasnika; 9) drsko obraćanje građanima sa raznim uznenavajućim i nepristojnim prijedlozima; 10) sablažnjivo ponašanje na javnom mjestu koje vrijeđa javni moral, odnosno moral građana; 11) ispisivanje grafita ili crteža po zidovima sa pogrdnim ili lascivnim porukama. Ovo nije kraj mogućeg nabranja, a mnogi su i varijeteti ovih prekršaja u praksi. Granica između njih i krivičnih djela veoma je tanka, pa je to često mješavina između prekršaja i krivičnog djela.

2.1. Socijalne karakteristike delinkvenata koji poslije primijenjenih mjera ne ponavljaju prekršaje

Naslov ovog dijela teksta zahtijeva objašnjenje. U principu, nema subjekata koji ne čine prekršaje. To zavisi ne samo od subjekata već i od vrste prekršaja, običaja i navika kaznenoprekršajne politike. Najviše prekršaja, veoma lake prirode, ali sa mogućim veoma teškim posljedicama, dešava se u javnom saobraćaju, a najčešće počinjoci su pješaci i automobilisti. Najčešći prekršaji pješaka su prelaženje ulica na nedozvoljenom mjestu i prolaz kroz žuto i crveno svjetlo na pješačkim prijelazima obilježenim semaforima, kao i nedolično ponašanje prilikom ulaska, vožnje i izlaska iz vozila javnog gradskog prijevoza. Ovi se prekršaji često i masovno vrse, a samo izuzetno (novčano) kažnjavaju. To nisu prekršaji koji su tipični za maloljetnike, već se prije mogu ubrajati u opće građanske prekršaje koji su izraz saobraćajne kulture. Isto je i sa gaženjem zelenih površina, branjem cvijeca u parku i slično⁶⁹.

Vožnja traktora bez dozvole na selu je također uobičajen prekršaj maloljetnika koji se, osim izuzetno, prilikom posebnih akcija, ne kažnjava jer se tamo ne vrši stalni policijski nadzor.

Teža prekršajna djela, posebno ona koja opaža krug građana koji se nad njima zgražavaju i protiv njih protestuju, kao što su izazivanje tuče ili nereda u alkoholisanom stanju

⁶⁹ Podaci o ovim djelima mogu se naći u policijskoj evidenciji, preduzeću za puteve, gradskom saobraćaju, gradskom zelenilu i u ustanovama i organizacijama kulture - fizičke kulture.

ponovljiva su uprkos kaznama. Osim izuzetno, ona su demonstracija veoma jakog nezadovoljstva maloljetnika vlastitom situacijom.

Dva su tipična slučaja na ponavljanju prekršajnog maloljetničkog delikta. Prvi je kada poslije izrečene kazne maloljetnik postane punoljetan, pa delicti koje, eventualno, počini nisu više maloljetnički. Drugi je kada maloljetnik počini delikt sticajem okolnosti, kada mu se to „slučajno desi“. Takve situacije događaju se prilikom proslava značajnih događaja (npr. rođendana, završetka određenog stepena školovanja i slično) kada može doći do alkoholisanosti i neuobičajenog ponašanja. U takvim slučajevima najčešće se radi o normalnim i u redovnim prilikama pristojnim licima, kojima je dovoljna i samo opomena bez kazne. Po pravilu, socijalne karakteristike prekršitelja koji poslije mijere (kazne) odustaju od ponavljanja prekršaja (što se ne smije bukvalno shvatiti) su solidne i stabilne ličnosti, komunikativne i dobromjerne, iz solidnih, stabilnih i relativno dobrostojećih i uglednih gradanskih i seoskih porodica u kojima je razvijeno postovanje normi, uzusa i običaja. Porodice gdje nije uobičajeno pijanstvo (alkoholizam) koji se javlja kao stimulator i pratilac mnogih - težih delikata. Ipak, subjekte - maloljetne prekršitelje moramo shvatiti u bar tri konteksta: 1) muškarac ima tradicionalnu obavezu da se i kroz prekršaj dokaze kao muškarac; 2) kao adolescent još uvijek traga za sobom i mora pred sobom i pred drugima (odraslima da se afirmise i bude priznat; 3) u prelaznim društvima, kakvo je društvo u tranziciji, mnoge norme nisu dovoljno međusobno usaglašene.

Maloljetni prekršitelji su u većini slučajeva muškog spola, mada se relativno lako mogu razlikovati prvenstveno muški, univerzalni i prvenstveno ženski prekršaji. To je znatno lakše u grupi onih koji češće čak kontinuirano čine prekršaje nego kod onih koji to čine jednokratno ili sporadično.

Subjekt-prekršitelj koji poslije preduzete mijere odustaje od ponavljanja prekršaja (shvaćeno kao odustajanje od činjenja prekršaja uopće i odustajanje od ponavljanja istog - istovrsnog prekršaja) je u izvjesnom smislu protivurječna ličnost: on prekršaj (prekršaje) čini najčešće u grupi i pod njenim uticajem, a u svakodnevnom ponašanju i opredjeljivanju prije je individualac nego kolektivista.

Za ovu vrstu prekršitelja, naročito aka im je to zaista prvi prekršaj (ne misli se na prekršaje tipa prelaska ulice na nedozvoljenom mjestu), a ne prvi oktriveni, postavlja se pitanje cjelishodne mjere. Nema izgleda da je novčana kazna najmanje efikasna, a kazna zatvorom nedovoljno funkcionalna zbog doživljavanja takve kazne. Upozorenje i dobromjeran savjet

su u pojedinim slučajevima sasvim dovoljni. U drugim izlaganje određenim proceduralnim postupcima u policiji i u ustanovama socijalnog rada mnogo je teža *kazna* - mjera od drugih⁷⁰.

Na kraju napominjemo i to da se jasno mogu (i moraju) razlikovati prekršaji mlađih i starijih maloljetnika, kao i prekršaji pojedinaca u grupi i kolektivni prekršaji grupe, mada ima i škodi, zavisno od oblika, mogu da budu strogo individualni, prekršaji u grupi i kolektivan prekršaj (npr. kocka u vidu zanata, „šibicarenje“, i slično). No, sve ove razlike uočljivije su u situacijama ponavljanja prekršaja kojima se posvećuje veća pažnja.

2.2. Socijalne karakteristike subjekata koji ponavljaju prekršaje (povratnici)

U praksi jedna relativno uska grupa maloljetnika kontinuirano vrši prekršajne delikte nezavisno od mjera koje se u vezi s tim preduzimaju. Tu se, razumljivo, ne radi o lakšim već o težim prekršajima. Stalni izgledi i ispadi postaju im način života. Izazivačko ponašanje, provočiranje drugih ljudi, ometanje građana u vršenju prava, nametljiva nedozvoljena trgovina, iznuda „pozajmica“ od nepoznatih, „pozajmica“ tuđih vozila i vožnja tih vozila bez vozačke dozvole u trijeznom ili alkoholisanom stanju, ispadi u pijanstvu i izazivanje sukoba i tuča, oštećivanje raznih objekata i maltretiranje slabijih uz prijetnje i uvrede itd. stil je njihovog života. Oni svjesno ili nedovoljno svjesno zanemaruju ili odbacuju svoje dužnosti, ometaju druge da ih izvršavaju i iskazuju prezir prema redu i poretku. Ako raspolažu mopedima ili drugom vrstom motornih dvotočkaša, skloni su da ih koriste na zastrašujući i protivpropisan način i da se udružuju radi takvih uživanja. Oni su tirani u porodici, školi (ako iz nje nisu već udaljeni), na radnim mjestima (aka su zaposleni) i na javnim mjestima, čak je i njihov način oblačenja često naglašeno provokativan.

Ova vrsta delinkvenata u narodu se tretira kao “posrnula omladina” koja se smatra opasnom po okolinu jer se upušta u neumjereni uživanje duhana, alkohola, seksa i, nerijetko, droga, pri čemu navodi i druge na te poroke.

Između mlađih i starijih maloljetnika razlika je u tome što se mlađi maloljetnici opredjeljuju za delikte koji zahtijevaju manje fizičke snage i vještine, ali zahtijeva više hitrine. U oba slučaja to su drska, arogantna i nedovoljno obrazovana lica, osrednje inteligencije.

⁷⁰ Vidi: Stevanović, I.: Alternativne krivične sankcije prema maloljetnicima, Zbornik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, br. 1, Beograd, 1993.; Stevanović, I.: Alternativne krivične sankcije prema maloljetnicima, Zbornik Srpskog udruženja za krivično pravo: Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Kopaonik, 1995.; Marković, G.: Maloljetnička delinkvencija i njeno suzbijanje, Beograd, 1973.

Obrazovanost i inteligenciju nadoknađuju u određenim slučajevima lukavošću i sposobnošću pretvaranja i obmanjivanja.

Razlike postoje i u ponašanju maloljetnika muškog i ženskog spola, maloljetnice su rjeđe sklone nasilnom ponašanju i javnom remećenju reda, ali su sklonije bjekstvu od kuće, lažnom predstavljanju i zloupotrebi emocija i povjerenja, prostituciji i sličnim oblicima asocijalnog ponašanja.

Za sve ovakve slučajeve važi da su to duboko nezadovoljne, ogorčena i stvarno nesrećna lica, razapeta između želja - žudnji, sposobnosti njihove artikulacije i mogućnosti njihovog ostvarenja. Za njih se ne može tvrditi da postoji pravilo o pretežnom porodičnom, nacionalnom i religioznom porijeklu. Štaviše, nije moguće pouzdano utvrditi ni koji su to porodični i drugi faktori presudni za takvo ponašanje. Rizlikujući da nam se zamjeri na stavu, slobodni smo da postavimo hipotezu da je dominantan uvjet i podsticaj u predispozicijama ličnosti u čiji nastavak nemamo dovoljno istinskog uvida.

Opravdano je postaviti pitanje: šta činiti u ovom slučaju? Jer, po pravilu, društvena intervencija je u ovim slučajevima višestrana i prilično žestoka. Izgleda da smo na to odgovore dali već u prethodnim izlaganjima. Prvo, rekli smo da je maloljetnička delinkvencija proces, da ona ima korijene još u djetinjstvu. Drugo, insistirali smo na prevenciji kao osmišljenom sistematskom programu. Treće, zalažemo se za sistematsku stručnu evidenciju. Četvrto, tražimo pouzdanu objektivnu stručnu identifikaciju počinjoca, djela, uzroka, povoda okolnosti. Peto, potrebna je kombinovana i cjelovita socijalna intervencija, još tačnije, terapija adekvatnog sadržaja, forme i trajanja je neophodna.

Imamo li za to volje, snage i socio-ekonomске mogućnosti? Imamo li dovoljna znanja? Pitanja su u datoj situaciji suviše složena da bi se mogao dati pouzdan jednoznačan odgovor. Ona tek treba da budu istražena!

3. Socijalne karakteristike delinkvenata koji krše krivičnopravne norme

U kriminološkoj i uopće pravnoj literaturi delinkventnim ponašanjem smatra se samo ponašanje kojim se narušavaju krivičnopravne norme, a njihovi prekršiocci pravim delinkventima. Međutim, prema našoj široj definiciji, to su samo najteži delinkventi - oni koji čine najteže delikte. Smatramo da je naša postavka kroz prethodno izlaganje potvrđena. Ustvari, jasno je pokazan stepen delinkvencije - vankrivične i krivične - i određene društvene pravilnosti u nastojanju i grupisanju delinkvenata.

Delinkventi koji čine krivična djela, kao što se vidi, u znatnoj mjeri regrutuju se iz reda prekršilaca normi koji to čine sukcesivno i višekratno. Naime, mnoga krivična djela su samo prekršajna djela većeg obima, intenziteta i društvenih posljedica. To je prva socijalna odrednica maloljetnih kriminalaca, ali to je i pitanje koji socijalni slojevi nisu u stanju da se zaštite od negativnih djelovanja uvjeta za nastanak maloljetničkog kriminala? Da li su određeni slojevi zaista predodređeni da budu socijalna baza za maloljetnički kriminal? Prije odgovora na ova pitanje moramo da ukažemo na jedan važan metodološki momenat bez koga će nas stav izgledati proizvoljan. Prema nama dostupnim istraživanjima od kojih nijedno ne zahvata teritorije na kojima se vodio rat i koje se istovremeno nalaze u fazi tranzicije, obnove i izgradnje i još nedovoljno određenog političkog pravnog statusa, evidentno je da preko 30 % maloljetnika - kriminalaca potiče iz porodica donjeg društvenog statusa i socijalno opterećenih porodica. Oka 30 % potiče iz porodica srednjeg socijalnog statusa, a ostali su iz porodica čiji je status nedovoljno određen, ali su opterećeni određenim problemima. To su deficijentne porodice, porodice opterećene bolešću, porodice opterećene socio-patološkim pojavama, itd. Sve izvedene računice koje se zasnivaju na učešću *porodičnog porijekla*, u ukupnoj masi maloljetnih kriminalaca kojima je izrečena mjera - tačne su. Ali, da li je tačna mjera koja pokazuje koje su to porodice (kojih socijalnih karakteristika) iz kojih se srazmjerno najviše regrutuju kriminalci? Elita zahvata samo oko 1-2 % ukupnog broja porodica. Iz tih porodica broj *evideniranih* maloljetničkih delinkvenata je zanemarljiv. Ali zanemarljiv je i broj takvih porodica u kojoj postoje djeca - adolescenti. Dodajmo i to da su to porodice sa malo djece - po pravilu, jedno ili dvoje, a ta djeca su pod višestepenim nadzorom i zaštitom iz raznih razloga. Prijetnja otmicom je samo jedan od razloga. U strukturi stanovništva porodice sa visokim i višim obrazovanjem i odgovarajućim zanimanjem i statusom čine oko 6 %, a i u njima je relativno malo djece - adolescenata. I one, po pravilu, imaju jedno do dvoje djece. Porodicama socijalno srednje dobrog statusa možemo propisati još oko 10-12 % porodica. Dakle, natprosječno i dobrostojeće porodice u najboljem slučaju čine oko 20-25 % porodica, a one obuhvataju, po procjeni, oko 15 % adolescenata. Porodice u nize socijalnom statusu i lošem ili veoma lošem materijalnom položaju čine oko 70-75 % svih porodica - ili po optimističkoj računici oko 65 %. Pristupimo li izračunavanju porodičnog porijekla maloljetničkih kriminala na ovaj način, dobit ćemo obrnutu sliku. Po toj računici porodice koje obuhvataju oko 20-25 % od ukupnog broja porodica i oko 15 do 20 % maloljetničke strukture da je oko 40 % kriminalaca - maloljetnika. Porodice koje obuhvataju oko 70 % ukupnog broja porodica i oko 80 % maloljetničkog potencijala daju oko 60 % kriminalaca maloljetnika. Očigledno, neispravno je i nenaučno zaključivanje na osnovu samo jednostranog posmatranja.

Istraživanja maloljetničkog kriminala u velikim industrijskim gradovima (sa brojem stanovnika između 50.000 i 100.000 i većim), istina, mirnodopska, pokazala su da su maloljetnički kriminalci najčešće porijeklom iz radničkih predgrađa i dijelova grada u kojem je delinkvencija oduvijek bila razvijena, kao i da su to djeca koja potiču iz radničkih porodica, često iz novonaseljenih. Međutim, to su sa stanovišta stvarne situacije u Bosni i Hercegovini zastarjela istraživanja. Prvo, ona nemaju u vidu posljedice rata i, također, ne vide posljedice razvoja informatičke tehnologije. Naime, analiziramo li pažljivo raspoložive podatke o maloljetničkom kriminalu, doći ćemo do sljedećih, veoma uputnih zaključaka: 1) maloljetnicima neka krivica djela stvarno nisu dostupna. Naprimjer, sklapanje štetnih ugovora po preduzeće, zloupotreba položaja, pronevjera (mada se ona u evidenciji pojavljuju). Objektivni i normativni uvjeti onemogućavaju društveni položaj koji je neophodan da bi se moglo takvo djelo počiniti; 2) većina krivičnih djela maloljetnika su „fizička i „mehaničko-izvršilačka“, odnosno „spontana“ uprkos postojanja umišljaja i namjere; 3) u evidenciji nema „intelektualnih“ kriminalnih djela za koje je neophodno veoma dobro obrazovanje (znanje stranih - engleskog jezika i veoma dobro znanje i učenje o upotrebi računara). Nema djela „hakerstva“ i krađa - prevara, pljačke preko računarske mreže i interneta. Očigledno je da, po pravilu, i obrazovanje, i posjedovanje računara i priključenosti na internet, nisu svojstva i mogućnosti porodica koja materijalno stoje loše. Naravno, ne isključujemo korištenje tuđeg računara i posebno organizovanje za “kompjuterski criminal” čiji će učesnici biti veoma talentovani i obrazovani maloljetnici. Ovo posljednje je u nas ipak stvar budućnosti - sudeći prema sadašnjim saznanjima.

Dakle, prethodni sudovi o siromaštvu kao dominantnoj determinanti kriminala, o porodicama nižeg društvenog statusa kao osnove i izvora kriminala, kao i mjesto i način stanovanja i nivo obrazovanja, nisu sasvim dokazani čak ni u multifaktorskoj teoriji. I dalje ostaje pitanje koji činilac dovodi do povezivanja jednih i do izostajanja drugih činilaca? Ne dovodeći u pitanje vrijednost saznanja o obilježjima evidentiranih maloljetničkih kriminalaca i uvjetima njihovog života, imajući potpuno razumijevanje za situaciju u kojoj je glad, nagon za samoodržanjem dovela do krađe najnužnijih namirnica-nemamo neke potrebne odgovore. Ostaje nam i dalje otvoreno pitanje šta je to što vodi kod maloljetnih ženskih kriminalaca do čedomorstva i kada postoje uvjeti da se vrati porodici, odnosno kada postoje drugi, znatno jednostavniji načini oslobođanja od trudnoće, odnosno djeteta. Dalje, ostaje nam pitanje zašto su maloljtnice u vršenju kriminalnih djela odlučnije, bezobzirnije i svirepije od muškaraca, mada je odustvo humanosti i bezobzirnost opća odlika maloljetnih kriminalaca?

Za naša razmatranja od posebnog značaja su još dva pitanja: 1) kolektivni počinioци - organizovani maloljetnički kriminal i 2) povezanost maloljetničkog i kriminala odraslih.

Dosadašnja saznanja pokazuju da se muški maloljetni kriminalci lakše udružuju i organizuju u „bande“, „gangove“ i slično, odnosno u funkcionalne i funkcionalno - teritorijalne organizacije za vršenje kriminalnih djela⁷¹. Za to je nuđeno jedno lako prihvatljivo objašnjenje: u određenim kvartovima, oko određenih klubova i slično uvijek su postojale grupe koje su se tukle i na druge načine borile za prestiž sa drugim grupama. One su lako prerasle u grupe za kriminal. Od niza zajedničkih metoda do zajedničkog kriminalnog djela samo je korak. Da li je ovo objašnjenje zaista dovoljno dobro i dovoljno univerzalno? Ima indicija da je ono prilično uprošteno. Teritorijalni osnov se u mnogim slučajevima organizovanja ne može osporavati, ali se on ne može ni absolutizovati. Naime, poznate su iz prakse grupe i grupice koje su organizovano vršile krađe atraktivne robe (npr. krađe nove stolarije, cementa i slično sa „divljih“ i drugih gradilišta koja se prodavala na ilegalnim pijacama “buvljacima”, zatim krade automobilskih dijelova, itd.). U tim kriminalnim operacijama uloge su bile podijeljene: bilo je onih koji su “tipovali” i “izviđali”, onih koji su operaciju izvodili oduzimajući robu i prevozeći je (ukradenim – “pozajmljeni” vozilima), onih koji su čuvali stražu, onih koji su robu prodavali - kupovali. U tom lancu javljalo se često makar jedan odrasli u ulozi prodavca ili u ulozi kupca - naručioca. U ovakvim slučajevima postojalo je uvijek jedno trajno jezgro koje je prerastalo vremenom u kriminal odraslih. Osim ličnog i grupnog koristoljublja ovdje mora postojati i sklonost za organizaciju koja je izgradila relativno stabilne norme i unutrašnje odnose. Maloljetni kriminalci ženskog spola vrše sklonosti pokazuju ka individualizmu⁷². Međutim, to je u većini slučajeva specifičan individualizam. On često poprima formu “dueta”. Jedna maloljetnica privlači pažnju ili osiguranje “logističku podršku” ili “čuva strazu”, dok drugi izvodi kriminalnu operaciju - najčešće kradu. One se rjeđe trajnije udružuju, tako da su ženske maloljetničke kriminalne organizacije znatno rjeđe, tako da se o kolektivnom subjektu ženskog kriminala može govoriti samo izuzetno. Nasuprot tome, one su sklonije ka drugim dvjema vrstama udruživanja: prvo, ka improvizovanom, prigodom udruživanju u kome se koriste i “usluge” muškarca (u akcijama koje zahtijevaju snagu) uz “kontrauslugu” u raznim oblicima,

⁷¹Todorović, Aleksandar: Sociologija maloljetničke bande, Novi Sad, 197. Milosavljević, Branko; Razoren dom, recidivizam maloljetnih delinkvenata, Socijalna politika, Beograd, 1985.; Middendorf, Wolf, Jugendliche Sanden, Hamburg, Kriminalistik, 1958/6.

⁷² Vedder, Clyde B. / Sommerville, Dora B.: The delinquent girl, Chares C. Thomas, Springfield, Illinois, 1. Auflage 1973.2. Auflage 1975. Tappan, Paul, Kriminalitet maloljetnica, New York, Mac Grow Hill, 1949. Stewart, C. S., and Zaenglein - Senger, Female delinquency, family problems and arental interactions, M. Dept. Of Soc. Sci Michigan State Univ. East Lansing, Social Case work, 1984 , ISSN 37-7678.

uključujući i seksualnu; drugo, one se u raznim ulogama javljaju kao "pridruženi" članovi muških organizacija i gangova. U njima su one "djevojke" članova, "izviđači" i "dojavljivači", "posrednici", "prodavci" - ali nerijetko i neposredni, ravnopravni učesnici u operacijama. U slučajevima ravnopravnog učešća u operacijama, maloljetnice kriminalci pokazuju više surovosti, bezobzironosti i hrabrosti.

Sve što smo rekli o socijalnom porodičnom porijeklu maloljetnika kriminalaca, važi i za one ženskog spola. Štaviše, porodice dobrog materijalnog stanja po spoljašnjim manifestacijama relativno stabilne, češći su izvor kriminalnih subjekata nego kod muškaraca. Objasnjenje za to je često emocionalna preosjetljivost pogrešno usmjerena i pretjerana maštovitost, kao i težnja da osvare iste slobode i isti stepen slobode kao muškarci. To je, naime, protest, protiv stereotipa o ulozi žene u društvu i porodici. Uprkos dugoročnosti ovih objašnjenja, do sada nam nisu poznata istraživanja o odnosu između raznih feminističkih pokreta i ženskog kriminala - makar u idejnoj sferi.

Dosadašnje izlaganje u ovom dijelu rada vodi nas zaključku da socijalno porodično porijeklo nije dominantan faktor u maloljetničkom kriminalu bar po do sada analiziranim odredbama. Štaviše, maloljetni kriminalci, oba starosna uzrasta (nešto više mladi maloljetnici) i oba spola (nešto naglašenije kod ženskog spola) potiču iz porodica svih materijalno-ekonomskih, socijalnih, itd. profila. Neke unutrašnje karakteristike koje je, izgleda, teško operacionalizovati kroz izraze "emocionalnost", "odnos" (uključujući i kažnjavanje, komunikaciju, povjerenje, itd.) djeluju jače i nejasnije nego što se uobičajeno pojednostavljeni misli. Da pojasnimo naš stav: otkud toliki stepen netrpeljivosti prema roditeljima (ili samo jednom roditelju), odnosno prema porodici koja osigurava natprosječne uvjete, natprosječnu brigu i trpeljivost? Zašto se kao forma izražavanja nezadovoljstva i protesta bira baš kriminal? Izgleda da dublja i svestranija istraživanja kojima će se otkriti interakcija faktora i njihovih poredaka tek predstoje i u zemljama koje nisu imale mogućnosti za brojnija istraživanja.

Zadrzimo se još na recidivizmu. Tri su najprihvaćenije teorije - definicije recidivizma – "povratništva": 1) krivično-pravna, 2) kriminološka i 3) penološka. Najšira definicija je kriminološka koja shvata recidivizam - povratništvo kao svako ponovno vršenje krivičnog djela bez obzira na ranije donijetu pravosnažnu sudsку odluku kojom je izrečena krivična sankcija. Najpogodnija za korištenje u empirijskim istraživanjima je krivičnopravna definicija jer ona kao bitan kriterij uzima baš izrečene krivično pravne sankcije⁷³. U primjeni sve tri, ali

⁷³ Miladinović, Vidoje; Konstantinović-Vilić, Slobodanka; Đurić, Vojislav: Kriminalitet maloljetnica, Institut za kriminološka sociološka istraživanja, Beograd, 1992.

prvenstveno krivičnopravne definicije, neophodan je, kao diferencijalan, i pojam "krivičnih djela u sticaju". Ipak, ove definicije kako su date, kako su formulisane i kako se, po pravilu, razumiju, za naša shvatanja produbljenog istraživanja, nisu dovoljno sadržajne i obuhvatne. Naime, one su valjane ako se složimo da su sva krivična djela maloljetnih počinilaca otkrivena i sankcionisana. Praksa to ne potvrđuje! Do sada nema primjera da se broj prijavljenih i broj otkrivenih delikata i počinilaca (a jedino su oni recidivisti) podudara. Stoga se mi zalažemo za sljedeću definiciju recidivista koja je, bar u teorijskim i statističkim istraživanjima neempirijskog karaktera. *Recidivista je svaki maloljetnik počinilac kriminalnog djela koji je počinio više istovrsnih ili raznovrsnih krivičnih djela bilo da su ona otkrivena, sankcionisana, ili ne.* Ovako formulisana definicija otvara i pitanje da li ona obuhvata i krivična djela u sticaju. Mada je moguće i takvo tumačenje, mi mu nismo skloni. Po našem shvatanju, suština iskaza "krivicna djela u sticaju" je u tome što je primjenom izvršenja jednog (glavnog) djela došlo i do izvršenja drugih krivičnih djela povezanih sa tim glavnim djelom na razne načine. Neka od njih mogu imati funkciju uvjeta, druga mogu biti instrumentalna, treća prateća, itd.

Usvajanje predložene definicije umnogome mijenja ukupnu sliku o recidivizmu. Po starom načinu izračunavanja, recidivizam maloljetnika je veoma rijedak zbog relativno kratkog trajanja maloljetništva (samo četiri godine) i zbog trajanja postupka izricanja i primjene mjera izvršenja sankcije. Na način koji smo predložili dobije se realniji i istinitiji uvid. Nije isto kada neko iz obijesti da bi se pokazao pred društvom jednom, prvi put, ukrade jednu sitnicu u samoposluži ili skine jedan brisač zato što mu pod prozorom svake noći pišti alarm ("koristoljublje" i "osveta") i kada neko to učini često u vidu "profesije". Ovo razlikovanje nam se čini veoma značajnim zbog odgojno-popravnih mjera i njihovog eventualnog rezultata. Veća je vjerovatnoća da će mjere dati bolji rezultat kod onoga koji kriminalni delikt čini prvi put i "na mah" nego kod onoga koji čini sukcesivno više puta. Istina, ima autora koji smatraju da se sva krivična djela maloljetnika čine "s umišljajem i namjerom" - što nije opravdano. Ni sva krivična djela punoljetnih nisu počinjena s umišljajem i namjerom, npr. ubistvo, saobraćajna nesreća, itd.

4. Problemi klasifikacije maloljetnih delikvenata po bitnim socijalnim obilježjima

Poslije izlaganja u prethodna tri poglavlja ovog dijela teze, normalno je očekivati da se oformi jedna dobro zasnovana i obrazložena klasifikacija. Umjesto toga, dospjeli smo do niza pitanja o tome šta su bitna socijalna obilježja maloljetnih kriminalaca? Da li uopšte postoje neka bitna socijalna obilježja koja su specifična za njih?

U do sada objavljenoj literaturi i istraživanjima korišteni su mnogi kriteriji klasifikovanja i mnoge klasifikacije. Neke klasifikacije koristile su standardne sociodemografske kriterije: starost, spol, mjesto rođenja, prebivališta, izvršenja (kriminalne) radnje, obrazovanje i zanimanje, socijalno porijeklo, itd. Ova (i druga) obilježja su veoma značajna, ali ona nisu ni po čemu samo obilježja maloljetničkih delinkvenata. Za njihovo određenje neki kriteriji su bitni. Npr. godina, mjesec i dan rođenja kao odrednica starosti bitna je za klasifikovanje maloljetnika (djeca - bez krivične odgovornosti, mlađi i stariji maloljetnici).

U klasifikacijama korištena su i obilježja uvjeta i podsticaja na maloljetničku delinkvenciju, zatim kriteriji svojstava ličnosti, ali ni to nisu specijalni kriteriji koji se odnose samo na maloljetne delinkvente. Ni kriterij karaktera krivičnog djela, itd. nije specifičan samo za maloljetne delinkvente. Jedina stvarna specifičnost maloljetnih delinkvenata je to što su istovremeno maloljetnici i što su se delinkventi, ali njihova specifičnost je na istom nivou kao što je i specifičnost punoljetnih delinkvenata. Dakle, došli smo do zaključka da nije moguće pronaći neku potpunu specifičnu klasifikaciju formiranu na potpuno originalnim kriterijima.

Drugo, otkrili smo da klasifikacije u upotrebi nisu dovoljno precizne, naročito one koje sadrže i kvantitativne i vrijednosne odredbe. Te odredbe ne sadrže univerzalno važeća značenja. Šta znači materijalno dobrostojeća porodica? Očigledno je da to, u datim prilikama, ne opredjeljuju ni nominalna primanja, ni imovina, ni potrošnja, ni bilo koji univerzalno važeći pokazatelj. Šta znači 300 KM ili 400 ili 2. 000 KM mjesecnog prihoda za jednu tročlanu, četveročlanu, petočlanu, itd. porodicu? Šta pokazuje prihod od 2. 000 maraka u Njemačkoj i u Bosni i Hercegovini? Uobičajeni ekonometrijski pokazatelji prihoda (potrošnje po glavi stanovnika također nam ne odgovaraju na pitanje koja je to dobrostojeća porodica sa stanovišta maloljetničke delinkvencije. Naime, s jedne strane su prihodi i imovina, a, s druge strane, potrebe i prohtjevi za određenom potrošnjom. Da li smo definisali kada su, kako i koliko zadovoljne porodične protrebe, a koji su to prohtjevi (kakvi i koliki) koji se formiraju u osnovu i podsticaj maloljetnika ka delinkvenciji? Još složenija je situacija sa definisanjem i klasifikacijama stabilne, sredene itd. porodice. Može li se to kvalitativno i kvantitativno izraziti? Prema rezultatima naših analiza, do sada se došlo do deskripcije stabilne i nestabilne porodice, kao i do opisa faktora stabilnosti i nestabilnosti, ali se nužne sprege i rangovi ne daju u hijerarhijskom poretku. Da li su stabilne - stabilnije - porodice one u kojima je muž trgovački

putnik, a supruga medicinska sestra, ili one u kojima je muž automehaničar , a supruga vlasnik bifea? Ili ona u kojoj su oba supružnika učitelji? Ovo pitanje postavljamo zato što se u gotovo svim istraživanjima maloljetničkog kriminala zanimanje i status u zanimanju koriste kao značajan faktor. Kako ćemo izmjeriti ugled roditelja i njegov uticaj na delinkventno - nedelinkventno ponašanje njihove djece? Ugled je veoma složena i elastična kategorija. O kome se ugledu radi? Profesionalni ugled ne mora dopirati do porodice - i unutar nje čak može negativno da djeluje! Moralni ugled - pošten čovjek - nije li mnogo puta rečeno da je neko „poštena budala"? Ugled humanog čovjeka, ugled vjernika, politički ugled, ugled vještog i snalažljivog čovjeka, ugled privrednika, rukovodioca, itd. Koji je to ugled, koji u porodici djeluje na odnos prema roditelju - roditeljima , na odnos prema obrascima mišljenja, vjerovanja, ponašanja? Nije nam poznato da je ovo pitanje valjano - razriješeno iz mnogih razloga.

Nadamo se da smo dovoljno argumentovano izložili osnovni problem u klasifikaciji pojava vezanih za maloljetničku delinkvenciju. Osnovi problema su, dakle, u tome što nedostatak valjanih definicija onemogućava konstituisanje valjanih kriterija klasifikacija i izbor pravnih, produktivnih definicija i klasifikacija. Problem je što je svaka klasifikacija početni oblik mjerena, a što, istovremeno, ima potrebu za kvalitativnim i kvantitativnim klasifikacijama. A svaka klasifikacija inklinira i izvjesnoj mjerne skali - što je normalno kada imamo u vidu da je klasifikacija i sama početni oblik mjerena. Dalji, veoma teško rješiv problem je to što svaka klasifikacija obuhvata jedan činilac, jedan aspekt , jedan kvalitet, itd., a pojava koju istražujemo je složena cjelina raznovrsnih kvaliteta i kvantiteta , što zahtijeva povezivanje i istovremeno korišćenje više klasifikacija. Upostavljanje odnosa između klasifikacija je veoma osjetljiv i mukotrpan posao koji se još uvijek više obavlja po istraživačkoj intuiciji nego po Naučno-metodološkim pravilima.

Bitna i osnovna klasifikacija u predmetu našeg istraživanja , uz klasifikaciju starosti je klasifikacija ponašanja. U teoriji koristi se klasifikacija ponašanja koja ima tri osnovna člana: normalno ponašanje, preddelinkventno i delinkventno ponašanje, ali se istovremeno koriste i odrednice: neprilagođeno ponašanje, neprimjeren, društveno neprihvatljivo, asocijalno , itd. ponašanje. Razmotrimo najprije dva pitanja: 1) šta je to normalno ponašanje? 2) šta je to asocijalno ponašanje?

Normalno ponašanje definiše se najčešće kao ponašanje u skladu sa važećim društvenim pravilima i očekivanjima. Ova definicija je lako razumljiva i omogaćava laku i jednostavnu primjenu u procesima promišljanja, ali kada se primijeni na stvarni život, kada se potraži odnos

sa realitetom, jave se mnogobrojna pitanja. Prvo, da li ova definicija zahtijeva ponašanje koje isključuje svako odstupanje od društvenih normi - dakle, njihovu primjenu u svakom momentu i situaciji ponašanja? Drugo, da li u društvu postoji samo jedan ili više normativnih sistema; ako ih ima više (što je činjenica), kome od njih davati prednost? Treće, da li su normativni sistemi, posebno dominantni normativni sistem, zaista regulisali sve životne odredbe i da li je to učinjeno na najbolji način? Ako je postojeći normativni sistem sve regulisao na najbolji, način, pa ga treba primjenjivati, a ne sukobljavati se sa njim, nije li on suštinski konzervativan - nije li to onda sistem sprečavanja progrusa i razvoja? Da li smo svi podjednako sposobni da iste norme jednako shvatamo i razumijemo i da ih podjednako primjenjujemo - iz čega slijedi pitanje da li se svi možemo u raznim životnim situacijama podjednako normalno ponašati? Može li se normalno ponašanje mjeriti - da li je Naučno-metodološki meritorno utvrđen kvalitativno-kvantitativni prijelaz iz normalnog u nenormalno, iz normalnog u preddelinkventno, odnosno u delinkventno ponašanje, odnosno u kriminalno ponašanje? Ovo, naravno, nisu sva pitanja, ali su za naš rad najvažnija. Naime, znatno je jednostavnije odvojiti - razlikovati normalno od kriminalnog ponašanja na osnovu odredaba krivičnog zakona i njihovih važećih tumačenja. Međutim, pri široj definiciji koja zna i za nekrivične delikte, stvar je znatno složenija. Njegovo rješenje (tačnije rješavanje) podrazumijeva i definisanje, kvalitativno i kvalitativno određenje odstupanja, ispada suprotstavljanja i mijenjanja odredaba normi, kao i usaglašavanje raznih normativnih sistema. Da li je i zašto aposultno dominantan državno-pravni normativni sistem nad običajnim, profesionalnim, religijsko-konfesionalnim, nacionalnim, regionalnim i lokalnim? Da li se neko nenormalno ponaša, ako se strogo drži normi religijsko - konfesionalnog sistema? Da li je to preddelinkventno ponašanje, a ako jeste, zašto? Nabrajajući ova pitanja - a to je samo mali dio pitanja - samo smo nastojali da pokažemo koliko je teško odrediti Naučno-metodološki valjano bitan početni član i kriterij klasifikacije ponašanja - normalno ponašanje. Možemo li da izmjerimo koliko se neko normalno ponaša? Ili to možemo samo pomoću odstupanja od normalnog ponašanja? Možemo li i na osnovu čega konstatovati da se neko apsolutno, u potpunosti, ponaša normalno ili da se pretežno ponaša normalno? Ako se djelimično ponaša normalno, da li se i djelimično nenormalno ponaša, a da li se tada i djelimično preddelinkventno, prestupnički, kriminalno ponaša? Da zaključimo: definisanje, tumačenje definicija i njihova primjena podrazumijeva veoma veliku odgovornost; slabosti definicija predstavljaju i mnoga ograničenja i teškoće u klasifikovanju, mnoge nejasnoće i nerazumijevanja.

U prilog tome govori i upotrebe termina "asocijalno ponašanje". Suštinsko značenje asocijalnog ponašanja je ponašanje usmjereni protiv društva. Ako je ovo zaista suštinsko

značenje asocijalnog ponašanja i ako mu ne može konkurisati odredba nedruštveno ponašanje (što bi za svako ponašanje u društvu bilo besmisleno), onda moramo tvrditi da se termin “asocijalno ponašanje” ne može upotrebljavati u istom značenju sa terminom “neprilagođeno ponašanje”. Jasno je da određeno ponašanje može biti usmjereno na rušenje određenog društvenog sistema, čak na uništenje cijelog jednog konkretnog društva i to možemo nazvati asocijalnim, odnosno antisocijalnim ponašanjem. Neprilagođeno ponašanje ne mora da bude i, u osnovi, nije usmjereno protiv društva, već znači da samo ne pokazuju dovoljno sposobnosti da se, zbog nekih razloga, u nekim društvenim situacijama, subjekt prilagodi zahtjevima društvenih normi i situacije. Dakle, ako klasifikujemo ponašanje, moramo jasno da razlikujemo diferencijalna značenja, što omogućava daljnja suštinska klasifikovanja. Ovo je od izuzetnog značaja za koncept o maloljetnim delinkventima kao djelu maloljetničke populacije koja se duže vrijeme nalazi u stanju socijalne potrebe i u čiji prilog treba organizovano socijalno intervenisati. Neki od njih se, vjerujemo, privremeno ponašaju “poremećeno”, a samo izuzetno “asocijalno” - antidruštveno.

Izučavanje o problemima klasifikovanja pokazalo je da je klasifikovanje u okvirima jedne nauke višestruko uvjetovano: teorijsko-metodološkim pristupom, sistemom teorijskih stavova, valjanim definicijama i kategorijalno-pojmovnim i terminološkim sistemom, kao stvarnim mogućnostima mjerjenja i kvantifikacije, s jedne strane, a, s druge, odnosom iskaza i faktičkih realiteta. Stoga nije neobično da u ovoj oblasti tek predstoji veoma naporan i značajan rad.

V RASPROSTRANJENOST MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije može imati više značenja: to može značiti mjesto izvršenja delikata u smislu konkretnog prostora na kome je delikt izvršen (npr.

samousluga, autobuska ili željeznička stanica, gradski autobus, škole, stan itd.), što je važno za organizovanje nadzora i zaštite. To može značiti i naseljeno mjesto u određenom kraju ili državi, što je važno sa stanovišta utvrđivanja mobilnosti maloljetnih delinkvenata i pravaca njihovog kretanja i preduzimanja mjera zaštite i sigurnosti itd. Po naslovu ovog dijela rada, maloljetnička delinkvencija bi se istraživala samo ako su delikti izvršeni na teritoriji Bosne i Hercegovine. Međutim, odavno je poznat pojam "turističke delinkvencije"⁷⁴. Ne ulazeći u opravdanost ovog naziva, on nas ipak upućuje na razmišljanje o mobilnosti maloljetnika i otvara pitanja da li je, u slučaju da strani državljanin izvrši delikt u Bosni i Hercegovini, to delinkvencija samo ili primarno Bosne i Hercegovine ili je to i delinkvencija kao pojava i zemlje čiji je delinkvent građanin? I, ako građanin Bosne i Hercegovine izvrši delikt u stranoj zemlji, to možemo smatrati delinkvencijom zemlje u kojoj je delikt izvršen ili je to i delinkvencija u Bosni i Hercegovini? Izgleda nam opravdano da prihvatimo stanovište da je potrebno uvažavati oba kriterija: mjesto (zemlju, naselje) u kome je delikt izvršen i porijeklo - mjesto, državu iz koje je delinkvent došao u mjesto izvršenja delikta, u kome mu se nalazi prebivalište. Moguće je naći i argumente protiv, ali u prilog našem stavu govore sljedeće činjenice :

- 1) po pravilu, osim ispada iz obijesti prilikom učeničkih i drugih ekskurzija kao legalnog odlaska maloljetnika u inozemstvo, delinkventno ponašanje stečeno je u domicilnoj zemlji te je to samo jedan ili više delikata u okviru iste pojave - maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini;
- 2) delinkvent se, po vlastitom izboru ili prisilno vraća u Bosnu i Hercegovinu, te nastavlja da bude sudionik pojave maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini;
- 3) moguće je, a poznati su takvi slučajevi od ranije, da delinkventi ilegalno prelaze granicu sa ciljem da u stranoj zemlji deliktima „poprave“ svoje materijalno stanje;
- 4) maloljetni počinilac delikta u inozemstvu može biti dijete roditelja koje se u toj zemlji nalazi na privremenom radu, te je to njegov prvi delikt. Ovo otvara još jedno osjetljivo pitanje: da li će procedura izricanja mjera i same mjere biti po važećim propisima te strane zamlje ili će biti vraćen u Bosnu i Hercegovinu?

1. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini

⁷⁴ Carie dr Ante: Problem maloljetničkog sudstva, Split, 1971.

Mjesto izvršenja djela u ovom tekstu znači naselje - grad, kvrat, područje, selo - ukome je djelo izvršeno. Opće je pravilo da se najviše delikata odigrava u mjestima u kojima postoje: prvo, najveći izbor predmeta koji za mloljetničke delinkvente mogu biti poželjni, dakle, mjesta u kojima postoje koncentracije poželjne materijalne vrijednosti; drugo, situacije u kojima se može lakše djelo izvršiti neprimijećeno - dakle bez sankcija; treće, koncentracija mlađih i, četvrto, koncentracija maloljetnih i drugih delinkvenata. Počinioci delikata u takvim mjestima nisu samo maloljetni žitelji dotičnog mjesta već i razne pridošlice i posjetioci.

Kada se želi govoriti o obimu, strukturi i dinamici kriminaliteta maloljetnika, onda se u literaturi, kao najznačajniji i najpouzdaniji izvori saznanja, spominju dvije grupe izvora: a) podaci prikupljeni metodom tzv. „samoprijavljanja“ i b) podaci koje posjeduju policijski organi. Obzirom da u Bosni i Hercegovini još uvijek nije do kraja provedeno istraživanje kriminaliteta maloljetnika uz primjenu metode samoprijavljanja⁷⁵, bilo bi svrshodno u ovom radu prezenovati podatke koje posjeduju policijski organi. Međutim, trenutna unutrašnja organizacija ministarstva unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini i specifičnost podijeljenih teritorijalnih nadležnosti, u značajnoj mjeri čine zadatku prikupljanja istovjetnih i komparabilnih podataka o kriminalitetu maloljetnika praktički gotovo nemogućim. Kako je gotovo identična situacija i u pogledu unutrašnje organizacije tužilstva i sudova, valjalo je tražiti druge načine prikupljanja podataka relevantnih za ovaj doktorski rad.

U namjeri da se prevaziđe navedeni problem, došlo se do zaključka da bi se potrebni podaci mogli prikupiti posredstvom službenih zavoda za statistiku koji, po prirodi svoga posla, prikupljaju podatke od izvještajnih jedinica iz pojedinih oblasti društvenog i ekonomskog života u Bosni i Hercegovini.

Kada su u pitanju službeni statistički podaci o kriminalitetu maloljetnika treba konstatovati da na nivou države Bosne i Hercegovine ne postoji institucija koja se bavi prikupljanjem i statističkom obradom takvih podataka. Zbog toga je, za svrhe ovoga rada, valjalo podatke o kriminalitetu maloljetnika tražiti u entitetskim statističkim zavodima. Međutim, ni to nije bilo moguće učiniti jer Republički statistički zavod Republike Srpske ne prikuplja i ne obrađuje podatke o kriminalitetu uopće. Sa druge strane, Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine u svojim godišnjim biltenima prezentuje i osnovne

⁷⁵ Prvo takvo istraživanje sprovedeno u Bosni i Hercegovini se implementira od strane Fakulteta kriminalističkih nauka, Univerzitet a u Sarajevu (istraživači Mr . Sci. Budimlić Muhamed, Mr . Sci. Maljević Almir i Mr . Sci. Muratbegović Elmedin) uz finansijsku podršku Ureda za međunarodnu saradnju Vlade Švicarske. Radi se o međunarodnom, komparativnom istraživačkom projektu koji se istovremeno, po istoj metodologiji, pod pokroviteljstvom Evropskog kriminološkog udruženja, provodi u preko 25 država svijeta na maloljetnicima uzrasta od 13 do 16 godina.

podatke o pravosuđu što uključuje i određene podatke o dinamici i obimu kriminaliteta u većem bosanskohercegovačkom entitetu, pri čemu diferencira kriminalitet počinjen od punoljetnih i maloljetnih osoba. Iz tog razloga, svi podaci koji budu prezentovani u ovom dijelu rada su podaci koji su sadržani u objavljenim statističkim biltenima Federalnog zavoda za statistiku, te podaci iz istraživanja koja su proveli drugi autori.

Podaci koji će u ovom dijelu rada biti prezentovani su oni koji se odnose na učešće maloljetnika u ukupnom obimu kriminaliteta u Bosni i Hercegovini u periodu od 1998. do 2008. godine. U okviru toga, posebna pažnja će biti posvećena trendovima strukture izvršenih krivičnih djela u posmatranom periodu. Također, biti će prezentovani i podaci o specifičnoj teritorijalnoj distribuciji izvršenih krivičnih djela na nivou Federacije Bosne i Hercegovine. Kako se kao posebne kriminološke kategorije karakteristične za kriminalitet maloljetnika najčešće promatraju i spol i uzrast to ni u ovom radu neće biti izostavljeno. Zbog posebno izraženog problema kriminaliteta maloljetnika u Bosni i Hercegovini, i naročito imajući u vidu važnost kaznene politike i njen preventivni utjecaj na stope kriminaliteta maloljetnika, u ovom radu će biti prezentovani i odnosi koji ukazuju na to koliki broj prijavljenih maloljetnih izvršilaca krivičnih djela na kraju bude i optuženo i, na kraju, sankcionirano, te koje se to krivične sankcije najčešće primjenjuju na maloljetnike u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Napominjemo, podaci koji će biti prezentovani u ovom radu su oni koji su sadržani u statističkim biltenima Federalnog zavoda za statistiku, a ti podaci će biti analizirani pod pretpostavkom da su ispravno prikupljeni, obrađeni i prezentovani od strane statističkog zavoda.

1.1. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine

Kada se govori o kriminalitetu maloljetnika, onda je najprije potrebno utvrditi u kojem obimu zapravo maloljetnici participiraju u ukupnoj broju izvršenih krivičnih djela u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kako to grafikon i pokazuje, maloljetnici participiraju u ukupnoj masi izvršenih krivičnih djela sa vrlo stabilnim i, reklo bi se, relativno malim udjelom⁷⁶. U posmatranom periodu od 1998. do 2008. godine, taj udio se kretao od 4,86 % u 2001. godini do 10,96 % u 2004. godini. U svim ostalim godinama udio je bio vrlo konstantan i kretao se između 6,03 % do 7,20 %.

⁷⁶ Statistički bilten FZS FBiH (1998-2008).

Stabilnost učešća maloljetnih izvršilaca u ukupnom otkrivenom izvršenom kriminalitetu ukazujeći na moguću internost organa gonjenja (policija i tužilstva), te gore prezentovane podatke treba radije uzimati kao indikatore nego kao pokazatelje stvarnog stanja.

Iako je uobičajena praksa da se podaci o kriminalitetu prikazuju u određenim stopama tj. broju izvršenih krivičnih djela na određeni broj stanovnika (npr. 1.000, 10. 000 ili 100.000) to u ovom trenutku nije moguće učiniti jer posljednji zvanični podaci o broju stanovnika u Bosni i Hercegovini datiraju još iz 1991. godine kada je izvršen posljednji popis stanovništva.⁷⁷ Iz tog razloga, podaci o ukupnom broju prijavljenih maloljetnih izvršilaca krivičnih djela prikazani su u grafikonu 2. u absolutnim iznosima.

Iz grafikona 2. se jasno vidi da kriminalitet maloljetnika ima opadajući trend u periodu od 1998. do 2008. godine uz izuzetak 2002. godine, te da u 2004. godini naglo raste⁷⁸. Koji su razlozi ovakvog trenda u Federaciji Bosne i Hercegovine nemoguće je utvrditi u ovom trenutku. Naime, odgovor na to pitanje moguće je dati tek nakon iscrpnog istraživanja mogućih i stvarnih uzroka kriminaliteta, te paralelno sa time i institucionalnih i zakonodavnih promjena koje tretiraju problematiku kriminaliteta maloljetnika.

Ono što naročito izaziva pažnju jeste to da je, prema statističkim biltenima Federalnog zavoda za statistiku, broj prijavljenih maloljetnih izvršilaca u svim posmatranim godinama, absolutno jednak broju krivičnih djela izvršenih od strane maloljetnika. To dakle znači da u posmatranom periodu niti jedan maloljetnik nije izvršio više od jednog krivičnog djela u toku jedne godine, te da niti jedno krivično djelo nije bilo izvršeno od strane više od jednog maloljetnog izvršioca. Ili, što je još manje vjerovatno, da se to dešavalo ali da su se, pukim slučajem, podaci o broju prijavljenih krivičnih djela i broju prijavljenih maloljetnih izvršilaca na kraju absolutno podudarili.

Ipak, kako je opštepoznato da maloljetnici danas vrše i po nekoliko krivičnih djela, naročito kada su u pitanju krivična djela protiv imovine, u vrlo kratkom vremenskom periodu, podatke koji su prezentovani u statističkim biltenima treba uzeti sa ozbiljnijom rezervom.

Kada su u pitanju dijelovi Federacije Bosne i Hercegovine u kojima su maloljetnici vršili krivična djela, zanimljivo je primijetiti da se velika većina krivičnih djela vrši u samo četiri kantona. Naime, podaci u grafikonu 3 pokazuju da su maloljetni izvršioci krivičnih djela najaktivniji u Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom, Unsko-sanskom i kantonu Sarajevo⁷⁹.

⁷⁷ Nedavno tačnije 2016. Godine saopšteni su rezultati popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini izvršenog 2013. Godine a koji su izazvali veliki polemiku i raspravu zbog određenih obilježja jedinica posmatranja i istraživanja statistike kao što su etnička i vjerska pripadnost a posebno odredbe.

⁷⁸ Statistički bilten FZS FBiH (1998-2008).

⁷⁹ Statistički bilten FZS FBiH (1998-2008).

Što se tiče dinamike kriminaliteta maloljetnika sa obzirom na teritorijalnu distribuciju, valja primijetiti da je na teritoriji četiri navedena kantona u proteklih 11 godina vršeno između 78,74%, koliko je bilo izvršeno u 2004. godini, do gotovo nevjerovatnih 95,7% koliko je bilo evidentirano u 2000. godini. U ostalim godinama posmatranog perioda, na području ova četiri kantona je vršeno između 80,45 %, koliko je bilo izvršeno u 2008. godini do 89,4% koliko je bilo izvršeno u 1999. godini.

Kao i kod prethodnih konstatacija, vrlo je teško odrediti ovakve dinamike maloljetničkog kriminaliteta. Ipak, ne treba zanemarivati da su navedeni kantoni zapravo urbani centri u Federaciji Bosne i Hercegovine: Sarajevo kao glavni grad u kojem živi gotovo trećina ukupnog stanovništva Federacije, Tuzla i Zenica kao industrijski centri u Bosni i Hercegovini koje karakterizira veliki broj društveno-ekonomskih problema koji prate revitalizaciju industrije u regionima. Ipak, zbog vrlo loše ekonomske situacije u Bosni i Hercegovini, neće biti iznenađenje ako se udio krivičnih djela maloljetnih izvršilaca u narednom periodu nešto ravnomjernije rasporedi i na ostale kantone.

Za Federaciju Bosne i Hercegovine, kao i za Republiku Srpsku, važe ista opća pravila koja važe u susjednim zemljama i u Evropi. Najveća koncentracija maloljetničke delinkvencije tj. delinkventnih maloljetničih djela i maloljetnih delinkvenata nalazi se u Sarajevu i Mostaru, a slijede ih Tuzla i drugi privredni i kulturni centri. Ustvari, blizu jedne polovine maloljetničkih delikata počinjeno je u Sarajevu i Mostaru. U njima se manifestuje još jedna pravilnost: najčešća su djela krađe raznih vrsta, uključujući i provalne krađe. Uopštena saznanja realizovanih istraživanja saglasno pokazaju određene pravilnosti teritorijalne distribucije maloljetničke delinkvencije I vrste izvršenih krivičnih dijela.

1.2. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije na prostoru Republike Srpske

Po istom općem pravilu najbrojniji delicti maloljetnika i najveće koncentracije maloljetnih delinkvenata nalaze se u Banjoj Luci i Bijeljini. Uopće uzev, veća je koncentracija maloljetnih delinkvenata na periferiji gradova u bosanskim djelovima Republike Srpske koji su veći, privredno i ekonomski razvijenji, nego u gradovima na teritoriji Federacije. Ti gradovi su i bogatiji, sa više maloljetnika i sa većom propulzivnošću, kao i sa većom koncentracijom izbjeglica. Navedene, odredbe i karakteristike treba shvatiti kao bitne determinante i etiologije i fenomenologije maloljetničke delinkvencije, ali nikako kao posebnost i specijalnost koju

treba vezivati isključivo za područje Republike Srpske, već kao opšte i zajedničko obilježje maloljetničke delikvencije na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine.

1.3. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije u Distriktu Brčko

Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije u Distriktu Brčko prilazano je u Tabeli 1.

Tabela 1. Prijavljeni maloljetnici za krivična djela u Distriktu Brčko, za period 2006-2016. godine

Godina	Prijavljeni za kd	maloljetnici	Izrečena upozorenja	policjska
2006	157	17,80	-	-
2007	198	22,45	-	-
2008	105	11,90	-	-
2009	67	7,60	-	-
2010	73	8,28	-	-
2011	49	5,56	-	-
2012	50	5,67	-	-
2013	77	8,73	11	57,89
2014	39	4,42	3	15,79
2015	49	5,56	3	15,79
2016	18	2,04	2	10,53
UKUPNO	882	100,00	19	100,00

Izvor: Bosna i Hercegovina, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, Policija Distrikta

Podaci iskazani u tabeli se odnose na prijavljene maloljetnike za izvršena krivična djela u Distriktu Brčko za period od 2006. do 2016. godine, kao i za izrečena policjska upozorenja maloljetnim delinkventima na navedenom području i vremenskom periodu.

Na osnovu evidentiranih prijava u Policiji Distrikta Brčko, maloljetnika za izvršena krivična djela u periodu od 2006-2016. godine saznanja su iskazana za ona krivična djela za koja postoje indicije i osnovi sumnje da je:

prvo, poznat izvršilac i

drugo, da je izvršilac krivičnog djela maloljetnik.

Dakle, o krivičnim djelima gdje je nepoznat izvršilac, a možda je učinilac (izvršilac) maloljetnik podaci nam nisu poznati.

Distribucija frekvencije prijavljenih maloljetnika za krivična djela pokazuje da je najveći broj (procenat) prijava u 2007 (22,45%), a najmanji u 2016 (2,04%). Tako je u periodu od 2006. do 2009. broj prijavljenih maloljetnika za krivična djela iznad 10%, odnosno od 2006

do 2008. došlo je do porasta broja prijavljenih, a već u 2008 u odnosu na 2007. skoro 100% je smanjen broj prijava, da bi od 2009 do 2016. broj prijavljenih maloljetnika za izvršena krivična djela ispod 10%. Trend pada prijavljenih maloljetnika za krivična djela u posmatranom desetogodišnjem periodu svakako ohrabruje ali zahtjeva uvažavanje specifičnost empirijskih podataka o njihovoј činjeničnoj određenosti i karakteru istinitih podataka o faktima stvarnosti. Naime, i dalje ostaje otvoreno pitanje “činjeničnih podataka” i “činjeničnih stavova” i njihove činjenične određenosti i vrednovanja, kao i njihove istinitosti.

Tvrđnje saopštene u prethodnim stavovima ilustruju izrečena policijska upozorenja pri čemu za veći dio posmatranog perioda, od 2006-2012. ne postoje evidentirana empirijska saznanja policije za “izrečena policijska upozorenja” zbog čega se u osnovi takvih saznanja već javlja određena sumnja, a takva saznanja i podaci se tek pojavljuju za završni dio (trećina završnog perioda) od 2013 do 2016. Najveća frekvencija izrečenih policijskih upozorenja je u 2013 (57,89%), a zatim dolazi do pojave značajnog pada “izrečenih policijskih upozorenja” u 2014 i 2015 na (15,79), da bi prema evidentiranim policijskim saznanjima najmanji broj upozorenja izrečenih maloljetnicima bio u 2016. – dva odnosno 10,53%.

2. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije u vremenu od rata i poslije toga po godinama

Ovaj period posmatranja neophodno je posmatrati u dvije etape: prvu etapu čini period žestokih ratnih operacija; drugu etapu period od prestanka operacija i uspostavljanja mira, odnosno primjene Dejtonskog sporazuma.

U razmatranju prvog perioda susrećemo se sa tri veoma velika problema. Naš prvi veoma veliki problem je kako definisati maloljetničku delinkvenciju u periodu ratnih operacija. Na ovim prostorima od ranijih vremena postoji tradicija da stariji maloljetnici, a u nerijetkim slučajevima i mlađi, budu aktivni učesnici rata, dobrovoljno (“dobrovoljci”) ili silom prilika. Da li ovakve maloljetne učesnike rata uopće možemo smatrati kao maloljetnike, odnosno na isti način kao ostale maloljetnike. Mnogo je razloga da ih tretiramo drugačije. Oni su u tom periodu živjeli drugim životom nego u mirno doba, izvršavali su obaveze koje je od njih očekivala njihova sredina i nacionalna pripadnost, a pritisak na njihovu svijest i sistem vrijednosti bio je ogroman. Oni su bili izloženi rizicima koji su u “mirnodopskom svijetu”, naglašeno zastićenoj kategoriji maloljetnika, potpuno nepoznati, uz istovremeno suočavanje s odgovornostima za sebe i druge za koje još nisu bili pripremljeni. Da li su u to vrijeme všili delikte? Da li se uopće mogu ratna događanja i ponašanja u ratnim vremenima mjeriti istom

mjerom kao mirnodopska i da li činjenja u okvirima jedne vojne ratne jedinice uopće mogu biti posmatrana isto kao u miru i ratu? Ako želimo da izbjegnemo mistifikacije propagande i da sagledamo suštinske odredbe, onda paljenje jednog objekta (kuće, vikendice, hambara, vjerskog objekta, itd.) ili njegovo rušenje baze sa vojnog - ratnog gledišta biti rušenje - uništenje jednog faktičkog ili potencijalnog uporišta ili osmatračnice neprijatelja, a ne "maloljetnički kriminal". Otimanje – "rekvizicija" stoke, prijevoznih sredstava i slično, u tim ratnim prilikama je "snabdijevanje vojne jedinice raspoloživim sredstvima na terenu". Nepotrebno je dalje opisivanje ovakve i slične situacije jer je nemoguće sve evidentirati. Dovoljno je konstatovati da je rat, ma kakav bio, skup radnji u kojima se nastoji da se "neutrališe neprijateljska živa sila" i da se uništi njegova tehnika i logistika raspoloživim sredstvima. Za ubistvo drugog čovjeka u miru se sudi i kažnjava težim i najtežim kaznama (koje se ne primjenjuju na maloljetnike). Za niz ubistava u ratu kada je naš saborac "mitraljezom pokosio talas u jurišu" ili "smjestio minobacačku minu uslijed mitraljeskog gnijezda" on biva odlikovan. On nije "počinilac delikta", već "junak".

Sve to nas navodi da iz našeg razmatranja isključimo maloljetne učesnike u ratu u okviru vojne jedinice, odnosno one koji su djelovali protiv neprijateljskih jedinica. Razumljivo je da ovim nismo isključili delikte i počinioce delikata koji su nepotrebno i iz krajnje koristoljubivih, egoističnih razloga, razloga osvete – "namirivanje starih računa", pod pritiskom ratne psihoze ili iz obijesti, počinili i najteža djela - ubistva, nanošenje teških povreda sa trajnim teškim posljedicama, teške pljačke, silovanja i druge svireposti. Ovakva "civilna" djela smatramo deliktima, a ona su bila i tada kažnjiva, čak strožije nego u mirnodopskim uvjetima.

Rat je nametnuo ili proizveo i jednu vrstu kriminala koji smo već ranije spominjali pod nazivom "iznuđena krivična djela", odnosno "djela u svrhu preživaljavanja". Krađe hrane i drugih životnih namirnica da bi se preživjelo, zauzimanje tuđe vikendice ili stana, itd. da bi se sačuvala egzistencija itd., jesu delikti. Ovu vrstu delikata i delinkvenata izdvajamo i posebno posmatramo kao one koji su se nalazili u stanju najvišeg stepena socijalne ugroženosti kojima se nije moglo pravovremeno pomoći socijalnom intervencijom.

Ovim izlaganjem već smo otvorili drugi problem sa kojim se susrećemo. To je problem rata, izuzetno teško poremećene društvene situacije za sve strukture i članove određenog društva i njegov uticaj na okruženje i ličnosti. Nemamo precizan ni pouzdan odgovor koliko, kada i gdje je rat djelovao kao uzrok (čak sa produženim djelovanjem), gdje kada samo kao povod, a gdje kada samo kao izgovor samoopravdanje.

Treći problem sa kojim se suočavamo jeste postojanje evidencije i njena pouzdanost. Ako već mirnodopska evidencija operiše izrazom "tamna brojka", jasno je da ratna evidencija

u potpuno neredovnim stituacijama (u kojima je čak težak kriminalac neko vrijeme uvodio neki svoj poredak) nije mogla da ozbijedi ni minimalnu neophodnu pouzdanost. To je razlog što naša saznanja moramo zasnivati i na kritičkom korišćenju drugih izvora obavještenja.

Ono što se nameće kao najvažnija konstatacija jeste da je tokom ratnih godina standardni maloljetnički kriminal bio u vidnom opadanju - čak kada se uključi i onaj koji smo nazvali "iznuđenim", "prinudnim". Poslije nastanka mira, i postepena stabilizacija Bosne i Hercegovine, maloljetnički kriminal je u porastu, što je u skladu sa očekivanjem i općim svjetskim kretanjima u svijetu. Ono što također moramo konstatovati jeste da, uprkos ekonomskoj situaciji, mnogobrojnim migracijama, iseljavanjima i izbjeglištvu, rast i rasprostranjenost maloljetničkog kriminala ne prevazilazi situaciju u razvijenim zemljama svijeta. Ove generalne konstatacije, ukoliku su istinite, zaslužuju posebno istraživanje zašto je to tako.

Maloljetnički kriminal, u mirnodopskom period, po obimu, vremenu, rasprostranjenosti, učestalosti i drugim dimenzijama, svojstvima i ima standardni trend uučešću i kretanja u kriminalu uopšte ali i izvjesne zabrinjavajuće negativne tedencije po izvjesnim netipičnim i ne tako kritičnim i ne tako kritičnim djelima i njihovim obilježjima u korelaciji sa vremenom, prostorom, svojstvima situacije, društvenih kretanja i razvoja i promjena razvoja. Ilustracije radi dovoljno je podsjetiti se najtežih krivičnih djela ubistva u glavnom gradu Bosne i Hercegovine koja su uznemirila, probudila i aktivirala sarajevsku ali i širu javnost. Nažalost reakcije javnosti, društva, države i njihovih institucija su trenutne bez ozbiljnije politike i strategije i panskih, sistematicnih, ciljnih i svrsihodnih aktivnosti i akcija kojima bi maloljetnička delinkvencija prevenirala, suzbila i reducirala. Uostalom to nije ni moguće bez koordinirane i sihronizovane aktivnostisvih bitnih subjekata u procesu socijalizacije, ali i aktivnost i akcija institucija države koje nužno moraju biti odlučnije i odgovornije u djelokrugu svoga profesionalnog rada.

3. Rasprostranjenost maloljetničke delinkvencije po mjestu rođenja i mjestu stalnog boravaka

Većina maloljetnika delinkventnog ponašanja - nije svoje delikte vršila u mjestu rođenja, osim ako se izuzmu neki najveći gradovi⁸⁰. Zato postoji više razloga, a najvažnji su

⁸⁰ Vrlo uputna studija Aleksandra Todorovića: Masovna kultura i maloljetničko prestupništvo, i pregled literature o uticaju medija na maloljetničku delinkvenciju.

migracije u toku rata i migracije radi zapošljavanja, odnosno osiguranje egzistencije, kao i odlazak porodice u iseljeništvo i na privremeni rad u inozemstvo. Jedan od razloga je i "turistički criminal", mada za to u sadašnjoj situaciji postoje mnoge prepreke. Prvo, restriktivni pritisci za samostalno dobijanje i korištenje putnih isprava (pasoša) prema maloljetnicima. Drugo, na teritoriji Bosne i Hercegovine trenutno ne postoji dovoljan broj razvijenih turističkih centara, a ni turističke koncentracije nisu takve da bi bile, po svojim svojstvima, dovoljno atraktivne za maloljetničke delinkvente.

Nasuprot tome, dosta je problematična ocjena da većina maloljetnika čini većinu prestupa, odnosno krivičnih delikata van svojih stalnih mjesta prebivališta. Uobičajena definicija "prebivališta", odnosno "mjesto stalnog stanovanja" važi samo djelimično. Naime, neke porodice već više godina žive izvan mjesta koja se vode kao njihovo prebivalište i veliko je pitanje hoće li se opredijeliti za povratak u svoje "službeno" evidentirano prebivalište. Stoga, izgleda, u našem razmatranju treba smatrati prebivalištem mjesto faktičkog dugoročnog boravka. U tom slučaju, ako su to gradovi - privredno - administrativni i kulturni centri, može se konstatovati da većina njihovih žitelja - maloljetnih delinkvenata čini delikte u mjestu svog stanovanja.

Ipak postoje izvjesne razlike između maloljetnih delinkvenata po spolu. Iako oko tri četvrtine maloljetnih delinkvenata čine muškarci, delinkventi ženskog spola su skloniji činjenju delikata izvan mjesta stalnog življenja. Vjerovanje da su muškarci pokretljivi, koje, u principu, važi, u datom slučaju korigovano je većom sklonosću prvenstveno mladih maloljetnika da bježe od kuće, te da tom prilikom, svjesno ili silom prilika, čine delikte.

Izbjegavanje maloljetnika da čine kriminalna djela u manjim mjestima ako u njima žive povezano je sa veoma brzim otkrivanjem i reagovanjem sredine u kojoj "svako zna svakoga". Otkrivanje delikta i delinkvenata u takvoj sredini u uvjetima siromaštva i teškog siromaštva nosi sa sobom znatne opasnosti, čega su svjesni i maloljetni delinkventi - bar u većini slučajeva.

VI MJERE SUZBIJANJA MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

O mjerama suzbijanja može se misliti na bar dva načina. Jedan je da delinkvenciju treba suzbijati mjerama protiv manifestovanih djela. Drugi je znatno širi i zahtjevniji jer se ne svodi na suzbijanje onog što se već manifestovalo, što se već dogodilo, već se odnosi na čitav proces uključujući i nastojanja na onemogućavanju nastanka delinkvencije⁸¹. Dakle, i na veoma rano preventivno i produženo kurativno djelovanje. Sadržaji koje obrađujemo u ovom dijelu rada jasno pokazuju da smo orijentisani na drugo shvatanje koje se smatra da je „bolje spriječiti nego

⁸¹ Danilović, Momčilo: Porodica i maloljetnička delinkvencija, Rijeka, 1986.; Danilović T., Poldjugač, V., Singer, M.: Porodične prilike maloljetnih delinkvenata, Fakultet za defektologiju, Sveučilišta u Zagrebu, defektologija, Zagreb, 1957. br. 1.; Bašić, J., Kovačević, V.: Porodične prilike delinkventne djece maloljetnika u SR Hrvatskoj tokom njihovog školovanja, Zagreb, 1984.; Jašković, Žarko: Porodična atmosfera i kriminalitet maloljetnika, Osrtvi, 4., Savez društva defektologa Jugoslavije, Beograd, 1971.

liječiti", ako je to ikako moguće. To je razlog što započinjemo sa porodicom i završavamo sa odgojno-popravnim institucijama, odnosno posebnim ustanovama socijalne zaštite maloljetnika i nihovom resocijalizacijom. Kakva je stvarna situacija u tom pogledu u Bosni i Hercegovini? Da li je Bosna i Hercegovina sposobna za efikasne mjere suzbijanja maloljetničke delinkvencije? Na to nema jednostavnog odgovora. U svakom slučaju, neki činoci postoje i dovoljno su razvijeni, drugi će to biti u bližoj ili daljnjoj perspektivi. Ono što nam izgleda najvažnije, to je da postoji plodotvorna svijest i da ona jača. Prilog jačanju te svijesti je i ova doktorska disertacija.

1. Mjere u sferi djelovanja porodice i socijalnog okruženja

Porodica je u cjelokupnoj literatiri označena kao najznačajniji subjekt u sprečavanju i otklanjanju maloljetničke delinkvencije ili u stvaranju početnih uvjeta i podsticaja za nju. Generalna uvjerenja najšire prihvaćena neuputno je pobijati, naročito kada su zasnovana na jakim argumentima⁸². Prihvatajući osnovanost spomenutog uvjerenja, odmah postavljamo pitanje: kakva je porodica u Bosni i Hercegovini danas? Može li se na nju svaliti odgovornost za početni izvor - i početnu kočnicu maloljetničke delinkvencije u sadašnjoj situaciji.

Mi ne vjerujemo da se danas (a pitanje je da li je to bilo moguće i ranije) može izvesti tipičan model bosanskohercegovačke porodice. Da bi se to moglo, bilo je potrebno da po većini bitnih odrednica postoje znatna, bitna zajednička obilježja u porodicama urbane i ruralne sredine (grada i sela), bošnjačke, hrvatske i srpske porodice, muslimanske, pravoslavne i katoličke porodice; izbjegličke, iseljeničke, migrantske i domicilne porodice; porodice cjelovite i deficijentne; intelektualne i radničke i seoske porodice; "stare" i mlade porodice, itd. Time, razumljivo, nismo osporili mogućnost da se neki bitni činoci mogu podudariti. Za svako razmatranje porodice kao subjekta društva neophodno je da se postigne sporazum šta ćemo legalna "bračna" ili "ilegalna" – "vanbračna", odnosno porodica bez zakonitog vjenčanja? Izjednačavanje u zakonu i faktički društveni status, društvena prihvaćenost porodice do danas se nisu poistovjetili, te faktički nisu u istoj društvenoj, "uvažavanosti". Naredno pitanje je da li su to porodice sa prirodnim roditeljem ili se radi o onima koje su sastavljene od majke i očuha ili oca i mačehe? Da li su u toj porodici samo djeca prirpdnog oca, odnosno prirodne majke ili samo očuha - mačehe ili jednog i drugog plus zajednička djeca. Kako i koliko porodica pribavlja sredstva za život i kako zaista živi?

⁸² Ibid.

Nema sumnje da svako društvo teži ka zdravnoj, stabilnoj i progresivnoj - savremenoj porodici. Ali šta je to u sadašnjim okolnostima? Tradicionalna, višegeneracijska porodica sa više djece, priznatim autoritetom u domaćinstvu, priznatim mjestom u sredini sa kojom je povezana, sa stabilnim sistemom orientacionih vrijednosti i konfesionalno definisana, već je decenijama u propadanju. Na nju se više ne može oslanjati! Nova "savremena" porodica koju čini bračni par sa jednim ili dvoje djece, konformističke orientacije, da li može u uvjetima ekonomske i druge ugroženosti i izloženosti medijskog uticaja da preuzme i uspješno ostvari, sve svoje bitne socijalne funkcije? Bez snažne podrške šire porodice i okruženja, bez sistema predškolskih i odgojno-obrazovnih institucija, ona će to teško moći da učini.

Porodica se nalazi između čekića i nakovnja, između obavljanja poslova koji donose dovoljno prihoda (oba roditelja zaposlena, dopunski i privremeni rad) što im nesumnjivo, ne ostavlja dovoljno vremena za bavljenje djecom ili nedovoljni prihodi i poremećeni odnosi, što je pogodno za maloljetničku delinkvenciju.

Šta je tek sa porodicama bez jednog roditelja? Ili sa porodicama u kojima su roditelji u inozemstvu, a djeca u zemlji kod babe/nane/nene i dede/djeda?

Mi, naravno ne predviđamo smak svijeta, isčešavanje porodice i nacije. Na ovim područjima, uprkos svim teškoćama i nedaćama, porodica još uvijek nalazi moralne i materijalne snage da u ogromnoj većini slučajeva opstane i izvršava svoje normalne društvene funkcije. No nastaju nove porodice. Neophodna je opća multiplikovana i svestrana pomoć i podrška porodici u svim vidovima. Početna i bez pretjeranog obima sredstava moguća podrška je svrsihodna komunikacija sa porodicom, i moralna, informativna i edukativna podrška i otvaranje i jačanje materijalne društvene perspektive. U tom smislu, pošto su porodice pokazale sposobnost sklonost za organizovanje samopomoći, moguće je osigurati znatno povoljnije uvjete za porodičnu samopomoć.

2. Mjere institucija obrazovanja i odgoja

Dvije su vrste ovih institucija: školske i vanškolske. Mi se ne možemo iscrpno baviti svim vanškolskim institucijama, pa se ograničavamo samo na one koje imaju najveću ulogu u odgoju djece. To su predškolske institucije odgojnog karaktera kao što su jaslice (za najmanju djecu), obdaništa i zabavišta. Ovdje se ne postavlja pitanje potrebe za njima i njihove uloge, koja je jasna, niti se postavlja pitanje njihove sadržine i metoda rada - mada je ono uvijek aktuelno. U prvom planu je pitanje ekonomske sposobnosti društva (ne samo države) i roditelja da ih koriste. Ima li ovih institucija davoljno? Da li ih u postojećim uvjetim mogu koristiti i

porodice u niskom društvenom (pogotovu materijalna-ekonamskom) statusu? Da li su programi njihovog rada primjereni evidentnim perspektivama društva u tranziciji? Na sva tri postavljena pitanja odgovar je - ne. Ove ustanove pokazale su zavidnu vitalnost i adaptabilnost i sposobnost paboljšanja svog stručnog rada u uvjetima oskudnih materijalnih mogućnosti. Šta se može učiniti? Pređimo opet od onoga što zahtijeva najmanje sredstava. Prva, već pastojeći odgojni kadar može se moralna podržati i edukovati. Drugo, moguće je potražiti donatore - što se inače već čini. Treće, moguće je uspastaviti intenzivniju saradnju s ustanavama socijalne zaštite. Četvrto, moguće je oformiti odgavarajuću evidenciju. Peto, moguće je izraditi nekoliko tipskih modela manjih i većih ustanava, propisati određene standarde i stimulisati otvaranje takvih privatnih ustanava. Šesto, razviti saradnju sa drugim ustanovama i organizacijama u čiju djelatnost je eksplicitno ugrađen i odgoj. Država, kanton, općina moraju u programima svog razvoja da imaju i programe i planove razvaja mreže predškolskih odgojno-obrazovnih institucija, njihovu evidenciju i sposobnu nadzorno - instruktivnu organizovanu funkciju.

U školama odavno postoje i pokušaji da se uvedu specijalni programi za veoma talentovanu djecu. Ne sporimo da su veoma korisne škole za talente za svaku oblast koja se izučava u školi, ali se javljaju dva ozbiljna pitanja: prvo, na kom stepenu školovanja to činiti? Drugo, šta s učenicima visoke ili prosječne inteligencije, ali bez naglašenih talenata i bez razvijenih radnih navika. Na osnovu već postojećih iskustava, uključujući i inozemna, a imajući u vidu dva prioriteta (potrebe razvoja zemlje i potrebe sprečavanja maloljetničke delinkvencije) izgleda nam opravdano izraditi programe za prosječno intelligentne (što je najviše učenika), dopunske programe za one koji zbog nečega ne postižu uspjeh u školi i dopunske programe za one čiji nivo inteligencije, radne sposobnosti i zainteresovanost omogućuju brže napredovanje. Dopunski program ne mora u svakom slučaju da znači i dopunski rad, već specifičnu primjenu programa. Naprimjer, za učenike koji pokazuju slabiji uspjeh (a iz te skupine najčešće se javljaju delinkventi) potrebna je posebna obučenost i sposobnost nastavnika i specifično postupanje sa njima. Imamo li stvarne prostorne, kadrovske, materijalne i tehničko-tehnološke mogućnosti za to? Da li maloljetnička delinkvencija manje košta od toga?

Škole za natprosječne, inertligentne i talentovane treba otvarati, ali tek na nivou srednje škole - kada je talenat već ispoljen. Međutim, u praksi već postoje škole za one koji su sposobni za savladavanje određene materije i zainteresovanosti, a ne zahtijeva se vrhunski talenat. To su niže muzičke škole. Možda ima smisla formirati određena odjeljenja (za matematiku i fiziku, za strani jezik, za određeni sport i slično) odmah poslije završena četiri razreda osnovne škole. No to nije pitanje koje mi treba praktično da rješavamo. Mi samo ukazujemo na puteve sprečavanja maloljetničke delinkvencije.

Druga ideja i pokušaji u praksi su uvođenje pedagoške službe, odnosno angažovanje jednog pedagoga, usto i jednog psihologa i, u novije vrijeme, i školskog socijalnog radnika. Pod uvjetom da oni imaju dovoljno dobru, aktivnu i angažovanu komunikaciju s učenicima, drugim nastavnicima i roditeljima i da predano i savjesno rade, ovo nije samo doprinos sprečavanju maloljetničke delinkvencije već i opći uspjeh škole i društva. Mi ovu ideju i praksu podržavamo. Tamo gdje za to nema uvjeta, plediramo za formiranje opštinskog školskog centra za poslove pedagogije, psihologije i socijalnog rada. Saznanja ove službe, bilo da je u školi - što je bolje, bilo da je u opštini, omogućava pravovremeno i prognostičko obavještavanje, pravovremenu i pravilno orijentisaniu intervenciju i stabilnu institutu evidenciju.

Treća stvar, koju škole inače čine na razne načine, jeste edukacija nastavnika i drugog osoblja koje učestvuje u procesima odgoja i nastave. Sadržina edukacije bila bi specijalno stručna, a ne standardno stručna. Ona bi prevenstveno obuhvatila ponašanje nastavnika: a) u odnosima s učenicima u raznim situacijama, uključujući i situaciju prijestupa; b) u komuniciranju sa roditeljima. Može nam se prigovoriti da previše zahtijevamo od nastavnog kadra s obzirom na njihov materijalni i društveni status. Ali, predloženo angažovanje pojačalo bi ugled nastavnika, a rezultat rada kroz određeno vrijeme bio bi i poboljšanje ukupne društvene situacije i statusa nastavnika.

3. Mjere institucija kulture, a posebno konfesionalnih institucija, medija, sportskih organizacija i slično

I škole spadaju, kao i sve druge institucije i ustanove društva, u kulturu ako se ona shvata kao način društvenog života. U ovom poglavlju akcentirat ćemo samo konfesionalne organizacije (religiju) medije i sportske organizacije, mada ne bi bilo pogrešno razmotriti ni neka mjesta okupljanja i druženja (kafice, žurke, razne priredbe). Međutim, mladi su najviše izloženi prethodno navedenim oblicima kulture.

3.1. Mjere konfesija - religija

Načelno, religija djeluje protiv svih poroka i mnoge od njih zabranjuje. Međutim, postoje razlike između vjernika i ateista, vjernika drugih religija, istinskih vjernika i onih koji su skloni odstupanju od normi religije, itd. To nije predmet našeg razmatranja.

Općepoznato je da postoje "tvrdi" i "elastični vjernici", vjernici koji poštaju svaku, odnosno skoro svaku odredbu i oni koji vrše izbor koje odredbe će da poštaju, a koje neće.

Ono što je od opće važnosti za naša razmatranja, jeste da sve konfesije imaju moćan organizovan sistem uticanja, razvijene metode i na respolaganju im stoje izvjesna sredstva. Bitna odredba tri glavne konfesije na teritoriji Bosne i Hercegovine propovijedaju vrlinu i suprotstavljaju se porocima. Podudarnost njihovih normi sa normama državnih propisa veoma je velika. Otuda je njihovo djelovanje usmjereno protiv svake delinkvencije.

Konfesije, načelno, mogu preko svojih sveštenika da uđu u svaku porodicu koja pripada njihovoj vjeroispovijesti i da djeluju na nju i unutar nje, a djeluju ne samo preko svog direktnog učenja već i organizovanjem slobodnog vremena za djecu i omladinu. Njihov ceremonijal, njihove poruke, ozbiljnost, smirenost i uvjerenost u ispravnost svog učenja i vjerovanja djeluju svojom ubjedljivošću. Neke od njih djeluju i davanjem povremene ili stalne organizovane materijalne pomoći, itd.

Međutim i konfesije se susreću sa znatnim problemima od kojih su neki od značaja za mogućnosti uticanja na maloljetničku delinkvenciju. Prvi problem s kojim se susreću je faktički ateizam - faktička ignorancija kandidata za maloljetne delinkvente i delinkvenata svih važećih (pozitivnih) sistema vrijednosti i poredaka. Drugi problem je međusobna konkurenca u nastojanju da očuvaju broj svojih vjernika i da, ako mogu, taj broj povećaju preobraćanjem ateista ili nekih drugih vjernika. Treći problem je iskriviljivanje suštinskih religijskih poruka i stvaranje netrpeljivosti nekih predstavnika konfesije. I peti problem je djelovanje sekti. Međutim, ovo otežava, ali ne isključuje moguće pozitivno djelovanje konfesija, čija podrska porodici i školi i društvenom moralu može da bude dragocjena.

3.2. Mjere medija

Najveći uticaj među medijima imaju televizija, film i štampa, daleko manje literatura, pozorište, izložba, muzeji, spomenici, tvorevine arhitekture, itd.

Film ima dvostruko djelovanje. Jedno, neposredno, preko bioskopskog platna; drugo, posredstvom televizije. Za neke nove vrste delikata (hakerstvo, zloupotreba interneta) značajniji su računari, ali za najširi sastav kandidata za maloljetničke delinkvente i delinkvente i dalje ostaje film, a uz njega strip, kriminalistička i avanturistička literatura⁸³. Ako je to tačno, mediji mogu da utiču na dva bitna načina. Prvo, to je favorizovanje onih ostvarenja

⁸³ O tome bliže vidi u knjizi: Arnaudovski, LJ.: Čačeva, V.: Zatvoreničko opštstvo, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Institut za sociološka i političko pravna istraživanja, Skoplje, 2000.

koja izražavaju jasnu moralnu poruku u formama istinskih umjetničkih, odnosno profesionalnih vrijednosti (u štampi); drugo, pažljivim koncipiranjem i realizovanjem vlastitih programa. Da li ovim zahtjevom remetimo slobodu stvaralaštva i štampe? Mi smatramo da to ne činimo. Umjetnost, čak i ona koja se označava kao industrija (npr. film), nikada nije kao svoj cilj deklarisala stimulisanje i širenje poroka i delinkvencije, već širenje slobode i oplemenjavanje društva. Uistinu, postoje razlike u shvatanju sadržaja i granica slobode, o poroku i vrlini, o socijalizaciji i očuvanju ličnosti, o osjećanju i razumu, itd. Mi se ne protivimo otvaranju ovih problemskih pitanja i rasprava o njima, ali se protivimo plasiranju podsticajnih ideja o mogućnostima nekažnjenih delikata, uživanju u neodgovornosti i amoralnosti i prikazivanju tehnika njihovog izvršenja koja ne mogu kopirati. Ne tražimo "didaktički" film, ali se protivimo prikazivanju zločinca kao simpatičnog nadčovjeka.

Ono što mi možemo u rješavanju tog problema je da stičemo odgovarajuća saznanja i da obrazovanjem, informisanjem i odgojem osposobimo mladog gledaoca da ne podlegne zavodljivosti "imaginarnog svijeta filma" i "sjaja zvijezda". To je, pokazalo se, moguće kod ogromne većine maloljetnika. Zašta to nije moguće kod mikro manjine koja je na putu delinkvencije? Da li smo u stanju da otkrijemo vezu između grube, ponekad nemilosrdne stvarnosti i fantazija koje snažnije od svijesti i plemenitih, humanih osjećanja djeluju na ponašanje? Da li smo dovoljno odgovorno radili na tome?

Ovo razmatranje se, naravno, ne odnosi na psihički poremećene, odnosno bolesne, na psihopate, itd. jer su oni problem psihijatrije i nauke o socijalnom radu (osim u jednom njenom specijalnom dijelu).

3. 3. Mjere sportskih organizacija

Sport je višestruko atraktivan mladima - kao faktička zabavna dimenzija života i kao medijska prezentacija. Nagon mladih za igrom i zabavom, za druženjem i uspjehom, saveznik je koji se ne smije zanemarivati. Sport također ima svoje zvijezde. U borbi protiv nastanka maloljetničke delinkvencije i njenog širenja, sport je izuzetnih mogućnosti, ako ga učinimo dovoljno dostupnim. Da li su sportske organizacije (organizacije za fizičku kulturu, rekreaciju, i slično) sposobljene za djelovanje u sprečavanju maloljetničke delinkvencije?

Pri proučavanju ove materije moramo imati u vidu bar četiri subjekta raznog karaktera: 1) školu; 2) organizacije za rekreaciju i masovnu fizičku kulturu; 3) amaterske sportske organizacije i 4) profesionalne sportske organizacije.

Sa stanovišta suzbijanja maloljetnčke delinkvencije prvo i bitno pitanje je da li škole uspijevaju da razvijaju sklonost prema sportu kod maloljetnika sklonih delinkvenciji i da ih upute da svoje slobodno vrijeme utroše na sportske aktivnosti kroz koje, treninzima i takmičenjima, mogu da izazove svoje negativne naboje ka demonstriranju vlastite snage i sile, te da pokušaju da steknu vlastitu afirmaciju.

Školski predmet "tjelesni odgoj" ostvaruje se po definisanom školskom programu usmjerenom na tjelesni odgoj sve djece. Nastava traje jedan, dva ili najviše četiri sata nedjeljno i zavisna je od uvjeta koji su školi na raspolaganju - počev od sala, bazena, opreme, odjeće - pa do nastavnika koji vode časove "tjelesnog odgoja". Dakle, programski i profilom nastavnika, nastava je primjerena prosječnim potrebama spola i uzrasta, često u veoma nepovoljnim i oskudnim uvjetima. Nastavnik, osim vlastitom ljudskom i profesionalnom odgovornošću i savješću nije ničim posebno motivisan da se posebno pobrine o određenim ličnostima, da uspostavlja i razvija veze sa sportskim organizacijama i da mu povremeno gostuju "sportske zvijezde", itd. Za neke učenike časovi postaju dosadni, te ih oni izbjegavaju i destimulišu druge.

"Tjelesni odgoj" je "sporedan predmet" te i to destimuliše. Osim toga, sportska odjeća i obuća, kada ih škola zahtijeva, dodatni su trošak za roditelje. A ni svi učenici nisu isto zainteresovani za ovu oblast niti su im sposobnosti, uključujući i zdravlje, isti.

Podsticajne mogućnosti škole su u ovoj oblasti iskorištene veoma malo, a limitirane su materijalnim, programskim, kadrovskim i konceptualnim uvjetima, kao i općim stanjem fizičke kulture i sporta. Šta se u tom pogledu može učiniti sada u uvjetima veoma limitiranih materijalnih mogućnosti? Izgleda da je moguće ostvariti bar dvije streteške stvari. Moguće je oformiti jedan poželjan, svjestan, konceptualno-programski model, o njemu široko i kritički raspravljati polazeći od potreba razvojnog, progresivnog društva. Takđer, moguće je saznati objektivnu situaciju i mogućnosti škola (materijalnu, programsku i kadrovsku) i njihovu primjerenošć spomenutom modelu, te pripremiti realističan plan mijenjanja situacije. Moguće je i cio problem popularisati u javnosti.

U većim gradovima postoje izgrađeni centri za fizičku kulturu koji se nalaze u različitom položaju. Ne nastojeći da ulazimo u detalje, kandidujemo samo jedno pitanje: da li ih njihov status, opremljenost i kadrovska sposobljenost čine dovoljno dostupnim svim mladima i svoj školskoj djeci - svim mladim i starijim maloljetnicima. O tome nemamo dovoljno podataka za meritorno zaključivanje, ali je jasno da oni koji su komercijalizovani nisu i ne mogu biti dovoljno dostupni svim maloljetnicima - naročito ne onima iz porodice nižeg i dijela srednjeg društvenog statusa. To je lako zaključiti iz cijene korišćenja usluga i cijena potrebnih rezervišta

za određene sportove (npr. tenis, mačevanje, skijanje, klizanje, itd.), i tu se trenutno može učiniti samo ono što i sa problemom škola.

Kulturno-umjetnička društva imaju veliki kulturno-odgojni uticaj i omogućavaju dva važna procesa: afirmaciju talenata i sklonosti, s jedne, i atraktivno druženje, s druge strane. Rad u njima može da bude snažna konkurenca ulici jer istovremeno apsorbuju energiju i šire pozitivne orijentacione vrijednost i njihovi potencijali su možda veći od potencijala sportskih organizacija, ali se ona, sa stanovišta ostvarivanja uloge u susbijanju maloljetničke delinkvencije susreću sa više problema. Prvi problem je van njih. Potencijalni delinkventi i delinkventi ne ispoljavaju posebnu zainteresovanost za pozitivne društvene aktivnosti te ne manifestuju svoju obdarenost i prikrivene ili potisnute sklonosti. Činjenica je da škole nemaju istraživanja i preglede - evidenciju stepena i vrste obdarenosti potencijalnih i stvarnih prekršitelja normi, a nemaju ih ni druge institucije koje su u dodiru sa njima. Prva stvar koju možemo učiniti jeste da odgovarajućim testiranjem (a razna testiranja se inače vrše) otkrivamo prikrivene ili potisnute sklonosti i talente, te da provociramo njihovo manifestovanje i usmjerimo ih. Drugo, kulturno-umjetnička društva, uglavnom amaterska, rade u materijalno - nepovoljnim uvjetima. Problemi prostorija, grijanja, opreme, umjetničkog i odgojnog kadra se teško rješavaju, tako da ona opstaju zahvaljujući, u prvom redu, entuzijazmu. To ograničava njihove mogućnosti prijema i rada sa većim brojem članova. Treće, način i intenzitet popularizacije njihovog rada je zbog toga pasivan, manje-više defanzivan. Koliko je nama poznato, nema nijednog stalno otvorenog oblika ni prostora u kome bi se, bez posebne selekcije, mogla predstavljati postignuća tih društava, tako da ona ostaju anonimna van užeg kruga. Četvrto, prilikom pristupanja kulturno-umjetničkom društvu vrši se selekcija koja osigurava prijem samo najtalentovanim od kojih se očekuje siguran uspjeh. U uvjetima siromaštva nema mjesta za prosječne, niti za oblike rada koji ne donose brza priznanja sredine. Materijalnu situaciju ne možemo brzo izmjeniti, ali način popularizacije, širinu sadržaja i raznovrsnost oblika, kao i demokratizaciju pristupa i predstavljanja možemo osigurati. Nije sve takmičenje, nešto može da bude i igra i zabava. "Zvijezde" i "idoli" su poznati u svim umjetnostima, a oni su privlačan argument. Ostaju još i roditelji sa svojim ponašanjem i okruženjem koje se često potcenjivački i destimulativno odnosi i prema najvišim ostvarenjima-ali je za zabavu uvijek pozitivno motivisano. I, najzad, peti problem: aktivnost u ovim organizacijama zahtijeva disciplinu i samodisciplinu, poštovanje autoriteta i izvršavanje uputstva to je najslabija strana potencijalnih i aktuelnih delinkvenata. To je i inače jedan od osnovnih problema u odnosu delinkventnog ponašanja i društava koji se ne može rješavati parcijalno, već djelovanjem cjeline sistema u kome su kultura i umjetnost samo jedan segment. Mi čak ne znamo ni koliko je

delinkvenata bilo u kom obliku upražnjavalо neku od umjetničkih i sportskih djelatnosti ili bilo u članstvu neke od ovih organizacija.

4. Mjere afirmisanja pozitivnih orijentacionih vrijednosti i uzora

Na samom početku izlaganja ovog dijela materije moramo naglasiti da joj pristupamo strogo instrumentalno sa stanovišta suzbijanja (onemogućavanja, sprečavanja, potiskivanja, smanjivanja, itd.) maloljetničke delinkvencije. Dakle, ne namjeravamo da se upuštamo ni u filozofsko, ni u sociološko, ni u politikološko, ni u pravno, ni u religijsko, ni u bilo kakvo drugo teorijsko ili naučno-stručno i svestrano razmatranje društvenih i ljudskih orijentacionih vrijednosti, moralnih vrijednosti kao usmjeritelja ljudskog i društvenog ponašanja. To je suviše krupno pitanje da bi se ono moglo valjano problematizovati i rješavati u samo jednom malom dijelu rada o drugoj temi koja samo dodiruje probleme etike. Naše polazište u ovom slučaju je jednostavno: postoji u određenom prostoru i vremenu konkretno društvo koje ima svoj sistem orijentacionih vrijednosti, od koga je najznačajniji dio izražen pravnim (i krivičnopravnim) i drugim normama ponašanja. Dio društva, uključujući i maloljetne delinkvente, ne prihvata te norme i ponaša se suprotno od njihovih odredaba pa čine i krivična djela kojima neopravданo nanose štetu drugim ljudima i povređuju ih. Humana i društveno neophodno je raznim mjerama društva zaštiti njihove nedužne pripadnike. Jedna moguća, prvenstveno preventivna mjera (ali i kurativna kod onih koji se iskreno kaju) jeste afirmiranje pozitivnih orijentacionih vrijednosti uzora. Dovde je sve jasno. Štaviše, osnovano se mora tvrditi da društvo kroz razne svoje institucije, organizacije, ustanove i mehanizme afirmiše na razne načine važeće pozitivne orijentacione vrijednosti. Zašto je onda uopće potrebno pitanje o afirmaciji pozitivnih orijentacionih vrijednosti i uzora kao mjeri sprečavanja-suzbijanja maloljetničke delinkvencije? Na to pitanje možemo odgovoriti kontrapitanjem: otkud, uprkos primjeni te mjere, maloljetnička i druga delinkvencija? Da li je baš sve jasno u vezi sa sisetmom orijentacionih vrijednosti i pozitivnih uzora i sa primjenom mjere afirmacije?

Počnimo od pitanja afirmacije. Da li je to proces statusa jednog stava da je potpuno istinit iako na pravi način iskazuje istinske potrebe i interes društva i njihovih članova te prilikom ponašanja taj stav treba uvijek uvažavati? Da li sistem orijentacionih vrijednosti čine takvi stavovi, međusobno smisleno povezani u cjelinu? Da li su oni pojedinačno i kao sistem primjereni svakom pojedincu, grupi, zajednici i svakoj društvenoj situaciji? Da li su jednoznačni ili mogu imati razna značenja i koja od njih zaista važe? Ovo nisu filozofske-teorijska pitanja, već strogo instrumentalna. Prije nego sto se opredijelimo za afirmiranje

određenih orijentacionih vrijednosti i uzora, moramo znati koje ćemo vrijednosti i uzore afirmisati, šta oni znače, s kojim ciljem ih i kome afirmišemo da bismo odredili kako.

U sredstvima javnog masovnog informisanja (komuniciranja) najčešće se sistematski afirmiše uspjeh u raznim oblastima. Uspjeh nije nova vrijednost, ali sada ima i nove sadržaje i prošireno značenje. Uspjeh kao pozitivna orijentaciona vrijednost ograničenog je značenja mnogim drugim vrijednostima. Profesionalni uspjeh nije uspjeh u izvršenju krađe - osim u špijunaži!

Religije se zalažu za vrline i, jedna od njihovih bitnih vrijednosti je samoodricanje, samožrtvovanje, skromnost, bogobojaznost, itd. U kakvom su odnosu ove vrijednosti prema propagiranju hedonizma u čijoj osnovi je uspjeh? Čovjekoljubivost je stalno isticana vrijednost u raznim oblicima, kao i pravda, sloboda, itd. Imaju li čovjekoljublje, pravda, sloboda itd. zaista praktičnu, jednoznačnu vrijednost? Zar je čovjekoljubivo ostaviti čovjeka radnog, poštenog, punog vrlina, bez posla i uvjeta egzistencije? Zar je pravda da se konkurencijom jedan obogati, a drugi propadne? Zar je sloboda: jači tlači slabijeg?

Navođenjem prethodnih pitanja i mjera samo smo htjeli da kažemo da je neophodno oformiti listu bitnih, strateških orijentacionih vrijednosti. Potom treba utvrditi sadržaje i značenja tih vrijednosti te vidjeti šta je sada u njima ostalo od starog, a šta je ušlo kao nov sadržaj. Na kraju, treba se opredijeliti u kojim značenjima i interpretacijama će se te vrijednosti afirmisati. Sve dok opstaje stav: on ima mnogo, ja veoma malo, pa je pravdeno da jedan dio toga prisvojam (ukradem) ili nije važno kako je uspio, važno je da je uspio- afirmacija pozitivnih vrijednosti kao mjera neće uspjeti.

Bitno je afirmisati vrijednosti na kojima se zasniva normativni sistem, tj. vrijednosti koje su sadržane u njemu. Njihova afirmacija mora da osigura njihovo poznavanje od strane svakog građanina i ne smije biti svedeno samo na dozvoljeno - zabranjeno, prekršaj - kazna. Njihova afirmacija mora dati uvjerljivo obrazloženje o opravdanosti, racionalnosti i korisnosti tih vrijednosti i normi i o njihovoj društvenoj neophodnosti. Istvoremeno, ona mora razjasniti odnos između njih. Razumljivo je da afirmaciju vrijednosti nismo zamišljali kao seriju predavanja o krivičnom pravu ili kao skup reklamno-propagandnih slogana, spotova, itd. I to ne može da bude jednokratan zadatak jednog subjekta ili ustanove, organizacije, itd. Ne, to mora da bude zadatak sistema. Ako se on jasno formuliše, sistem ga može ostvariti. A rad na njegovom izvršavanju možemo odmah započeti istraživanjem komunikacionog sistema i preferencija maloljetnika - posebno potencijalnih i aktuelnih delinkvenata, njihovu percepciju i ineterpretaciju vrijednosti. Prosta konstatacija da oni krše norme i ne uvažavaju društvene

vrijednosti mora biti dopunjena odgovorima koje, kada i zašto. Možda ih, zapravo i ne znaju, pogrešno razumiju, itd.

Sličan je problem i s uzorima. Da li mi sami, bez ikakvog uticaja i bez veze sa sistemima vrijednosti kojima smo okruženi (porodičnim, školskim okruženjima biramo uzore, ili nam ih neko na neki način nudi i preporučuje? Lako je otkriti da ljudi u životu nemaju u isto vrijeme samo jedan pozitivan (ili negativan) uzor. Lako je utvrditi da ljudi u svakoj bitnoj sferi svog života imaju par uzora (ako ne više) od kojih je jedan reprezentant dobra, uspjeha, poželjnog - na koga se treba ugledati i od koga se mora učiti - i nasuprot njemu drugog, predstavnika zla, neuspjeha, neprilika i tegoba - od koga također treba učiti kako se nikako ne treba ponašati. U svakoj porodici, u svakoj sredini i okruženju postoji bar jedan par takvih uzora.

Znamo li da su to samo verbalni uzori koji su predmet iskaza ili su oni stvarni - uzori koji se oponašaju? Šta u njima vide i shvataju maloljetnici?

Znamo li zaista koji uzori, kako artikulisani i predstavljeni egzistiraju u obrazovno odgojnim i kulturnim ustanovama, u umjetničkim tvorevinama i u medijima i kakav odnos i na čemu zasnovan imaju maloljetnici prema njima? Koje stvarne vrijednosti društva on zaista reprezentuje i promoviše i da li i kako to maloljetnici shvataju i prihvataju? I samo još jedno pitanje koje se moglo naslutiti: kakav je odnos između tradicionalnih i savremenih uzora, koliko su neke njihove odredbe danas poželjne i prihvatljive, šta one sugeriraju, odnosno otkrivaju. Jasno je da se interpretacije i prezentacije uzora moraju prilagođavati svojstvima mesta i vremena. Neki bivši uzori, „junaci bez mane i straha”, silni i nepobjedivi, više nisu prihvatljivi, mada se njihove iskrivljene imitacije, osavremenjene ruhom i sredstvima, često susreću upravo među maloljetnim delinkventima - ali ne samo u njima. Očigledno - njih povezuje moć i njena demonstracija.

Plediramo za tri stvari: prvo, da se izvrši identifikacija uzora, njihovih tipova i njihove strukture, te njihove povezanosti s orientacionim vrijednostima i socijalnom strukturu; drugo, da se otkrije proces i mehanizam njihove afirmacije i uticanja na maloljetnike; treće, da se oformi više poželjnih i za publiku prihvatljivih uzora (na osnovu ili transformacijom postojećih ali i nezavisno od njih) i da se oni popularišu i afirmišu kroz djelovanje cijelog sistema.

Može li nam se prigovoriti da se opredjeljujemo za manipulaciju masama - maloljetnicima i da ograničavamo umjetničku i drugu slobodu? Taj prigovor bi teško bilo braniti jer se ništa vise ne čini od toga da se u konkurenciju sa drugim uzorima lansiraju i uzori reprezentanti dobrog, uspješnog, poželjnog i ispravnog. Zašto se pozitivno prikazivanje jednog zločinca ne smatra manipulacijom svješću, a ovo se tako kvalificuje? Više od tog pitanja

zabrinjava nas jedno drugo pitanje: može li se vještački i voljno, ciljno opredijeljeno, uspješno vještački stvoriti tip prihvaćenog uzora? Ni sadašnji uzori, osim uzora lokalnog okruženja, nisu nastali spontano i nisu isključivo izvorni.

5. Mjere izrade i afirmisanja normi pozitivnih društvenih ponašanja uključujući i zakone

Norme pozitivnog ponašanja su pravila i njihove odredbe kojih se većina članova društva dobrovoljno pridržava u svakodnevnom životu, vjerujući u njihovu ispravnost, valjanost i društvenu opravdanost i one su konkretizacija orijentacionih vrijednosti. One se u društvu primjenjuju u zavisnosti od tri prioriteta faktora: prvo, od prihvatanja normi; drugo, od interesa i ciljeva; treće, od mogućnosti primjene ili izbjegavanja primjene ili direktnog kršenja normi.

Norme nastaju kroz dva kreativna procesa. Prvi je njihovo afirmisanje i formulisanje normi. Drugi je njihovo razumijevanje, tumačenje i primjena. U svakoj strukturi norme sadrže dio koji je zasnovan na dobrovoljnosti i samoizboru - ili bar neprotivljenju i dio koji je oslonjen i sadrži silu, prinudu i nasilje.

Po nastanku (porijeklu) opravdano je razlikovati običajne norme koje su nastale kroz tradiciju i iskustva ljudske komunikacije, norme raznih organizacija i pravne (državne) norme raznih orijentacija. Moguće su još mnoge druge klasifikacije, no za nas su od prvorazrednog značaja propisane, pravne norme čije izvršenje garantuje monopol državnog nasilja, običajne i konfesionalne norme. Državnopravne norme su za jedno društvo, u konkretnoj situaciji najviše i najreprezentativnije norme koje u svoje odredbe uključuju i odabrane bitne norme običajnog karaktera (tradicionalno-nacionalnog) i konfesionalne norme-tačnije arbitriraju između njih i prema njima. Njima se mogu zabraniti neke običajne ili konfesionalne norme ili izmijeniti neke ranije državnopravne norme. Međutim, način nastanka državnopravnih normi veoma je značajan sa stanovišta maloljetničkog prestupništva i kriminala, naročito u višenacionalnoj, višekonfesionalnoj, pa u izvjesnom smislu i u multikulturalnoj zajednici. Država je u sferi utvrđivanja pravnog sistema samo ograničeno nezavisna i suverena. U oblasti maloljetničkog kriminala ograničena je sa dvije strane: prvo, običajnim pravom i tradicionalnim moralom, kao i konfesionalnim normiranim načinima ponašanja (a u slučajevima postojanja određenih autonomija i njima); drugo, međunarodnim konvencijama o ljudskim i građanskim pravima, pravima djece, itd.

Nema spora da svi spomenuti sistemi utvrđuju dobro i zlo, dozvoljeno i zabranjeno ponašanje, nagradu i kaznu, itd. Nije sporno da svi savremeni normativni sistemi zabranjuju i kaznjavaju ubistvo, silovanje, krađe, nanošenje težih i lakših povreda, prijetnje, nasrtaje na čast i ugled, itd. Ali, ne imenuju ih i ne tretiraju svi jednako.

Moramo se vratiti na iskaz (pitanje) da li su maloljetnim počiniocima delikata zaista dovoljno poznate norme i odnosi među njima? Sada nam se nameće poznata stvarna i normativna aktuelna unutrašnja situacija, odnos između do skora vladajućeg stvarnog normativnog sistema, odnos između filozofije i ideologije življenja i normi, itd. Pitanje je aktuelno zato što sve počinje u porodici, najbližem okruženju i školi, a svaka porodica, grupa, ustanova ima svoju filozofiju, poglede, uvjerenja i orijentacije. Upravo zbog toga pravni sistem normi - orijentacionih vrijednosti mora da bude izведен i zasnovan na već postojećim sisetmima normi i mora da bude njihova kritička rezultanta. U tom procesu osnovnog izvođenja treba da sudjeluju svi oni na koje će se to odnositi sa svojim kritikama i ograničenjima. Ne kažemo prijedlozima i sugestijama - jer to nije moguće ostvariti. Ali stvarne zamjerke i očekivanja su poznati preko senzora sistema, samo ih treba ozbiljno tretirati.

Normativni sistem se stalno gradi u porodici, školi, grupi, organizaciji, zajednici na usvojenim vrijednostima kroz razgovore, ocjene, izbore ciljeva, vrednovanje statusa i perspektive - i u kontekstu toga - vrednovanje rizika. Zbog mehanizma nastajanja i ostvarivanja maloljetničke delinkvencije, neophodno je porodicu informisati o društvenim - državnopravnim normama, njihovim osnovama i ciljevima, njihovom društvenom značaju. Maloljetnicima mora da postane jasno da delikt biva adekvatno kažnen, iako ne odmah, kao i da je kazna uvijek veća i trajnija od zadovoljstva pribavljenog deliktom. Da li je ova zastrašivanje? Ne, to je samo upućivanje na predstojeću ravnopravnost - i u odgovornosti. Ovim ne samo da ne osporavamo koncepciju i težnju zaštite maloljetnika već se, naprotiv, naglašeno angažujemo na njihovo preventivnoj zaštiti i sposobljavanju za samozaštitu. Ne može ostati na normi i njenoj primjeni, koja zna za delikt, ali ne i za kaznu i neće da zna za krivicu i oštećenog. Maloljetnici o tome moraju sticati svijest i izraziti stav.

Dakle, protivimo se prostom oktroisanju normativnog sistema i njegove primjene, nejasnim formulacijama u propisima, neodređenim zahtjevima i definicijama nedovoljne određenosti. Želimo da o vrijednostima i normativnom sistemu maloljetnici budu dovoljno obaviješteni, da budu učesnici u njegovom izgrađivanju, interpretaciji i primjeni. Ne može se tvrditi da je utopijski zahtjev nešto što se i inače svakodnevno odgirava - ali stihijno. Stručnjaci iz oblasti društvenih nauka znaju kako se to može pretvoriti u "u smjereni organizovani

spontanitet”, pa se obratimo njima. To je moguće čak i u maloljetničkim popravno-odgojnim domovima, zavodima, itd .

6. Mjere i aktivnosti institucija socijalnog rada

Ustanove socijalnog rada, od svih ustanova, snose najveću odgovornost i vrše najveći uticaj na procese maloljetničke delinkvencije - ako su za to dovoljno osposobljene. Ne nabrajajući ih posebno, ipak moramo upitati da li je adekvatan potez formiranja zajedničkog ministarstva za rad i socijalna pitanja (kako je u većini zemalja). Zar u datim okolnostima nije dovoljno samo pitanje rada - i zar socijalna situacija u poslijeratnom periodu i u vrijeme tranzicije zaista nije dovoljno složena i značajna da bude predmet rada posebnog ministarskog - vladinog resora? Ili, sto je vjerovatnije, nije dovoljno ozbiljno shvaćena. U nekim zemljama bivala su istovremeno formirana posebna ministarstva pravde i pravosuđa, ali samo jedno ministarstvo za rad i socijalna pitanja.

Razumljivo je da su socijalna pitanja povezana sa svim drugim pitanjima. Za nas su, u ovoj disertaciji, važna samo pitanja odnosa centara za socijalni rad sa: a) porodicom; b) školom; c) lokalnim zajednicama; d) pravosuđem. Veze sa humanitarnim organizacijama, konfesijama i sindikatima podrazumijevaju se.

Veze sa porodicom. Počnimo sa pitanjem: može li socijalni radnik imati u nadležnosti i odgovornosti 600 porodica u jednom rejonu i u svakoj od njih da bude jednom godišnje nezvani gost. Svaki pop koji ima parohiju, meritorno, na iskustvu zasnovano i provjereno, moći će da odgovori. Može li on (dotični socijalni radnik) da bude obaviješten o rođenju, smrti, svadbi, upisu djeteta u školu, završetku škole, prvom zaposlenju, itd. i da na osnovu toga obavještenja bude među prvima u radosti i žalosti porodice? Može li da ustanovi lične karte porodica i da na osnovu vlastitog uvida i drugih informacija formira utisak o porodici (što inače čini svaki poštari), te identificuje porodice u kojima se javljaju nagovještaji problema ili već postoje problemi? Može li predvidjeti, na osnovu indicija, iz kojih porodica može poteći maloljetni delinkvent, pa tim porodicama i maloljetnom delinkventu učiniti vise posjeta i обратити pažnju na mogućeg delinkventa. Odgovarajuća evidencija, inicijativa i socijalna terapija se podrazumijevaju.

Veza sa školom. Preporučljivo je da u svakoj školi, odnosno da na 300 do 500 učenika postoji tim sastava: socijalni radnik, pedagog, psiholog koji će od prvog dana upisa pratiti ponašanje učenika, podržavati i usmjeravati, raditi na efikasnijoj vezi i boljim odnosima između

nastavnika i učenika, uspostavljati i održavati veze sa roditeljima, kulturno-umjetničkim i sportskim ustanovama i sa crkvama. Njihov rad mora da bude povezan sa socijalnim radnicima koji rade sa porodicama i lokalnom zajednicom. Ovaj stručni trio, zajedno s ostalim nastavnicima, naročito razrednim starješinama, mora osigurati odgovarajuću evidenciju koju će činiti: socijalna karta učenika s izraženim sklonostima i talentima; pregled nastavnika s određenim komunikacionim karakteristikama i stručnošću. Oko posljednjeg pregleda uvijek mogu nastati sporovi. Ali ako se ova evidencija uspostavlja i koristi na funkcionalan i diskretan način, ako pomaže ljudima, onda ona neće biti osporavana i etiketirana kao “policjska”.

I za ovu grupu stručnjaka se predviđa individualna i grupna terapija (grupe se formiraju po raznim kriterijima), određen broj časova koje moraju provesti u neposrednom kontaktu s učenicima i porodicom, određen broj časova drugih nastavnika kojima moraju prisustvovati, izrada određenih “igrica” kojima će se u radu služiti, itd. Oni moraju imati i realizovati određeni program.

Na ovaj način, uz ostale mjere, veoma je razvijen osnov komplementarnih preventivnih i terapijskih kurativnih mjeru.

Rad centra za socijalni rad. Rad ovih institucija je propisan, a njegovi timovi su aktivni prilikom problematičnih situacija u porodici (konflikti, sociopatološke pojave, određena oboljenja, itd.), prilikom razvoda, dodjele djece jednom od roditelja prilikom razvoda, prilikom procedure izricanja mera maloljetnim delinkventima-od pojačanog nadzora roditelja do maloljetničkog zatvora - i prilikom boravka maloljetnika u maloljetničkom zatvoru. Sve te aktivnosti su veoma značajne i osjetljive. Ali kada se radi o maloljetničkoj delinkvenciji i maloljetnim delinkventima čini se da dva perioda imaju izuzetan značaj. Prvi je preddelinkventni period - period prevencije. To je priod nužnog koordiniranog rada sa socijalnim radnicima u lokalnoj zajednici i školi i formiranja valjane baze podataka. Druga faza je “post faza” - faza poslije izvršene mjeru socijalne terapije u kojoj treba otkriti istinite pozitivne promjene i one koje su samo forme obmane, i u kojoj treba osigurati uvjete za pozitivne rezultate mera terapije. Ova faza tek treba da bude proučena u našim uvjetima.

Kandidujemo odmah jednu sablažnjivu temu: povratak maloljetne majke-delinkventkinje, kradljivice i prostitutke u školu! I zamislimo verbalna reagovanja!

Centar za socijalni rad posebnu ulogu ima u općinama u kojima nema uvjeta da u svakoj školi postoji poseban tim pod nazivom socijalno-pedagoška ili pedagoško - psihološka služba. O tome smo već govorili, pa nećemo ponavljati. Jedna od njegovih veoma značajnih funkcija je formiranje odgovarajućih baza podataka i razvijanje metoda efikasnog informisanja o

scijalnoj problematici. Povezanost ovih baza podataka i informativnih sistema na nivou Federacije, odnosno Republike Srpske i na nivou države od velikog je značaja za borbu protiv maloljetničke delinkvencije, a i za integrativne tokove. Ovo tim prije što je u nadležnosti centra za socijalni rad materijalna socijalna pomoć. To podrazumijeva izradu više vrsta strateških i taktičkih programa socijalnih programa materijalnih pomoći i samopomoći, uključujući i sistematski rad na donacijama i saradnja sa humanitarnim i kreativnim organizacijama kao i sa našim građanima u iseljeništvu, privremenom boravku u inozemstvu i s izbjeglicama. U tom smislu velika je uloga tih centara i u aktivnostima prema inozemstvu i povezivanju i saradnji s odgovarajućim institucijama stranih zemalja u gradovima na čijem području se nalaze velike koncentracije građana Bosne i Hercegovine. Akceptirajući ulogu općinskih centara nismo predviđeli ni potcijenili ulogu takvih centara na nivou kantona, odnosno županija, odnosno na sličnim odgovarajućim nivoima.

U vezi sa izloženim mogu nam se postaviti tri važna pitanja. Prvo, raspolažemo li sredstvima i kadrovima koji omogućavaju postavljanje ovako složene i razvijene mreže institucija za socijalni rad? Mi nismo ovdje govorili samo trenutnoj situaciji već i o potrebi usmjerenoj razvoja. Drugo pitanje može glasiti: nismo li maloljetničkoj delinkvenciji dali preširok prostor i prevelik značaj? Naše izlaganje samo ukazuje da se maloljetnička delinkvencija i strategija borbe protiv nje ne može posebno posmatrati, ali da se ne može izlovit ni shvatiti ni samo kao socijalni problem rješavati. Treće pitanje bi moglo biti više akademskog značaja i ono može glasiti: spadaju li zaista sva ova razmatranja u okvire jedne doktorske teze? Neopozivo je da tematski spadaju i da smo se čak veoma selektivno odnosili akcentirajući samo bitne, strateške probleme. Lako se može uočiti da nismo obrađivali sve maloljetničke socijalne ustanove (domove za nezbrinutu djecu, domove za odgojno zapuštene maloljetnike, razne domove internetskog tipa za školsku omladinu, i slično) kao ni formiranje raznih savjetovališta i prihvatilišta, itd. Mi tu problematiku ne potcjenjujemo-ne samo sa stanovišta njihove socijalne uloge već ni sa stanovišta maloljetničke delinkvencije.

Velike koncentracije maloljetnika na jednom mjestu lako mogu postati izvor problema u određenim okolnostima. Mi smo ih, jednostavno, smatrali nadležnošću i odgovornošću centara za socijalni rad i odgovornošću socijalne politike - što nije neposredan predmet našeg rada.

7. Mjere u materijalno-ekonomskoj sferi

Svu širinu i složenost ovog pitanja u ovom radu ne možemo izložiti, a još manje smo u mogućnostima da ponudimo adekvatna cijelovita rješenja. Stoga se ograničavamo samo na naznake ovog problema u oblasti socijalnog rada i maloljetničke delinkvencije.

Prvo pitanje u vezi s maloljetničkom delinkvencijom je materijalno-ekomska situacija porodice. Ona je višestruko zavisna kategorija. Ovdje se ne radi samo o trenutnoj, kriznoj situaciji, već o perspektivi mladih maloljetnih članova porodice, a time i uvjetima za nastajanje maloljetničke delinkvencije. Samo povremena ili redovna materijalna socijalna pomoć to pitanje ne može da riješi, niti je to pitanje prvenstveno ili pretežno usko shvaćeno socijalnog rada. To je prije svega prvorazredno pitanje razvojne i ekomske politike, pitanje ostvarivanja tranzicije - i pitanje opstanka naroda i države. Ono obuhvata pitanja: proizvodnje, zapošljavanja, primanja, imovine, društvene mobilnosti, zdravstvene zaštite, školstva, stipendiranja, penzija, izgradnje i održavanja ustanova socijalne zaštite, itd. To je pitanje za čije rješavanje u ovom momentu, u prvom redu, snose odgovornost: država, privredne komore, sindikati, udruženja vlasnika i vlasnici. Sfera odgovornosti socijalnog rada je da ova pitanja identificira, evidentira i adekvatno ih javno predstavi te da ukaže na posljedice (stvarne i moguće) ovakvog ili onakvog rješenja problema. Od svestranog rješavanja materijalne situacije zavisne ne samo perspektive maloljetničke delinkvencije već i ukupnog podmlatka i naroda.

Ipak, u prvom planu mjera materijalne pomoći nalaze se djeca i maloljetnici koji su ostali bez porodice (roditelja), nepotpune porodice sa samo jednim roditeljem, a sa više djece, veoma siromašno i nekvalifikovano gradsko stanovništvo bez svojine - imovine s koje bi mogli stići egzistencijalno neophodne prihode i one porodice s djecom u kojima bolest izaziva tešku situaciju. Oblici pomoći su raznovrsni i mogu biti još raznovrsniji, ali gotovo svi imaju tri nedostatka: prvo, one su povremene (s određenim izuzecima); drugo, nedovoljne su; treće, one ne stimulišu dovoljno aktivan odnos ugroženih prema rješavanju vlastitih problema. Za suzbijanje maloljetničke delinkvencije od posebne je važnosti treća komponenta. Bez aktiviranja na otvaranju vlastite perspektive otvoren je put u maloljetničku delinkvenciju.

U okviru ovog dijela rada kandidujemo još dva fundamentalna pitanja. Prvo je da li se mogu uspješno voditi akcije trajnog "sponzorisanja" određenih porodica maloljetnika koji pokazuju pozitivne sklonosti i talent u određenoj oblasti, a nalaze se u teškoj materijalnoj situaciji? "Mecene" su odavno poznate!

Druge pitanje je materijalna osnova za stvarnu resocijalizaciju maloljetnih delinkvenata poslije završetka primjene izrečene mjere. Istinita resocijalizacija izostaje ne samo zbog

odbojnog odnosa i nepovjerenja društva prema delinkventima već i zbog materijalne situacije u koju dospijevaju, što je povezano i sa programom obrazovno-odgojnih mjera. I vrijeme ponovne poželjne društvene reintegracije traži odgovarajuća sredstva.

8. Mjere institucija specifičnog socijalnog rada i mjere resocijalizacije

U institucije specifičnog socijalnog rada i resocijalizacije ubrajamo: zakonodavstvo i maloljetničko sudstvo; maloljetnički zatvor; specijalne domove, zavode i druge ustanove za dodatni popravni odgoj i preodgoj maloljetnih delinkvenata, kao i organe starateljstva i pojačanog nadzora nad maloljetnim delinkventima, odnosno potencijalnim maloljetnim delinkventima⁸⁴.

Da li je u te institucije bilo opravdano uvrstiti i policiju i da li je bilo potrebno posebno spominjati centre za socijalni rad i konfesije? Imajući u vidu stvarnu ulogu policije i njene operativne radnje konstatujemo da se policija teško može uvrstiti u ustanove specifičnog socijalnog rada sa maloljetnicima. Faktički, ne postoji posebna "policija za maloljetnike", ali se u okviru policije nalaze specijalizovana odjeljenja i specijalisti za maloljetnički kriminal. Osim toga, policija je u svakodnevnom dodiru sa maloljetnicima (uključujući i maloljetne delinkvente) i kroz te kontakte, po pravilu, pozitivno utiče. Ipak, mada vrši značajnu i neophodnu funkciju u svim fazama maloljetničke delinkvencije, ne možemo policiju tretirati kao socijalnu ustanovu (ustanovu koja prvenstveno obavlja poslove socijalne zaštite maloljetnika). Ali ako tu nismo mogli uvrstiti policiju, kako smo to mogli učiniti sa zakonodavstvom i sudstvom? Razlika je u tome što se može smatrati da postoji "maloljetničko zakonodavstvo" - zakoni ili dijelovi zakona ili odredbe zakona i drugih propisa kojima se regulise specijalan status i specijalan tretman - zaštita maloljetnika i maloljetničkih delinkvenata u materijalnopravnom i pravnoproceduralnom smislu.

Slično je i sa sudstvom zbog specifične zaštite sudske procedure u izricanju mjera maloljetnicima i postojanju sudija za maloljetnike. Zaštitna uloga zakona je višestruka. Ona je, prije svega normativni izraz odnosa društva prema djeci i maloljetnicima, s jedne, i ugrožavanju društva kršenjem normi s druge strane. Drugo, svojim odredbama, zakon je istovremeno uputstvo za ponašanje i upozorenje o posljedicima suprotnog ponašanja. I, treće, zakon je

⁸⁴ Uobičajeno je da se zakonom utvrđuju tri tipa institucionalizovanih mjera prema maloljetničkim delinkventima:
- vansudske, koje utvrđuje centar za socijalni rad;
- disciplinske mjere koje izriče sud;
i mjere u posebnim odgojno-obrazovnim institucijama za maloljetnike (domovi, zavodi, maloljetnički zatvor)

zaštitni akt koji omogućava uspostavljanje društveno opravdanog odnosa između delinkvenata, delikta i mjere koje se izriče. O drugim aspektima zakona govorili smo u poglavlju 5, te se na to nećemo vraćati. Dovoljno je samo da dodamo da zakon ima preventivnu i kurativnu funkciju, da onemogućava samovolju i proizvoljnost i da ga primjenjuju stručna lica. Dimenzije socijalnog rada u zakonu ostvaruju se tokom koncipiranja i izrade zakona, njegovog tumačenja i primjene, a u svakoj fazi učestvuju socijalni radnici.

Maloljetnički zatvori su institucije socijalne zaštite u kojima se ostvaruju najteže mjere socijalne terapije. To su mjere izolacije od uobičajene društvene sredine. One su zaštitne u tome što je poredak u njima blaži nego u ostalim zatvorima, i što su maloljetnici zastićeni od uticaja punoljetnih kriminalaca. Istovremeno, oni se privikavaju na disciplinu, uvažavanje autoriteta, stiču radne navike, obrazuju se i odgajaju. Bar u načelu. Međutim, maloljetnički zatvori koji su samo posebni dijelovi zatvora za punoljetna lica, gube neke bitne karakteristike maloljetničkih zatvora. Da li maloljetnički zatvori zaista doprinose popravljanju svojih zatvorenika. Da li ih oni zaista "izvode" iz delinkventnog i "uvode" u normalno ponašanje? Ne raspolažemo dovoljnim rezultatima empirijskog istraživanja, ali nam se, na osnovu neposrednog uvida i konsultacija, nameću viđenja: a) u zatvorima se nalaze samo počinoci najtežih delikata; b) zatvor je izolacija od spoljnog svijeta u koji se treba "po izdržanoj kazni" njemu može "profitirati" i "afirmisati", da se može postati "voda" i biti privilegovan. Mi zaista plediramo da se odgovorno istraži koliko nas maloljetnički zatvori, odgojno - obrazovne specijalne ustanove "zatvorenog tipa" i slične institucije zaista oslobođaju delinkvenata, a koliko su samo privremena zaštita od njih. Ako su te ustanove samo privremena zaštita društva od delinkvenata često predstavljaju pripremnu fazu za nastanak kvalifikovanog punoljetnog delinkventa. Ovo je, s obzirom na sve, izuzetno značajno pitanje - pitanje reformisanja institucija, ali i pitanje strožije selekcije prilikom izricanja mera. Nema izgleda da formiranje velikih koncentracija raznolikih i raznodbnih maloljetnih delinkvenata izolovanih od spoljnog svijeta - ali ne i od delinkventske sredine (a upravo izolacija od delinkventske sredine jedan je od ciljeva) ne može dati očekivane rezultate.

Institut pojačanog nadzora ima više perspektive, kao i institut obaveznog javljanja ili obaveznog dnevног boravka. Institut pojačanog nadzora roditelja ne može dati šire efekte. On je efikasan samo izuzetno, u stabilnim porodicama. Šire posmatrano, da su roditelji - porodica zaista sposobni za kontrolu i usmjeravanje ponašanja maloljetnika, ne bi bila neophodna ni mera pojačanog (roditeljskog) nadzora. Značajnija je uticajnija mera pojačanog nadzora imenovanog lica ili organa jer je to uključivanje novog autoriteta u proces, a ako je to uključivanje novog autoriteta u proces, a ako je to valjano odabrana ličnost (ličnosti), može se

očekivati pojačani uticaj. Problem je u nalaženju odgovarajućih ličnosti koje bi se prihvatile određene odgovornosti.

Najefikasnija mjera socijalne zaštite je, po svemu sudeći, kombinovana mjera pojačanog nadzora s obavezom boravka određenog vremena u određenoj instituciji. Ako bi taj boravak bio povezan s određenim oblikom obrazovanja ili društveno - korisnog rada postigli bi se i višestruki efekti u sferi discipline, radnih navika, sticanja svijesti o šteti od kršenja normi, itd. uz istovremenu izloaciju od nepoželjne sredine.

Sve što smo izložili spada i u mjere resocijalizacije. Međutim, mjere resocijalizacije moraju da budu ciljno definisane. Opća resocijalizacija rješava samo jednu stranu problema. Drugu stranu treba da riješi lokalna resocijalizacija - osposobljavanje za vraćanje u konkretnu društvenu sredinu i integraciju (reintegraciju) u nju. U institucijama u kojima se vrši izolacija (zatvor, domovi, zavodi), itd. Drugi aspekt - lokalna resocijalizacija nije mnogo uvažavan, čak je, reklo bi se, zanemarivan. Analizom mogućih situacija, dolazimo do zaključka da i s ovog stanovišta, mjere pojačanog nadzora sa ili bez obaveznog javljanja i boravka, osim u najtežim slučajevima, imaju znatnu funkcionalnu prednost nad drugim mjerama.

VII OSNOVNE TENDENCIJE KRETANJA MALOLJETNIČKOG KRIMINALA U BOSNI I HERCEGOVINI I DRUŠTVENE POSLJEDICE STANJA I TENDENCIJA

Osnovne tendencije maloljetničkog kriminala u Bosni i Hercegovini teško je naučno zasnovati bez cijelovite prognoze društvenih kretanja. Za Bosnu i Hercegovinu su sada i bit će u narednim godinama karakteristični sljedeći dominantni procesi:

- 1) proces tranzicije koji sobom neminovno nosi proces privatizacije, selektivnog opstajanja, gašenja i otvaranja novih firmi po zakonima tržišne konkurenциje, velikog socijalnog raslojavanja i migracija stanovništva, iseljavanja i odlazak na rad u inozemstvo - ali i povratak iz inozemstva u raznim svojstvima i ulogama.
- 2) Tranziciona kretanja, promjena vlasništva i pritisak tržišta vodi neizbjježnoj modernizaciji preduzeća i tehnološkom i drugom višku radne snage. Ne samo da treba očekivati privremeno smanjivanje broja radnih mesta i radnika već će i mnoge kvalifikacije radnika postati nedovoljno funkcionalne ili čak disfunktionalne u oblastima u kojima nastaje tendencija automatizacije, robotizacije i kompjuterizacije.
- 3) Mnogi novopristigli mladi radnici bit će nedovoljno pismeni bez znanja kompjuterskog i stranih jezika, te će im konkurentnost biti slaba. Malo će njih u novim uvjetima moći da očekuje najviša radna mesta.

4) Situacija u privredi, tekškoće u zapošljavanju, niske (srazmjerno) zarade uz prilagođavanje cijena roba evropskim, vodit će dalje privremenom osiromašenju i smanjivanju šansi u zemlji.

5) Uprkos teškoćama u industriji, ruralna područja će se priznati uz nastavljanje pritiska i migracija ka većim centrima.

6) Svi pomenuti procesi neće moći da zustave procese stabilizacije i integrisanja države i društva Bosni i Hercegovini, mada će se to sporo odigravati .

7) Tradicionalna porodica će i dalje propadati, odnosno biti sve više zamjenjivana novom porodicom u kojoj žive najviše dvije generacije sa jednim do dva djeteta. Opadanje nataliteta može dovesti do remećenja poželjnih odnosa između nataliteta i mortaliteta i do remećenja odnosa u strukturama radno-aktivnog i ostalog stanovništva i do remećenja odnosa učešća starih i mladih u strukturi stanovništva.

8) Odigravat će se krupne promjene u sferama moralnih - orijentacionih društvenih vrijednosti. Naročito će biti evidentna erozija pozitivnih tradicionalnih vrijednosti, uključujući i religijske. U sferi kulture, naročito kulture mladih, tradicionalna kultura i kao stvaralačka i kao konzumna, sve će više i brže biti potiskivana tehnologijom, organizacijom rada i radnog vremena, širenjem kompjutera i veoma jakim uticajem medija naročito filma i televizije. Posebno veliku ulogu u tome predviđamo internetu, odnosno najnovijoj varijanti njegove zamjene. Znatno će rasti uticaj strane kulture i stranih vrijednosti prvo kroz iskustva sa njima, drugo na osnovu uticaja faktički nadmoćnije strane u odnosima. Postojeće konfesije će sve to jedva htjeti i moći da ublaže.

Nezavisno od naših htijenja društvo težišne konkurencije nije solildarističko i ne rukovodi se hedonističkim orijentacijama. Kriterij društvene selekcije je uspjeh ili neuspjeh, a remećenje poretku se ne toleriše.

1) Uvjeti za širenje maloljetničkog delinkventska postat će znatno povoljniji. Pogoršanje ekonomskih uvjeta porodice i kriza njenih osnova, vrijednosti autoriteta u mnogo čemu pogoduju rastu maloljetničke delinkvencije,

2) Nejasna i nesigurna perspektiva (sa kojom se suočavaju naročito stariji maloljetnici) slabi ili čak otklanja izvjesna barijere.

3) Skala u tranziciji privremeno postaje subjekt manje sposobnosti i uticaja na sprečavanje maloljetnog devijantnog ponašanja.

4) U procesu su slabljenja moći i uticaja i druge institucije koje predstavljaju "kočnicu" maloljetničkoj delinkvenciji.

1. Osnovne karakteristike sadašnjeg stanja maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini

Prethodni tekst sadrži mnoge iskaze i opise sadašnjeg stanja maloljetničke delinkvencije. Prema raspoloživim saznanjima maloljetnička delinkvencija u Bosni i Hercegovini znatno je porasla u odnosu na predratni period Bosnu i Hercegovinu, čemu je rat znatno doprinio. Proporcija učešća maloljetničkog kriminala u krupnom kriminalu i sada ne prelazi obim od 25% do 30%, a unutar strukture maloljetničkog kriminala učešće zenskog kriminala ne prelazi 25%. Maloljetničke delikte vrše u skoro istom broju mladi i stariji maloljetnici.

Većina maloljetnih delikata (preko 80%) čine krađe i prisvajanje tuđe svojine. Najteži delikti (ubistva, silovanja itd. s izuzetkom djela nanošenja fizičkih povreda) relativno su rijetki i, s obzirom na okolnosti, ispod očekivanja - čak ispod prosjeka nekih razvijenih zemalja.

Maloljetni delinkventi, otkriveni i evidentirani, po pravilu, počinili su vise djela, neka u sticaju. Međutim, relativno je malo povratnika (ne više od 1/3), što nije iznenađujuće kad se ima u vidu da maloljetničko doba traje samo osam godina, odnosno četiri godine.

Ne postoji specifično porodično porijeklo maloljetnih delinkvenata - oni prilično ravnomjerno potiču iz porodica svih statusa - izuzimajući "elitne". Po načinu činjenja djela postoje izvjesne razlike između mlađih i starijih delinkvenata, a postoje i razlike između "muške" i "ženske" delinkvencije. Mladi maloljetnici djela obično čine u parovima ili grupama, najčešće krađe u samouslugama, na pijacama, u vozilima gradskog saobraćaja, na stanicama, kao i na pijacama. Maloljetnice svoja djela najčešće vrše same ili sa jednom partnerkom, u samouslugama i na stanicama javnog saobraćaja, ali ne prežaju ni od stanova poznanika. Pri vršenju delikata pokazuju viši stepen bezobzirnosti od svih ostalih, pa ponekad i surovosti. Kad planiraju delikt (što najčešće nije slučaj) koriste i muškarce delinkvente odužujući im se seksualnim uslugama. Svoje delikte po pravilu izvršavaju danju - u radno vrijeme - koristeći lakovjernost i neopreznost žrtava, svoj pol i izgled.

Za razliku od ženskih, delinkventi muškarci skloniji su noćnoj delinkvenciji, i organizovanoj i u većoj grupi, odnosno bandi - gangu.

Sadašnje stanje karakterišu dva značajna svojstva: snižavanje granica starosti delinkvenata (i ispod 12 godina) i pojava novih oblika delinkvencije u sferi droga, seksa i upotrebe kompjutera.

2. Ispoljene tendencije kretanja maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini

U opisanom sadašnjem stanju maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini već se manifestuju određene tendencije. Polazeći od naše šire definicije maloljetničke delinkvencije, razmatranje o tendencijama njenog kretanja, moramo da započnemo dvjema fundamentalnim konstatacijama:

1) evidentna je odlika stanja i sve izrazitija tendencija odbijanja iskrene komunikacije sa porodicom, porodičnim i drugim društveno priznatim autoritetima uz čak, izražavanje određenog nipodaštavanja i prezira prema njima. To je dalje praćeno "neprimjerenum" i drskim ponašanjem na javnom mjestu, u porodici i okruženju te prelazi granice "neodgoja", približavajući se narušavanju javnog reda i mira.

2) Evidentno je širenje i jačanje poroka, kao što je: prerano pušenje, prerano i neumjereni uživanje alkohola, uživanje droga, prerano stupanje u seksualne odnose i promiskuitet, prihvatanje neprirodnih seksualnih odnosa, itd.

Ova dva povezana toka su put za upadanje u najteže oblike delinkvencije i trajno delinkventno ponašanje.

3) Tendencija širenja maloljetničke delinkvencije (kriminala) odvija se u tri smjera: prvi je da se sa delinkvencijom počinje sve ranije - još u dobu nepostojanja lične krivične odgovornosti; drugi, sve je više maloljetnica u strukturi maloljetničkih delinkvenata; treće, stari i nemoćni postaju sve češće žrtve maloljetničke delinkvencije, a sve je češće sprega maloljetnih i punoljetnih delinkvenata. Ova sprega predstavlja posebnu društvenu opasnost.

4) Tendencija koncentracije maloljetničkog kriminala u velikim gradovima - u društvenim centrima održava se, ali ne opstaje tendencija da maloljetnički delinkventi potiču samo ili pretežno iz porodica nižeg statusa.

5) Maloljetnička delinkvencija tendira ka maloljetničkom kriminalu, ka vršenju sve težih djela, s izuzetkom namjernog ubistva (s umišljajem).

6) Evidentna je tendencija da sve manje maloljetnih prijestupnika to postaje slučajno, iz "nestašluka" i "avanturizma", a sve više iz koristoljublja i egoizma.

7) Također je evidentna tendencija da su maloljetnički delinkventi sve češće bezobzirni - s primjesama surovosti.

8) Tendencija da izvjestan broj maloljetnika ne vrši delikte na teritoriji na kojoj stalno prebiva ili dugoročno stanuje - tako da se uz tendenciju "gostujućeg" i "turističkog" maloljetničkog kriminala javlja težnja i ka izvozno-uvoznom kriminalu.

9) Evidentna je i tendencija opadanja uticaja porodice, škole, ustanove socijalnog rada, što otvara niz pitanja u svim oblastima društvenog života.

Ovdje pobrojane tendencije imaju trajni karakter i predstavljaju rast opasnosti po društvo, što zahtijeva hitne mjere na njihovom suzbijanju. O tome će biti riječi u dijelu rada koji smo naslovili: "Opće preporuke mjera za suzbijanje maloljetničke delinkvencije".

VII ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključna razmatranja, kao sintetički izraz bitnih rezultata istraživanja - doktorske disertacije, ako se želi postići naučni i društveni cilj, treba da ima dva posebna dijela. Prvi dio odnosio bi se na teorijsko-metodološku problematiku, a drugi na predmet istraživanja, odnosno na njegov realitet u stvarnosti. Oba spomenuta dijela, svaki poнаособ, treba da sadrže bar po tri segmenta: a) problem, dijagnozu problema i pravac traženja rješenja, odnosno sugestije i prijedlozi za rješenja. Polazeći od ove premise, naša zaključna razmatranja koncipirali smo u dva dijela sa po tri segmenta.

1. Teorijsko-metodološka problematika

1.1. U ovoj Naučnoj oblasti u svakom istraživanju mora se poći od nekih većih oformljenih teorijsko-metodoloških postavki - ili, ako nih nema (što je moguć izuzetak) ovo polazište se mora izvesti s osloncem na postojeće saznanje. Naše polazište ovom prilikom potražili smo u postojećoj Naučnoj literaturi - prvenstveno engleskoj i evropskoj, u američkoj (SAD) i u dokumentima UN-a. To je dominantna teorijska literatura, u mnogome zasnovana na empirijskim istraživanjima i dominantnim uticajem na teorijske radove i stavove u literaturi prethodne SFRJ i zemljama nasljednicama zemljama-državama regiona).

Konstatovali smo nekoliko bitnih i za naša istraživanja veoma važnih odlika tih teorija i istraživanja.

Prvo, uprkos težnji da otkrije i iskaže zakonitosti ili bar pravilnosti u odnosima uzroka maloljetničke delinkvencije i pojave maloljetničke delinkvencije, postojeća, nama dostupna naučna djela, nisu dovoljno jasno ni saglasno definisala i razlikovala osnove, uvjete, podsticaje i uzroke maloljetničke delinkvencije. Naglašavani su raznovrsni "faktori" - počev od materijalno-ekonomskog, preko medijskog do psihičkog i faktora ličnosti - da bi se stiglo do "multifaktorskog" uzroka, koji je najviše autora prihvatio. Međutim, za Naučno objašnjenje uzročno-posljedničnog tipa, pa ni za Naučno objašnjenje teleološkog tipa, to nije dovoljno. Naime, unutar "multifaktorskog uzroka" nije utvrđeno koji "faktori" - koji osnovi, uvjeti i podsticaji moraju biti prisutni i u kom sistemskom poretku - da bi bili uzrok maloljetničke delinkvencije.

Drugo, pitanje značenja pojma "maloljetnik", naročito dobrog ograničenja, nije razriješeno. I sada je otvoreno pitanje da li se pod maloljetnicima podrazumijevaju sva lica do određene dobne granice koja označava početak punoljetsva. Razlog tome je povezivanje više kriterija - od godina starosti, socijalne zrelosti i momenta krivične odgovornosti. Tako je nastao jedan nelogičan postulat koji je izazvao dvije negativne Naučno-teorijske i metodološke posljedice:

- a) djeca su izdvojena iz pojma maloljetnika - mada su ona također maloljetna, te se neki počinoci delikata zbog kalendarske starosti ne obuhvataju odgovornošću;
- b) u određivanju starosnih granica krivične odgovornosti ne samo što nije postignuta saglasnost, već su nastale i veoma velike razlike u određivanju donje granice maloljetničke odgovornosti.

Pod uticajem kriminologa, sfera proučavanja je sužena kao i oblik i značenje pojma "delikt" samo na krivične radnje po nastanku krivične odgovornosti. Ono što tome prethodi - što je "preddelinkventno", "neprimjereno", "neprilagođeno" itd. ponašanje izostavlja se i ostavlja pedagogiji. To je očigledna teorijska praznina sa stanovišta teorije i prakse socijalnog rada i ako je razumljiva sa pravničkog - tačnije, kriminološkog i penološkog stanovišta, mada ne i sociološkog. Teorije o maloljetničkoj delinkvenciji i ako ne predviđaju ulogu sistema orijentacionih vrijednosti, zapostavljaju kontinuitet, odnosa poroka i vrlina. Otuda i sklonost da se pribjegava užoj definiciji maloljetničke delinkvencije na osnovu odnosa ponašanja prema odredbama krivičnog zakona.

Svi teorijski pravci saglasni su o neophodnosti da maloljetnici uopće i maloljetni delinkventi kao počinoci krivičnih djela treba da budu posebno zaštićeni kako odredbama materijalnog tako i odredbama procesnog prava i postupkom u sudskoj praksi. To je razumljivo, ali nisu shvatljiva nastojanja da se zanemari odnos između djela i kazne, utvrđivanje

vinosti i obeštećenja oštećenog. Nije shvatljiva (bar deklarativno iskazana) orijentacija da se zaštiti maloljetni delinkvent, a da se zanemari zaštita društva. Teorije o maloljetničkoj delinkvenciji posebno kriminološke i penološke, prvenstveno se bave delinkventima i njihovom zaštitom kao počinioca (čak i u toku činjenja), a nedovoljno sagledavaju problematiku **zaštite maloljetnika od upadanja u delinkvenciju** i problematiku resocijalizacije.

Spomenimo još jednu, za naše prilike i nauku, izuzetno značajnu činjenicu. Dominantne teorije o maloljetničkoj delinkvenciji (maloljetničkom kriminalu) nastale su u razvijenim, bogatim, tehnološkim naprednim, nezavisnim, moćnim, demokratskim državama. One stoga nemaju u svom sadržaju rat, problem konstituisanja i izgradnje države sa novim društveno političkim uređenjem i tranziciju. Otuda i izostanak nekih kriterija klasifikacije i nekih vrsta delikata (npr. "iznuđena delinkvencija").

Ovdje smo izložili samo bitne karakteristike naučno-teorijskog fonda od koga smo neizbjegno morali pristupiti našem istraživanju. Empirijska istraživanja od čijih smo saznanja morali da pođemo otvorila su više metodološko i metodskih pitanja - ne nudeći ni valjana rješenja ni valjana obrazloženja. Mi ćemo spomenuti samo dva bitna, fundamentalna. Prvo, to je pitanje uzorka istraživanja. Naime, da li se maloljetnička delinkvencija može istraživati samo na uzorcima izvedenim iz maloljetničke populacije ili (i) populacije maloljetničkih delinkvenata. Naše uvjerenje je da to može da bude valjan uzorak za orijentaciono istraživanje, ali ne i za ono čiji je naučni cilj više od naučne deksripcije. Ovo tim više ako se u uzorak uvedu počinioci koji su pod primjenom mjera izrečenih za počinjeni delikt bar iz dva razloga: a) oni su u specijalnoj situaciji koja im nameće posebne interese i ponašanja; b) protok vremena od momenta u kome su počeli da se delinkventno ponašaju do izricanja mjera relativno je dug za ovu populaciju koja se brzo mijenja, a ima sklonosti ka mašti, laži i pozicijskim.

Druge pitanje odnosi se na metode. Većina istraživanja vršeno je primjenom ispitivanja. Ne poričući značaj i mogućnosti te metode, moramo naglasiti da većina nije tipa blagog ispitivanja i slobodnog (neusmjerenog) intervjuja u situaciji uspostavljenog povjerenja. Ma kako svjesno anketiranja bila provedena, tipizirani iskazi i iskazi usmjereni "očekivanim odgovorom", daju samo djelimično i nedovoljno pouzdano saznanje.

1.2. Posljedice ovakve situacije u oblasti naučno-teorijskog, metodološko-metodskog fonda i raspoloživog fonda podataka sakupljenih empirijskim istraživanjima po naše istraživanje mogu se ukratko izložiti na sljedeći način:

1) Naučno-teorijski fond i fond raspoloživih podataka iz empirijskih istraživanja daje samo polaznu, orijentacionu osnovu pristupa. Svojstva zemlje Bosne i Hercegovine situacije u njoj u vrijeme našeg istraživanja bitno se razlikuju od zemalja situacija u kojima su ove teorije

nastajale. Njihove međusobne nesaglasnosti stimulativne su, ali ne daju dovoljno određenu i pouzdanu osnovu za formiranje stabilnog polazišta za valjano osnovanu dedukciju i interpretaciju.

2) Stanje u metodološko-metodskoj sferi je takvo da nas vodi u nedoumice dileme - nudeći nam izbor između komformizma lagodnog oslanjanja na već uobičajeno, s jedne, i rizika kritičkog odnosa i kreiranja novih varijanti primjene metoda. U našem slučaju to se odnosi na metodu analize sadržaja dokumenata, s druge strane.

1.3. U skladu sa konstatovanim, izvršili smo određene inovacije u poimovno-terminološkom sistemu i saglasno tome opravdane izmjene u definicijama i shvatanjima.

1) U smislu prethodnog opredijelili smo se za šire shvatanje i definiciju bitnih pojmoveva i odredaba *maloljetništva i delinkvencije - delikta*. Po shvatanju koje smo dosljedno zastupali, maloljetnikom smatramo svako lice koje nije navršilo godine starosti propisane kao uvjet za punoljetstvo. Maloljetnike shodno tome klasifikujemo u tri grupe: *djeca*, sa tri podgrupe (sasvim mala; predškolska i školska - pri čemu razlikujemo onu do i preko 12 godina); mladi maloljetnici i stariji maloljetnici. Ovdje smo opravданo uveli i kriterij sposobnosti za izvršenje određenog delikta u raznim ulogama.

Saglasno tome, znatno smo proširili pojmove delikata i delinkventnog i preddelinkventnog ponašanja. Prema našem shvatanju izloženom u radu, svako ponašanje koje narušava važeće društvene norme smatramo delinkventnim razlikujući neprilagođeno ponašanje od prestupa propisanih normi i krivičnog djela kao najtežeg oblika delinkventnog ponašanja, odnosno razlikujući neprilagođeno, prekršajno i krivično delinkventno ponašanje. Mada smo koristili termin "preddelinkventno", on nam se ne čini dovoljno logičnim. Naime, etimološka analiza vodi zaključku da je svako ponašanje koje prethodi delinkventnom dakle i normalno, društveno prihvatljivo ponašanje, preddelinkventno.

Pristup i teorijski koncept nije pravnički, kriminološki, penološki ni sociološki ni socijalnog rada, već je to specifičan integralno sintetički pristup u čijoj osnovi je sinteza i integracija njenih bitnih postavki, polazišnih pristupa naučnom sticanju. Bitna i osnovna premisa nam je da je svaki potencijalni i aktuelni maloljetni delinkvent dvostruko socijalno ugrožen - nalazi se u stanju velike socijalne potrebe koja zahtijeva adekvatnu preventivnu, odnosno kurativnu socijalnu terapiju. Dvostruka ugroženost izražava se kao: a) ugroženost od upadanja u delinkventno ponašanje i b) ugroženost u smislu nemogućnosti da zadovolji svoje potrebe (ma kakve one bile), odnosno da pronađe valjan put i izbor zadovoljenja potreba.

Time smo izgradili kako teorijski pristup i postulate, tako i metodološko metodske polazi te unošenjem novih termina i pojmove ili rekonstrukcijom njihovog značenja kao i uvođenjem novih kriterija i odredaba (rat, iznuđena delinkvencija).

2. Problematika maloljetničke delinkvencije kao društvenog realiteta

2.1. Prema raspoloživim podacima i neposrednom uvidu, delinkventno ponašanje je u porastu. Porast delinkventnog ponašanja je evidentan u oba segmenta maloljetničke populacije: među djecom i među maloljetnicima. Među djecom sve je raširenija pojava nepristojnog i neprilagođenog ponašanja koje se manifestuje na razne načine - od oblika klasične neposlušnosti i neuvažavanja roditelja, nastavnika i drugih do povremenog nasilničkog ponašanja. Posebno zabrinjava porast težih oblika neprilagođenog ponašanja koje se graniči sa prekršajnim ponašanjem, odnosno ponašanjem koje duboko vrijeda norme javnog morala i dobrih običaja. Poroci se javljaju sve više kod sive mlade djece. Posebno su društveno opasni oblici, kao što su: odavanje alkoholu, drogama, preranim seksualnim odnosima, promiskuitetu i neprirodnim seksualnim odnosima, što na duži rok vodi trajnom ugrožavanju narodnog zdravlja i normalnoj reprodukciji stanovništva, s jedne strane i približavanju stvarnoj, kriminalnoj delinkvenciji, s druge strane. Prag takvog ponašanja spustio se na 12 godina sa tendencijom kretanja ka desetogodišnjacima. Javlja se i tendencija nastajanja grupa za sitne (pijačne i druge) krađe, pa čak i za određene oblike grupnog nasilja.

U nepriličnim ponašanjima povećava se učešće ženske djece kojima prijeti ozbiljna opasnost da postanu tragične žrtve.

I među mladim maloljetnicima sve je više neprilagođenog, prekršajnog i krivičnog ponašanja, kako među dječacima tako i među djevojčicama. Sve je izraženija sklonost ka težim djelima uz primjenu blažih oblika nasilja, tipa "zgrabi pa bježi" i udruživanja sa starijim maloljetnicima i(ili) punoljetnim licima. Naglašena je društvena opasnost od ranog profilisanja maloljetnika u prave kriminalce. Nema dovoljno provjerenih podataka, ali ima indicija da se mlađi maloljetnici (istina, ne masovno) javljaju i kao rasturači droga i promotori drogiranja, da se javljaju kao izvršioci silovanja, posrednici, odnosno učesnici u poluprofesionalnoj i profesionalnoj prostituciji kao i u provalnim krađama. Po sadržaju i formama delikti mlađih maloljetnika približavaju se deliktima starijih maloljetnika, a po broju djela ih čak i premašuju. Raste i broj starijih maloljetnika i njihovih laksih i težih djela.

Uz stare, tradicionalne vrste delikata među maloljenicima, naročito starijim, javljaju se i nove vrste uz primjenu tehničkih sredstava: računara, mobilne telefonije, motornih vozila, itd. uz više planiranje i organizacija.

Posebno zabrinjava rast čedomorstva.

Porodica, škola, konfesija, mas-mediji i tradicionalni sistem vrijednosti sve manje utiču na spriječavanje maloljetničke delinkvencije kao opći ambijent. Strah od policije, diciplinskog postupka i drugih mjera, strah od kazne također je znatno opao. Sve je slabija svijest o odnosu delikata i kazne, sve veća bezobzirnost i sve veća ravnodušnost prema primjeni odgojno-popravnih mjera.

Uzroci, nazvani "multifaktorskim" i nadalje djeluju tako da remete stare pravilnosti, a procesi resocijalizacije su veoma usporeni i ograničeni. Naš sintetički iskaz o uzroku kao sticaju okolnosti i predispozicijama ličnosti, kada se steknu u prostoru i vremenu, potvrđuju se, a potvrđuju se i osnovne hipotetičke postavke izrečene u prvom dijelu rada.

2.2. Osnovna konstatacija ovog rada je da je ugroženost društva stanjem i tendencijama rasta maloljetničkog kriminala i drugih vidova delinkvencije u porastu, kao i da je u porastu značaj ovog problema dugoročan.

2.3. Rješavanje problema maloljetničke delinkvencije zahtijeva cjelovitu, dugoročnu sistematsku i valjanu, na naučnim saznanjima planiranu, programiranu i organizovanu akciju u kojoj će sudjelovati svi bitni subjekti društva, dovoljno osposobljeni za uspješno djelovanje. To je prvorazredan zadatak države, nauke i struke, konfesija i drugih organizacija i ustanova.

O tome ćemo nesto više reći u narednoj glavi.

IX OPĆE PREPORUKE MJERE ZA SUZBIJANJE MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Nije uobičajeno da se preporuke za konkretnе društvene akcije daju kao sastavni, poseban dio doktorskih disertacija. Međutim, ovo nisu u pravom smislu riječi koherentne preporuke strogo definisanim subjektima s elaboriranim zadacima, već prvenstveno opća usmjerenja na određena društvena djelovanja koja proizlaze kao neophodna iz zaključnih razmatranja ovog rada. Zbog toga ih treba shvatiti kao sistematizacija izlaganja, kao i formulisanje iskaza i stil iskazivanja. Ove preporuke odnose se na potrebne aktivnosti nauke, struke, države, društvenih inetresnih organizacija, konfesija i ustanova odgoja i obrazovanja i, neizbjegno, socijalnog rada. Akcent je na preventivnim aktivnostima u raznim oblastima života društva i maloljetnika ali i na kurativnim aktivnostima. Razumljivo je da se tekstom ovih preporuka ne mogu obuhvatiti, popisati i elaborirati sve potrebne aktivnosti i reakcije, već samo one koncepcijskog i strateškog značaja.

1. Bitna obaveza nauke je da istraži dosadašnja shvatanja i odnos prema maloljetničkoj delinkvenciji u Bosni i Hercegovini, s posebnim akcentiranjem dva segmenta: a) uzroke nastanka maloljetničke delinkvencije svih oblika, sadržaja, rasprostranjenosti i društvenog porijekla; b) rezultati do sada preduzetih mjera u suzbijanju, odnosno spriječavanju maloljetničke delinkvencije. U tom poslu mi vidimo odgovornost i ulogu svih naučnih

disciplina ponaosob i svih njih zajedno za sintezu saznanja koje mora biti naučno i društveno primjenjivo.

2. Neophodno je ustanoviti i razviti evidenciju koja omogućava uvid u istinska kretanja i tendencije i na osnovu nje sistematske, pravovremene informacije i komunikacije na svim nivoima organizacije društva.

3. Neophodno je izvršiti detaljnu analizu normativnog sistema počev od državnopravnih normi (ne samo krivičnih) i njihove primjene do porodičnih, te otkriti njihove odlike u tri sfere: a) saglasnost sa kretanjima u aktuelnom društvu i u perspektivi; b) njihovu stvarnu primjenjivost i perspektivnost; c) usklađenost sa međunarodnim standardima i odnos međunarodnih standarda sa faktičkim potrebama i mogućnostima u bosansko-hercegovačkom društvu.

4. Ponovo oživjeti, razviti i afirmisati koncept odnosa delikt-kazna i kazna-oproštaj u odnosu na poroke, prijestupe i kriminal kroz sve oblike komuniciranja, djelovanja i odnosa. Ovo podrazumijeva i jasno artikulisanje i deklarisanje sistema orientacionih društvenih vrijednosti, standarda društvenog morala i razgraničenja dobra i zla, dopuštenog i zabranjenog, društveno poželjnog i nepoželjnog.

5. Snažno podržati porodicu, sposobljavajući je za njene funkcije i afirmisati njenu ulogu, prednosti, zadatke i odgovornosti.

6. Analizirati stvarni položaj škola i njihovih programa, povećati njihove potencijale i stimulisati njihovu aktivnost. Izgleda neophodno da se u školama, kao obavezan predmet izučava etika, odnosno vjeronauka. Uz akcentiranje savremenih znanja, izgleda da se u školama mora više insistirati na efikasnijem odgoju i na zaštiti školske zajednice od uticaja maloljetničke i svake druge delinkvencije. Za to su korisni i posebni programi i posebna edukacija.

7. Snažno podržati aktivnost sportskih, kulturno-umjetničkih, tehničko-obrazovnih i radno-obrazovnih organizacija i udruženja koja organizuju i pozitivno usmjeravaju slobodno vrijeme maloljetnika.

8. Sistematski podržati i podsticati pozitivna djelovanja konfesija.

9. Razviti funkcionalan sistem ustanova socijalnog rada - socijalne zaštite, počev od porodice, škole, preko lokalne zajednice do međunarodnog nivoa. U tom smislu insistirati na razvoju metoda i tehnika socijalne intervencije i socijalne terapije (pri čemu socijalnu terapiju shvatamo kao konkretizovani oblik socijalne intervencije), kako u toku prevencije tako i u toku primjene mjera izrečenih maloljetnom delinkventu.

10. Kritički analizirati efekte važeće procedure izricanja i izvršavanja mjera maloljetnim delinkventima, uz povećanu koncentraciju pažnje na mlade delinkvente počinioce kojima je to

prvo i jedino djelo, a koji pokazuju iskreno kajanje. Posebno ukazujemo na potrebu različitog odnosa prema "slučajnom delinkventu i deliktu", prema "iznuđenom" delinkventu i deliktu nego prema delinkventu povratniku, odnosno onom koji čini krivična djela teže prirode u vidu profesije. Skup kriterija selektivnog odnosa (koji se inače u praksi primjenjuje) treba razviti i standardizovati.

11. Izrečene mjere treba sve više da budu zasnovane na koncepciji izolovanja maloljetnika od delinkvencije i negativnih uticaja, a ne izolacija od društva. Ona sve više moraju da budu stimulativna (obavezna) aktivnost odgoja i obrazovanja maloljetnog delinkventa za pozitivne društvene funkcije. To mora da bude proces osposobljavanja za resocijalizaciju. Štaviše to, po sadržaju, mora da bude etapa procesa resocijalizacije. Centri za socijalni rad u tome imaju sve veću ulogu i odgovornost, pa ih treba adekvatno osposobiti.

12. Neophodno je pripremiti materijalne i društvene uvjete za resocijalizaciju društvenu reintegraciju maloljetnih delinkvenata poslije primijenjenih mjera.

Prilikom sastavljanja ovih preporuka javilo se više pitanja na koja nismo u mogućnosti da ponudimo adekvatan odgovor (npr. pitanje zapošljavanja, materijalnog statusa, stvarno potrebnih sredstava, itd.), ali dva moramo ovdje potpunije iskazati. Prvo je pitanje profesionalne tajne. Naime, obaviještenost sredine da je neko bio maloljetni delinkvent koji je odgovarajućim mjerama resocijalizovan može mu stvarati teškoće u društvenoj reintegraciji - pa čak spriječiti da se ostvari njegova potpuna resocijalizacija. Da li treba prikriti ili samo selektivno obavijestiti određena lica o maloljetničkom delinkventu u resocijalizaciji i reintegraciji? Mi smo skloni neprikrivanju jer se u nas i ne može ništa sakriti - bar ne dugoročno, ali smo za to da se prije informisanja izvrše određene pripreme. To ipak ne smijemo preporučiti da ne nastane povika: "Opet prednost imaju lopovi (ili kurve)"!

Drugo pitanje je da li pri izricanju mjera i njihovoj primjeni treba generalno imati blaži kriterij prema delinkventima ženskog nego prema delinkventima muškog spola. Takva pojava je već zapažena. Imajući u vidu i funkcije žene u društvu, ima argumenata u prilog selektivnom ponašanju. Međutim, imajući u vidu strukturu ličnosti počiniteljki, karakteristike djela i izrazitu bezobzirnost pri izvršenju djela, argumenti su protiv ublažavanja kriterija. Nama ipak izgleda da je selektivno ublažavanje kriterija u znatnom broju slučajeva cjelishodno, ali ga ne možemo preporučiti generalno.

Dodajmo preporukama još jedan opći stav. Neophodno je znatno poboljšanje materijalne situacije stanovništva i države Bosne i Hercegovine. Bez toga ove mjere neće moći, a neće se moći u potpunosti ostvariti. No, kako se ove mjere vide kao činioci realnog procesa,

a ne kao čin, njihova razrada i primjena po fazama i etapama doprinose poboljšanju ukupne društvene situacije.

X IZVORI I LITERATURA

A) Izvori:

- Dejtonski i mirovni sporazum
- Ustav BiH
- Ustav Federacije BiH
- Zakon o sudovima za mlade Republike Hrvatske 997.
- Krivični zakon Republike Slovenije, 1995.
- UN General Assembly Resolution A/Res. 40/34. The Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, 1985.
- UN general Assembly Resolution A/Res 45/112. Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency, 1990.
- UN General Assembly Resolution , A/Res 45 (113. Rules for Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, 1990.
- Konvencija UN o pravima djeteta („Službeni list SFRJ”), Međunarodni ugovor, br. 15, 1999.)
- Ljudska prava-Međunarodni dokumenti (priredili V. Dimitrijević i K. O. Lazin), Beograd, 1993.

B) Literatura

- Abrahamson ,: Psychology of Crime, Columbia University Press, New York , 1960.
- Aire centar - London - Ljudska prava u Evropi
- Asquith , S. et. Al: Children and Young People in Conflict with the Law, London, 1996.
- Baird, R: Rosenbaum , S: Philosophy of Punishment, Prometheus Book, Buffalo, New York, 1998.
- Bandura, A: Aggression: A Social Learning Analysis, Englewood Cliffs, New York, 1973.
- Berger, J.: Biro, M; Hrnjica, S.: Klinička psihologija, Naučna knjiga , Beograd, 1990.
- Berger, J.: Psihodijagnostika, Nolit, Beograd, 1984.
- Binder, A. Gels, G.: Bruce, d.: Juvenile delinquency, Mac Millan, New York, 1998.
- Edelstain, C. Wicks, R.: Criminal Justice, Library of Congress Cataloging in Publication data, McGraw Hill, New York, 1977.
- Gahagan, Dz.: Interpersonalno i grupno ponašanje, Nolit, Beograd, 1979.
- Gahagan, Dz.: Realitetna terapija, Socijalna zaštita, Trobroj Socijalna zaštita 30-30-31, Zagreb, 1989 .
- Gibbons, Dz.: Delinquent Behaviour, Prentice hall, Inc. New Jersey, 1970 .
- Gibbons, Dz: Aggression and Crime of Violence, ...University Press, New York, Oxford; 1986.

- Goldstein, A.: Prevention and Control of Aggression Fergamon Press, New York 1983.
- Graham, J.: Crime Prevention, Strategies in Europe ----North America, Helsinki, 1990.
- Grupa autora: (Department of Health, Education and Welfare Office of Juvenile Delinquency and Youth Development), the Arts, Jourth and Social Change , New York, 1968.
- Haynie, L. Dana i Payne, C. Danielle: Race, Friendship
- Hollin, C.: Psychology and Crime: An Introduction to Criminological Psychology, Routledge , London, 1989.
- Jason, H.: Crime Correction and Society, the Dorsey Homewood, Illinois , 1964.
- Lundman, R.: Prevention and control of Juvenile Delinquency, Oxford University Press, New York, Oxford, 1984 .
- Medunarodna konvencija dječijih prava
- Momirović, K., Paldrugoč, Z. Bašić, J.: Kanonične relacije ponašanja
- Pušina, Jusuf: Fenomenologija maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini u periodu 1980.-1990.
- Sarnecki, J.: Juvenile Delinquency in Sweden - An overview, Stockholm, 1983.
- Simović-Hiber, I, Obretković M, Nikolić-Ristović, V. Hošek, A.: Prilog prognozi kriminalnog ponašanja u odsustvu socijalne kontrole. Psihologija kriminala, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, vol. 1.1995.
- Zvekić, Dž. - Mattei A. Research and International Co-Operation in Criminal Justice, Roma , October 1987.
- Council of Europe. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No.5). Rome, 1950.
- Council of Europe. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, (ETS 126). Strasbourg, 1987 .
- Council of Europe. European Convention on the Exercise of Children's Right (ETS 160). Strasbourg, 1960.
- Statistiques criminelles internationales (za period od 1955. do 1964. godine), izdanje: Organisation de police criminelle Interpol, Paris.
- United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (the Riyadh Guidelines.)
- United Nations office on drugs and crime. Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice. Vienna, 2006.
- United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty („JDL“ Rules).

- United Nations Standard minimal Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules).
- United Nations Standard Minimum Rules for the Administrativon of Juvenile Justice (the Beijing Rules)
- United Nations Universal Declaration of Human Rights
- UN - III kongres UN-a za prevenciju prestupništva i tretman delinkventa, UN, Stockholm, 1965.
- Aleksić, Ž.: Metodika otkrivanja krivičnih djela maloljetnika; Zbornik srpskog udruženja za krivično pravo - Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Kopaonik 1995.
- Alen, R. (Allen, R: Responding to Youth crime in Norway: Suggestions for England and Wales, The Howard Journal, No. 2/1993.
- Amelunksen, K. (Amelunxen,C.): Kind und Kriminalitet , Hamburg, 1963; 1985.
- Ansel, M. (Ancel,M): Društvena odbrana, Beograd, 1991.
- Arnaudovski, Ljupčo - Čačeva, Violeta: Zatvoreničko opštestbo, Institut za sociološka i policičko pravna istraživanja, Skoplje, 2000.
- Arnaudovski, Ljupčo: Penologija, Pravni fakultet Skoplje, 1989.
- Askvit , S. i dr. (Asquith, S - et al.): hildem and Young People in Conflict with the Law, London, 1996.
- Bajer, V. (Bayer, V): 1) Toerija krivičnog postupka FNRJ, Zagreb, 1980.
- 2) Jugoslovensko krivično pravo; Uvod u eteriju krivičnog procesnog prava 2, Zagreb, 1980.
- Barger, V. (Burgher, W) i drugi: Kriminalistik Leksikon, Kriminalistik Verlag, Heidelberg, 1986 .
- Barnam, K. L. (Burnham, S.L.): Indiana Juvenile Delinquency Law, Update: 24. I 1997. Internet, preuzeto 20. maja 1997.
- Bauer, F. idr. (Bauer, F. I dr.): Sexualitet und Verberechen, Frankfurt an Main und Hamburg, 1963.
- Bačić, F: Krivično pravo, Opći dio, Zagreb, 1978.
- Bejelveld, D. (Beyeleveed, O): Generalno - preventivna istraživanja kao osnov za generalno-preventivnu strategiju, J. Rkk, Beograd, Vol. 28, br. 2, 1990.
- Beker, V. (Becker, W): Policija i služba za pomoć djeci i omladini, Izbor, Zagreb, br. 4/75.
- Beri, R. Dž. (Berry, R. J): Rodoskrvnuće - posljednja tabu, Izbor , Zagreb, br. 1/86.

- Bracmen, A. (Bruchman, A): A Model Commun ity Program for School Crime Prevention, Innovation Exchange, No. 6, Jerusalem, 1997.
- Carie, A.: Problem maloljetničkog sudstva, Split, 1971.
- Cempion Din, J. (Champion dean, J.): Criminal Justice in the United States, Ohio, Merrill Publishing Companuy, 1990.
- Dek, Dž. (Doek, J.): The Juvenile Court: an endangered Species?, European Journal on Criminal Policy and research, No. 2/94.
- Dembo, R. (Dembo , R.): Problems among zouths entering the juvenile justice system , their service and innovative approaches to address them, Substance Use and Misuse, Wichita, 1996.
- Desjobert, J.: Policija za maloljetnike, Izbor , Zagreb, br. 2-3/77.
- Fenel, P. (fenell,P.): Criminal Justice in Europe, A. Comparative Study, Oxford, 1995.
- Feninger, H.E. (Pfeninger, H.E.): probleme des schweizerischen Strafprozessrechtes, Zuerich, 1966.
- Filipčić, K. : Obravnavanje malolejtnih delinkventov - Primjerjalnopravni vidik, Ljubljana 1998.
- Flin, R. i dr. (Flin, R. Et al): Children's Evidence: Schottish research and law, criminal Justice and Behavior, Newborn Park, 1996.
- Foks, S. Dz. (Fox, S. J.) Cases and materials on Modern Juvenile Justice, St. Paul, 1981.
- From, E. (From, E.): Anatomija ljudske destruktivnosti Zagreb, 1976.
- Grem, Dž. (Graham, J.): Crime Prevention Strategies in Europe and North America, Helsinki, 1990.
- Grosvajner - Saiko, T. (Groisweiner - Saiko, T.): Guide to the Family Court of Japan , General Secretariat Supreme Court, Japan, Tokyo, 1988 .
- Grubac, M.: 1) Krivično procesno pravo, Knjiga prva, Uvod i izlaganje o procesnim subjektima, Beograd, 1995.;
 2) Krivično procesno pravo. Knjiga druga. Procesne radnje, Beograd,1996.;
 3) Krivično procesno pravo, Knjiga treća. Tok krivičnog postupka, Beograd, 1998.
- Grubisa, M.: 1) Cinjenično stanje u krivičnom postupku, Zagreb, 1980.;
 2) Krivični psotupak - Postupak o pravnim lijekovima, Zagreb, 1987.
- Grupa autora (Generalni sekretarij Interpol): maloljetnička delinkvencija širom svijeta: neki aspekti policijske uloge, Izbor , Zagreb, br. 1-2/87.

- Grupa autora (UNICEF): 1) Age of criminal responsibility , Innocent digest, Juvenile Justice, Florence- Italy, Januar, 1998.;
- 2) Juvenile Courts, Innocently digest, Juvenile Justice, Florence - Italy, Januar, 1998.;
- 3) Avoiding contact with the Justice system , Innocently digest, Juvenile Justice, Florence - Italy, Januar, 1998.
- Grupa autora (department of heart, education and welfare office of Juvenile Delinquency and Youth Development): The Arts, Youth and Social Change, New York, April, 1968.
- Grupa autora: komentar Krivicnog zakona SFRJ, Beograd, 1986.
- Guddzoson, G. I Mekejt Dz. (Gudjonsson, G. I Mackeith, J.): Povucena priznanja: zakonski, psiholoski i psihijatrijski aspekti, Izbor, Zagreb, br. 1/89.
- Halem, A: metodologija istraživanja u socijalnom radu, Alinea, Zagreb, 1995.
- Janie - Komar, M. i Obretković, M.: Prava djeteta - prava čovjeka, Beograd, 1996.
- Kajzer, G (Kaiser, G.): Jugendrecht und Jugendkriminalität, Weicheim und Basel, 1973.
- Kangaspunta , K. (Kangaspunta, K.): Profiles of Criminal Justice Systems in Europe and North America , HEUNI, European Institute for Crime Prevention and Control Affiliated with the United Nations, Publication Series No. 26, Helsinki, 1995.
- Karamaca, I. (Caramazza, J.) Depenalization end Decriminalization: The Transformation of Criminal Justice as a reflection of the Contemporary , in David, P.R., Crime and Criminal Policy, UN Social Defense Research Institute, Rome, 1985.
- Karić, Nijaz: Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici, OFF-SET, Tuzla, 2017.
- Kentbe l, H. (Cantwell , N.): Nothing more than Justice, UNICEF, Innocently digests, Juvenile Justice, Florence - Italy, januar, 1998.
- Kerol, K. (Carroll, K.): Diversion of youth the juvenile justice system , Washington, 1980. j
- Klages, H. (Klages,H.): Diversion im Jugendstrafrecht, Kriministik, Heidelberg, 8.9. 1995.
- Knežić, Branislava: Metode mijerenja učešća obrazovanja u procesu resocijalizacije; doktorska disertacija odbranjena na FPN u Beogradu, 2000.
- Konrad, Dz.P. (Conrad, J. P.): The evolution of Criminal Justice, a guide for practical criminologists, Berlin and London, 1978.
- Kuk, Dž. (Cook, G.) Legal regulation of child sexual abuse evaluation and testimony American Journal of Forensic Psychology, No. 10-14/92.

- Lamb, M. E. i Herskovič (Lamb. M. E. And Hershkowitz): Child sexusal abuse investigationsin Isreal, Criminal Justice and behavior, No. 23/2, 1996.
- Lamon - Maršal, V. I Fernandez, J. M. (Lamont - Marshal, W. And Fernandez Y. M.): Sourcebook of tretman Programs for Sexsual Offender , Toronto, 1998.
- Lerner, I. M. (Lemert, E. M.): diversion in Juvenile Justice: What jlath Been Wrought, Journal of Research in Crime and Delinquency, No.1/81.
- Marković, T: Maloljetnička delinkvencija i njezino suzbijanje, Beograd, 1973.
- Milosavljević, Miroslav - Vidaković, Ivan : Socijalni rad i dobrovoljne socijalne aktivnosti, Naučno-istrazivački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN; Beograd, 1999.
- Miladinović, Vidoje; Konstativović-Vilić, Slobodanka; Đurić, Vosjislav: Kriminalitet maloljetnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1999.
- Milovanović, M. - Krgović , G.: Područja socijalnog rada, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije i Dom za djecu i omladinu ometenu u mentalnom razvoju - Sremčica, 1998.
- Milošević, N.: 1) Vaspitne mjere pojačanog nadzora, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, Beograd, 1997.
- 2) Disciplinske vaspitne mjere, Bilten sudske prakse Vrhovng suda Srbije, Beograd, 1998.
- Milutinović, M. i Aleksić , Ž.: Maloljetnička delinkvencija, Beograd, 1989.
- Obrešković, M.: Maloljetnički sud i prava maloljetnika, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, br. 1, Beograd, 1994.
- Obrešković, M.; Hošek, A. i Momirović, K.: Relacije devijantnog i delinkventnog ponašanja kriminalaca u doba maloljetštva. Psihologija kriminala, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Vol. 2., 1995 .
- Obrešković, M. i Hošek, A.: Uticaj rezidencijalnog statusa na delinkventno ponašanje maloljetnika, JRKK, Beograd, Vol. 36, 1998 .
- Pejaković, Lj.: Centar za socijalni rad i prestupništvo mladih, Zbornik Srpskog udruženja za krivično pravo - Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje pristupa okriviljenog u krivičnom postupku, Kopaonik , 1995.
- Perić, O.: 1) Maloljetnički zatvor, Beograd, 1979.;
- 2) Komentar krivičnopravnih propisa o maloljetnicima, Beograd, 1995.
- Prelić, LJ.: Stanje maloljetničke delinkvencije i prijedlozi za njeno smanjenje - referat na savjetovanju „Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje pristupa okriviljenog u krivičnom postupku", Kopaonik, 1995.

- Radosavljević, I; Termiz, Dž, Danilović, N; Gordić, M.: Statistika u istraživanju Društvenih pojava, Zavod za udžbenike Beograd, Beograd, 2016.
- Sarneki, J. (Sarnecki, J.): Juvenile Delinquency in Sweden. - An overview, Stockholm, 1983.
- Sas, L. D. (Sas, L. D.): Children and the courts in Canada , Criminal Justice and Behavior, No. 23/2, 1996.
- Severi, J.: Problemi jezika i definicija u krivičnom postupku, Izbor, br. 1/91, Zagreb, 1991 .
- Singer, M.: 1) O načelu oportuniteta i trajanju krivičnog postupka prema maloljetnicima, JRKK, Beograd, br. 3/68;
- 2) Kriminologija, Zagreb, 1994.
- Singer, M. i Miksaj - Todorović, Lj.: devijacija maldih, Zagreb, 1989.
- Stvanović, I: 1) Načelo oportuniteta prema maloljetnicima u jugoslovenskom krivičnopravnom pravu, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, br. 1., Beograd , 1993.
- 2) Alternativne krivične sankcije prema maloljetnicima, Zbornik Srpskog udruženja za krivično pravo: Aktuelna pitanja maloljetničke delinkvencije i mjere za obezbjeđivanje pristupa okrivljenog u krivičnom psotupku, Kopaonik, 1995 .
- Stanković, N.: Krivično pravo opšti dio, Evropski univerzitet Brčko Distrikt, Brčko, 2016.
- Stanković, N.: Krivično pravo posebni dio, Evropski univerzitet Brčko Distrikt, Brčko, 2017.
- Stojanović, Z.: Politika suzbijanja kriminaliteta, Novi Sad, 1991.
- Šeli, Dž. F. I Rajt, Dž. G. (Sheley J. F. And Wright, J. D.): In the line of file: zouth, guns and violense in urban America, Social Institutions and Social Change, llowthorne, Ny 1995.
- Šelih, A.: 1) Položaj i uloga sudija za malolejtnike, Pravnik, Ljubljana, br. 10-12, 1970.;
- 2) Maloljetničko sudstvo i razvoj njegove nadležnosti, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 1/74.
- Šešić, B.: Osnovi metodologije duštvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd , 1978.
- Škulić, M. - Stevanović, I.: Maloljetni delinkventi u Srbiji. Neka pitanja materijalnog, procesnog i izvrŠnog prava, Jugoslovenski centar za prava djeteta, Beograd, 1999.

- Termiz Dževad - Milosavljević, Slavomir: Uvod u metodologiju, Politikologije DAX Trade, Sarajevo 1999 .
- Termiz Dž.; S. Milosavljević, Praktikum iz metodologije politikologije, Sarajevo, 2000.
- Termiz Dževad Osnovi metodologije nauke o socijalnom radu, „Grafit“ Lukavac, 2001.
- Termiz Dževad, Statističke tehnike i postupci u politokološkim istraživanjima, Lukavac, 2006.
- Termiz Dževad, Metodologija društvenih nauka, drugo dopunjeno i prošireno izdanje „Grafit“ Lukavac, 2009.
- Termiz Dževad, Osnovi metodologije socijalne psihologije, AMOS GRAF, Sarajevo 2013.
- Termiz Dževad, Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2014.
- Todorović, A.: 1) Prestupništvo kod omladine, Sedma sila, Beograd, 1946.;
- 2) Uslovi i uzroci maloljetničkog prestupništva u urbanim i ruralnim serdinama, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja - Institut društvenih nauka, Beograd,
- 3) Masovna kultura i maloljetničko prestupništvo, Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje, Novi Sad, 1971.
- 4) Uvod u sociologiju rada, Vuk Karadžić , Beograd, 1965 .;
- 5) Sociologija i praksa, Hronometar, 1970 .
- Trauslen, M. (Trauslen, M.): Jugenkriminalitet in den neun Bundeslandem, Kriminalistik, Heidelberg, 4/96.
- Vidanović, I.: Pojedinac i porodica. Metode tehnike i vještine socijalnog rada, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku, FPN, Beograd, 1998.
- Vučković - Šahović, N.: Međunarodna zaštita djeteta i obaveze Jugoslavije u: „Konvencija o pravima djeteta“, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1998 .
- Verber, H. M. (Werber, H. M.): Die Personalichkeitserfklung in Jugendstrafverfahren, band 27, Hamburg , 1967.
- Vinberg, A. I, (Vinberg, A. I.): Teorija ljudskih dokaza u sovjetskoj kriminalističkoj nauci, Izbor, Zagreb , br. 1-2/78.
- Vodinelić, V: Kriminalistika, Otkrivanje i dokazivanje, Skoplje, 1985 .

- Voren, A. R. I Mekkaf, L.S. (Waarren, A. R: And McCough, L. S.): Research on children's suggestibility: implications for the investigative interview, Cruminal Justice and behavior, Vol. 23, br. 2
- Zermaten, Z. (Ze rma tten, J.); Face a l'evolution des droits de l'enfant, quel sysetme judiciaire: systeme de protection ou systeme de justice? Revue international de criminologie et de police technique, No. 2/94.